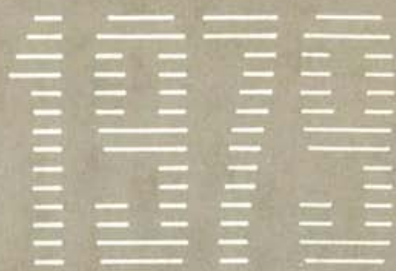

55 983

HONVIMMERET

7. 1979 4.

**Matyó öregember prémkucsmában, fekete gyapjúval hímzett ködmönben. Tard.
(Györffy István: Matyó népviselet c. könyvéből)**

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1979. 4. szám.

TARTALOM

A munkahelyi művelődés és az üzemtörténeti mozgalom (<i>Huller Gyula</i>)	3
KRÓNIKA	
A munkásmozgalmi hagyományok ápolása a MÁV Északi Járműjavítóban (<i>Karacs Zsigmond</i>)	6
Bugyi község kiállítása a Csepeli Papírgyárban (<i>Kovács József</i>)	8
A kilencvenesztendős Nyárády Mihály köszöntése (<i>Kósa László</i>)	10
A HNF szombathelyi Városi Bizottságának honismereti munkája (<i>Kereszturiné Pintér Mária</i>)	12
Németh Kálmánra emlékezünk (<i>Vörösmarty Géza</i>)	13
ÉVFORDULÓINK	
Százéves a sepsiszentgyörgyi Múzeum (<i>Csoma Zsigmond</i>)	15
Györfly István emlékezete (<i>Molnár József</i>)	20
Nikla község a Tanácsköztársaság idején (<i>Hársházi István</i>)	23
Emlékezés a százados szegedi árvízre (<i>Oltvai Ferenc</i>)	29
Móricz Zsigmond Ipolyságon (<i>Csáky Károly</i>)	31
DALOLÓ TÁJAK — DALOLÓ NÉP	
A tápai népi együttes jubileuma (<i>Lele József</i>)	33
A Budapesti Kültelki Munkás Dalárda (<i>Erdélyi Frigyesné</i>)	35
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
Az ember műhelye (A székelyudvarhelyi iskoláról) (<i>Beke György</i>)	40
Göttinga a magyarok szemével (<i>Dr Sarlóska Ernő</i>)	43
Felsőórtól Kismartonig I. (<i>Marosi Endre</i>)	46
TERMÉS	
A szentesi kenyérről, kenyérsütögető asszonyokról (<i>Szűcs Judit</i>)	52
Itt járt Mátyás király! (<i>N. László Endre</i>)	55
K. Nagy Sándor bihari helytörténetíróról (<i>Szöllősi Kálmán</i>)	57
KÖNYVESPOLC	
Szlovákia enciklopédiája (<i>Sándor László</i>)	59
Kereszturiné Pintér Mária: Adalékok Felsőcsatár történetéhez (<i>Gunda Béla</i>)	61
GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK	
Szemponatok a paraszti önéletrajz írásához (<i>Szenti Tibor</i>)	62

KÉPEK

Ládikaveretek Fenékpustáról — N. Kiss József rajza (51)

MUNKATÁRSAINK

Beke György író, Kolozsvár — **Csáky Károly** tanár, Ipolyság — **Csoma Zsigmond**, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kertész-muzeológusa, Bp. — **Erdélyi Frigyesné**, az Állami Gorkij Könyvtár könyvtárosa, Bp. — **Gunda Béla dr.**, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, Debrecen — **Hársházi István** kisiparos nyugdíjas, Nikla — **Huller Gyula**, a Szakszervezetek Megyei Tanácsának osztályvezetője, Veszprém — **Karacs Zsigmond** műszaki ügyintéző, Bp. — **Kereszturiné Pintér Mária** tanár, Szombathely — **Kovács József** alezredes, Bp. — **Kósa László dr.**, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. főmunkatársa, Bp. — **Lele József ifj.**, a Móra Ferenc Múzeum néprajzkutatója, Szeged — **Marosi Endre**, a Hadtörténeti Intézet tud. munkatársa, Bp. — **Molnár József** ny. gimnáziumi tanár, Bp. — **Nagy László Endre** író, Komárom — **Oltvai Ferenc** ny. levéltárigazgató, Szeged — **Sarlóska Ernő dr.**, az MTA Könyvtárának munkatársa, Bp. — **Sándor László**, az Állami Gorkij Könyvtár ny. igazgatója, Bp. — **Szenti Tibor** néprajzgyűjtő, Hódmezővásárhely — **Szöllősi Kálmán** tanár, Nagykereki — **Szücs Judit** kollégiumi igazgató, Szeged — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARÁS REZSÓ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627 (Az 1979. 2. és 3. szám tévedésből 0324—7672 számmal jelent meg.)

Kiadja a Hazafias Népfrent. A kiadásért felel: *Juhász Róbert*,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855
Készült 8000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben
79-7098 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: *Farkas Béla* igazgató

A munkahelyi művelődés és az üzemtörténeti mozgalom

Hazánkban még rövid múltú az üzemtörténeti mozgalom. A hetvenes évek elején kezdődött jelentősebb fejlődés, s azóta gyorsan terjed, gazdagodik és egyre szélesebb tömegeket tesz művelőivé. Továbbfejlődésének üteme és minősége alapvetően függ attól, hogy valóságos mozgató rugóit milyen mértékben sikerül felismernünk és feltárnunk. Hatékonyabb fejlesztésére csak e tényezőket és tendenciákat felismerve gyakorolhatunk tudatosabb és tervszerűbb befolyást.

Az üzemtörténetnek mint diszciplinának, az üzemtörténet-írásnak mint mozgalomnak legfőbb kiváltója, ösztönzője és támogatója a szocialista üzem. A hatvanas évek második felében a vállalatok működésében bekövetkezett változások: a népgazdaság intenzív fejlesztése, a fejlett szocializmus építésére való áttérés, a közművelődéssel kapcsolatos elveink és gyakorlatunk módosulása előnyös feltételeket teremtettek az üzemtörténeti tevékenység fellendüléséhez.

A munkában létrejövő közösségi kapcsolatoknak különösen fontos szerepük van a szocialista tudat és életmód alakításában. A munkahely ezért a szorosan vett termelés mellett az emberformálásban, a politikai jártasság megszerzésében, s így a művelődésben is pótolhatatlan, mással nem helyettesíthető tényező.

A szocialista vállalat *szocialista* termelő közösség. E viszonyok között a termelés leszűkítve semmiképp sem értelmezhető. Ellenkezőleg: *mindinkább az az elv és gyakorlat érvényesül, mely a termelést az ember gyökeres átforgatásának eszközeként kívánja felfogni*, s melyhez nélkülözhetetlenül társul a demokrácia és a művelődés is.

A vállalatok vezetői számára e minőségi követelmények tették szükségessé a szélesebb perspektívában való gondolkodást, a termelésről, művelődésről alkotott felfogásuk és gyakorlatuk korszerűsítését.

A párt programnyilatkozata alapvető társadalmi feladattá tette a szocialista életmód fejlesztését. A termelési viszonyok fejlődése ebben törvényszerűen meghatározó, de a művelődésre is nagy szerep hárul. Azt a sokoldalú emberi tevékenység kibontakoztatását kívánja elősegíteni, melynek folyamán az ember természeti és társadalmi környezetét elsajátíthatja.

Alapformái közül legfontosabb a munka, de ebbe beletartozik az ember társadalomszervező és társadalmi problémákat megoldó tevékenysége is.

A munkahelyek által ösztönzött folyamatos művelődés ezért elválaszthatatlanul kötődik a társadalmi feladatokhoz és megfordítva: *valamennyi társadalmi* (termelési, vállalati) *feladatnak pontosan körülhatárolható művelődési vonzata van*. Ebből logikusan következik, hogy előreviteléhez — az intézmények fejlesztésén túl, azzal egyenértékűen — az igények tudatos kiváltása, a pontos és világos szándéktól vezérelt művelődő magatartás tervszerű és szervezett befolyásolása, ösztönzése (szabályozása) is nélkülözhetetlen.

Ma már nem helytálló az a nézet, mely a termelés, demokratizmus, művelődés között merev határokat tételez fel. *A szocialista termelés teljességében a demokratizmus és a művelődés egyaránt bennfoglaltatik*, s az emberi képességek kiteljesedését szolgálja.

A munkahelyek a termeléssel egyidejűleg gyakorolnak döntő hatást a benne résztvevők művelődésére. Mégpedig úgy, hogy a hangsúly a céltudatos aktivitás kiváltására kerül, s ez a művelődés minőségének is meghatározó tényezője.

A munkahely az ember sokoldalú kibontakozására kell, hogy ösztönözzön. A szocialista brigádok hármasképe és tartalmának fokozatos megvalósulása ennek valószínű és előremutató lehetőségét adja. A magasabb szakmai, politikai műveltség elérése pedig folytonosan és törvényszerűen igényli az alpműveltség bővítését.

A munkahelyi művelődés szervezettségében, szabályozásában, a benne való részvételre mozgósításban nélkülözhetetlen szerepet töltenek be a különböző mozgalmak, melyek egyben egyik jellemző sajátosságát is jelentik, s a munkástörekvések megvalósításának mindig fontos, aktivizáló eszközei voltak. A szocialista kulturális forradalomban nemcsak hagyományozódhatnak, hanem valóságos funkciójuk éppen ma bontakozik ki teljességében.

Társadalmunk mindenkori törekvése — alapvetően a tervgazdálkodás révén — a társadalmi élet fejlesztési folyamatának szabályozott kiváltása, hogy ezáltal teremtsen tágabb lehetőséget tagjai valóságos szükségleteinek kielégítéséhez. Figyelembe veszi azonban, hogy az emberi személyiség szabad kibontakozása — benne művelődése is — önálló folyamat és alkotás, melynek a lehetőségek megteremtése mellett lényeges eleme és mozgatórugója az öntevékenység, a spontaneitás is.

A tervszerűség és öntevékenység a munkahelyeken is dialektikus egységet alkot. Az irányításnak ezért a szabályozásba mindenkor be kell számítani az öntevékenységet és a ráépülő közösségeket. Akkor is, ha e sajátos gyakorlat öntörvényű fejlődésének számottevő vonásait, összefüggéseit ma még nem ismerjük és teljességében nem is tárhatjuk fel.

Az üzemtörténeti mozgalom voltaképpen a bemutatott munkahelyi irányzatok talaján keletkezett és indult virágzásnak. A szocialista brigádok bekapcsolódása a gyűjtő-, feltáró munkába, a különböző vetélkedők üzemtörténeti témáinak emelkedő száma, az egyéni kutatók körének nagymértékű bővülése, az üzemi krónikairás terjedése, a megyei pályázati rendszerek, valamint az országos pályázatok, továbbá az amatőr kutatók és kutató közösségek gyarapodó publikációi mind mutatják, hogy az üzemtörténeti tevékenység hazánkban már verbő mozgalommá fejlődött.

Az üzemtörténet-írás a honismereti mozgalom talajából sarjadt. Közös eredményük, hogy szervezeti kereteiket felhasználva tömegmérésekben mozgósítottak a történettudomány eredményeinek, módszereinek megismerésére és fejlesztésére. Lendületet adtak olyan forrásanyagok feltárására és összegyűjtésére, melyekből a történettudomány számos ága is gazdagodott. Egyben széles tömegeket tettek érdekeltté és cselekvővé e diszciplínák fejlesztésében, a társadalmi mozgásfolyamatok tudományos igényű megismerésében.

Az üzemtörténetben rejlő lehetőségek szerencsésen találkoztak a tömegpropaganda munkahelyi sajátosságokra tudatosan építő feladataival, a szocialista brigádok kulturális vállalásai tartalmasabbá tételének követelményével, a vetélkedők növekvő számával, s a vállalati évfordulók alkalmából a visszatekintés rendszerezésének igényével. Az üzemi sajátosságok jelentős része pedig épp a múltban gyökerezik.

Már az üzemtörténeti mozgalom kezdeti tapasztalatai olyan lehetőségekre mutattak rá, melyek a munkahelyek és az egyének számára is hasznos művelődő tevékenységre ösztönöztek, s eredményei az üzemi élet egészében, a munkásság múltjának megbecsülésében, a termelés üzemi fejlődésének behatóbb megismerésében mutatkoztak. Növekvő térhódítását az is okozta, hogy a munkahelyi és lakóterületi művelődés egészébe — önállóan és alkalmazottan egyaránt — rugalmasan volt képes beilleszkedni. Az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia ezáltal egy már létező, gazdag tapasztalatokkal rendelkező és kiterjedt mozgalom működésének tapasztalatait foglalhatta egységbe.

A gyakorlat tehát azt erősíti, hogy az üzemtörténet-írás csak ott és akkor verhet gyökeret és fejlődhet, ahol és amikor megtalálja valóságos helyét és funkcióját a munkahelyi élet teljességében, a konkrét tevékenységformálásban. A következő példa a szocialistabrigád-mozgalommal való eleven kapcsolatát is szemléltetheti.

Ismeretes, hogy a brigádnaplók vezetésének jelenlegi formális szemlélete és módszere forrásértéküket számottevően csökkentheti. Ha csak az eredményeket rögzítik, akkor hiányzanak belőlük a gondok, problémák, amikkel e kollektívák küzdenek, s az apróbb-nagyobb eredmények feletti örömeik. Ezért több helyen az üzemtörténeti pályázati rendszert a brigádnaplókra is kiterjesztették. A pályázatok tapasztalatai bemutatják a brigádnaplók vezetésének helyes módszereit. A brigádvezetők fórumainak közvetítésével e módszerek szélesebb körben váltak ismertté. Hatásaként már egyre több brigád rögzíti tárgyszerűbben és sokoldalúbban e kollektívák életét. Ezáltal a naplók forrásértéke is növekszik, mely nyilván visszahat az üzemtörténeti kutatások minőségére is. Az üzemtörténeti mozgalom tapasztalatai igazolták, hogy a politikát és mozgalmat, valamint a tudományt egymástól szükségszerűen meg kell különböztetnünk, de szembeállítanunk semmiképp sem szabad. A honismereti és benne az üzemtörténeti mozgalom számos akciójával és folyamatos kutatómunkájával gazdagította a történettudományt. Okkal következtethetünk ebből arra, hogy a honismereti munka és az üzemtörténet-írás erősödése a történettudomány fejlődésének egyik feltételét jelenti.

A mozgalom így a tudománnyal való megismerkedés, együttműködés önkéntes és szervezett eszközévé válhat.

Hasonló az eredmények az üzemtörténet és a politika, a politikai nevelőmunka viszonyában is. Az üzemtörténet-írás eddigi útja azzal a tapasztalattal szolgált, hogy fejlődése csak ott volt lendületes és kiegyensúlyozott, ahol a politikai munkába szervezeten beépült és mozgalmi jellegét is meg tudták őrizni. A tudományosság követelményei ezzel cseppet sem szenvedtek csorbát.

Ez az eljárás az üzemtörténet mind produktum számára is nagy előnyökkel járt. Haszna így vált szélesebb körben is érthetővé és ily módon tudott nagyobb tömegekre vonzást gyakorolni. A korábban elvontnak és „öncélúnak” tartott tevékenység így nyerte el valóságos társadalmi értelmét, s lényegében e módszerrel fejlődött mozgalommá.

Az irányításnak persze meghatározó szerepe van a mozgalom szakszerűségének erősítésében, a mind több tudományos értékű eredmény felmutatásában. A politikai irányítás a tudományos apparátus szabályozását közvetetten és közvetlenül is végzi, s így a mozgalom szakmai segítségére a tudományos kutatóhelyeket, intézményeket hatékonyan ösztönözheti. Fontos tapasztalat, hogy eredményes kutatómunka csak megfelelő üzemi, társadalmi háttér mellett folyhat. A vállalatok hivatásos történészeknek adott megbízásait kivéve a magányosan dolgozó amatőr kutatók törekvései ritkán kapják meg a kiérdemelt közösségi méltánylást, mert a kutatók és az üzemek szándékai legtöbbször nem találják egymásra. A „kereslet-kínálat” térben és időben legtöbbször eltérő, s ez még a legjobb szándékú kutatóban is elkeseredettséget okozhat. Ezért nekik is fel kell ismerniük: *olyan munkát, melyhez megértő támogatás kaphatnak, csak az üzemtörténet számára kedvező környezetben folytathatnak.* Be kell kapcsolódniuk tehát a mozgalomba, s tudásukkal, tapasztalataikkal segíteni azt, amely majd egyéni munkájuk eredményeire is visszahat. Az üzemtörténeti klubok, szakkörök erre megfelelő lehetőséget adnak.

Az üzemtörténeti mozgalom tartalmas fejlődése általában azokban a termelő egységekben következett be, ahol a pártszervezet, a szakszervezet, a KISZ kellő politikai támogatást adott számukra, és az üzemtörténeti tevékenység a politikai nevelőmunka részévé vált.

A politikai indíttatás, a mozgalmi jelleg érvényesítéséhez széles körű aktivitás, az üzemtörténettel kapcsolatos kollektív igények tervszerű kiváltása szükséges. Minél többen érzik meg az üzemtörténeti kutatás ízét, annál szélesebb körű és megalapozottabb lesz az aktivitás és a közvélemény. Mindez fokozottabban segítheti az üzemhez, munkahelyhez kötődést is. Mindenekelőtt az olyan csoport-, vagy tömegméretű feladatok tervezése és megoldása, melyek különböző színvonalú és mélységű, alkalmasszerű, vagy tartósabb gyűjtésekre, kisebb kutatásokra ösztönöznek. Jó példái ennek a helytörténeti, üzemtörténeti és más egyéb vetélkedők, melyekbe a termelő egység történetének egyes fejezetei is helyet kaphatnak. Az üzemi krónika vezetése számos aktivista mozgalmi (párt, szakszervezet, KISZ) megbízatását jelentheti. A vetélkedők, brigádvállalások egyik feladata lehet a tárgyi és írásos emlékek gyűjtése. Üzemtörténeti kiállítóhely létesítése és gondozása nem kevésbé tartalmas és megtisztelő feladatot jelent. Közösségi vagy kulturális megbízatásként a brigádok vállalhatják saját történetük megírását. Mindezek tervek, ajánlások, művelődési formák, értékelések révén kerülnek be a munkahelyek közösségi, művelődési szabályozó rendszerébe.

Ebben a rendszerben *nem túlzott követelmény, ha a mozgalom valamennyi tevékeny résztvevőjét a társadalmi szervek saját aktivistáikként kezelik és becsülik meg.*

Az üzemtörténet-kutatás és -írás — mint mozgalom — sokoldalúan képes formálni a személyiséget. Ezért is illik bele szükségszerűen a munkahelyi művelődés rendszerébe.

Dr. Huller Gyula

Munkásmozgalmi hagyományok ápolása a MÁV Északi Járműjavítóban

A kőbányai nagyüzem már több mint százéves múltra tekinthet vissza. 1867-ben alakult, magyar—svájci tőkeérdekeltséggel, 1870-ben a MÁVAG elődjével együtt a magyar állam tulajdonába került. 1875-ben kezdte önálló életét a MÁV keretein belül a Budapesti — későbbi nevén Északi — Főműhely. Az 1918—19-es forradalmak idejére már összetartó és a jogaiért sikerrel harcoló szervezett munkásság dolgozott az Északi Főműhely üzemében. Természetes tehát, hogy a bekövetkező forradalmi mozgalmakban nemcsak résztvett, hanem kiemelkedő szerephez is jutott a főműhely munkássága. A KMP megalakulását követő napokban az elsők között jött létre üzemi pártcsoport. Az alakulásról ugyan nem maradtak fenn iratok, de a Vörös Újság 1918. december 18-i száma már a pártszervezet működéséről tudósít. Az értesülést átvette a Moszkvában megjelenő Szociális Forradalom is, és közzétette az 1919. január 1-i számában. Ez a munkásmozgalom élcsapatának harcaiba való bekapcsolódás méltó betetőzése volt a vasutas munkásmozgalomban betöltött addigi szerepüknek. A KMP első üzemi szervezői — köztük *Fazekas József* és *Garlati Gyula* — eredményes munkát végeztek, aminek a megbecsülése kifejezésre jutott abban, hogy Fazekas Józsefet beválasztották a KMP második Központi Bizottságába, mely az első KB letartóztatása után vezette a pártot. Az üzemben szervezett szemináriumon *Lukács György*, *Szamuely Tibor* és *Vántus Károly* tartottak előadásokat. Lukács György beszélt az 1919. március 6-án tartott nagygyűlésen, ahol az üzem dolgozói követelték a letartóztatott kommunista vezetők szabadonbocsátását.

A *Károlyi Mihály* vezette népköztársaság — kitéve az Antant újabb és újabb területi követeléseinek — nem tudott úrrá lenni sem a külső, sem a belső bajokon, és átadta a hatalmat a KMP-ből és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártból egyesült Magyar Szocialista Pártnak. Március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. Az Északi Főműhely mozgalmi harcokban edzett dolgozóira a proletárdiktatúra államának nagy szüksége volt. *Landler Jenő* belügyi és vasúti népbiztos rendeletére megalakult a Vasúti Direktórium, egyik tagja *Garlati Gyula*. Az Északi Főműhely munkásai közül nagyon sokan teljesítettek szolgálatot a munkáshatalom különböző vezető helyein. A Forradalmi Kormányzótanács megyei biztosai: *Erdős Márkus*, *Lukács Gyula* (Felső- és Alsó-Zala megye), *Jackwert Ede* (Heves megye), *Lantos Bertalan* (Veszprém megye). Különbőféle megyei, járási és városi politikai megbízottak kerültek ki az üzem dolgozói közül, így: *Csató Sándor*, *Szentei Sándor*, *Jackwert Ferenc*, *Miklós (Neumann) Imre*, *Pásztor Ferenc*, *Egressy Lajos*, *Kertész Kálmán*, *Törös László*, *Sándor Lajos*, *Tamás Áron*, *Huber István*. A Vörös Hadseregben *Koncsek Ferenc* és *Matisz Miklós* teljesített politikai biztosként szolgálatot, *Nagy Sándor* a Vasutas Szövetség titkáráként tevékenykedett, többen a tanácsi apparátusban és a MÁV osztályvezetői-ként dolgoztak.

A román, majd a cseh burzsoá csapatok támadása által veszélybe került munkáshatalom védelmére ezek és ezek álltak a Vörös Hadsereg zászlai alá. Az Északi Főműhelyből bevonultak a 4. munkásezred I. és II. zászlóaljának nyolc századában, valamint a 7. munkásezred első zászlóaljában védtek a proletárhatalmat. Résztvettek a *Landler Jenő* és *Stromfeld Aurél* vezette dicsőséges északi hadjáratban, amely felszabadította Miskolcot és Kassát. Eperjes felszabadításával pedig — eleget téve internacionalista kötelességüknek — elősegítették a Szlovák Tanácsköztársaság létrejöttét. Harcoltak a legendás híró páncélvonatokon: a X. számú *Hegyesi Lajos* vezetésével adott hatékony segítséget a Vörös Hadseregnek a Miskolc környéki harcokban. *Sándor Lajos*, a tapolcai járás politikai megbízottja az ellenforradalmárokkal vívott harcban

Az Északi Fémühely kimenekített kommunistái 1923-ban, Moszkvában. Balról jobbra, ülő sor: *Erdős Márkus, Nagy Sándor, Matisz Miklós, Egressy Lajos*; álló sor: *Koncsek Ferenc, Szentei Sándor, Pásztor Ferenc, Mezei Lajos*

áldozta életét a tanács hatalomért. A proletárdiktatúra leverése után börtön és halál várt a kommunistákra, *Tamás Áront* meggyilkolták a tisztí különítményesek, *Lantos Bertalant* a vérbíróság ítélte halálra. Internálótábor, börtön és bitó várt a többi szereplőre is. A Szovjetunió fogolycserével több száz kommunistát mentett meg a biztos haláltól, akik közt megtalálhatók az Északi Fémühely volt dolgozói is, mint *Jackwert Ferenc, Nagy Sándor, Erdős Márkus, Pásztor Ferenc, Jackwert Ede, Koncsek Ferenc, Szentei Ferenc, Mezei Lajos, Matisz Miklós, Egressy Lajos*.

Az Északi Fémühely ma a MÁV Északi Járműjavító Üzem nevet viseli. Az őszi-rosszás forradalom, a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság évfordulója alkalmat adott, hogy az üzem dolgozóival megismertessük és tudatosítsuk bennük a hatvan évvel ezelőtti történeteket. Ezzel a céllal kezdtük a továbbiakban is folytatni kívánt feltáró munkát, amelynek eredményét kiállítások és előadások tartásával a közönség számára is hozzáférhetővé kívánjuk tenni. Ezek a munkák az üzemi párt, gazdasági és társadalmi szervek kezdeményezésére, a helyi erők megszervezésével indultak.

Az emlékkiállítás megnyitására és egyben politikai nagygyűlésre 1978. december 1-én került sor a MÁV Északi Járműjavító Üzem Törekvés Művelődési Központjában. A kiállítást a KMP megalakulásának 60. évfordulója ihlette, de egységes egésznek alkotva megemlékezett az őszi-rosszás forradalom és a Tanácsköztársaság történetének eseményeiről is. Természetesen a kiállítás üzemi jellegéből adódóan elsősorban az egykori Északi Fémühely szerepével foglalkozott, amihez az időbeni elhelyezés érdekében a két forradalom kiemelkedő eseményeit sarkítottuk. A kiállítást az érdeklődők január közepéig látogathatták a művelődési központban. Ettől kezdve az üzemben belül, a legforgalmasabb részen helyeztük el, hogy a mintegy 110 brigád részvételével induló tanácsköztársasági szellemi vetélkedőre való felkészüléshez a lehető legnagyobb segítséget adja.

A kiállítást megtekintette *Hetés Tibor*, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója is, aki a legnagyobb elismerése mellett két tucat fotót és dokumentumot kért kölcsön másolás céljára. A kiállítás 20 tablóból és 12 tárlóból álló együttese, eredeti terjedelemmel, gerincét adta a X. kerületi *Pataky István Művelődési Központ* 1979. március 21-én megnyitott tanácsköztársasági emlékkiállításának.

A kiállítás és a vetélkedősorozat sikere láttán az üzemi pártbizottság kezdeményezte a munkásmozgalmi hagyományok további ápolását. Több szocialista brigád az Északi Főműhely kiemelkedő tanácsköztársasági szereplőinek a nevével és példájával felvértezve törekszik eleget tenni a szocialista munkaverseny követelményeinek. A pártbizottság határozata: a megkezdett munkát tovább kell folytatni. Nemcsak a Tanácsköztársaság idejének még felderítetlen üzemi vonatkozásai, hanem más korszakok munkásmozgalmi hagyományai feltárásával és megismertetésével kívánunk eleget tenni a hagyományok ápolásának.

Karacs Zsigmond

Bugyi község helytörténeti kiállítása a Csepeli Papírgyárban

Tavaly volt Bugyi község fennállásának az újratelepítéstől számított 250. évfordulója. Ennek alkalmát megragadva a helyi párt- és társadalmi élet vezetése, a község honismereti munkásainak segítségével 1978. november 18—25. között jubileumi falunapokat rendezett.

A múltra emlékező programok és érdeklődés

A faluhét a helység múltját ápoló gazdag közművelődési programokkal szolgált. A 250. évforduló kapcsán a tanácsoló falán emléktáblát helyeztek el. Kibővített tanácsulésen megemlékeztek a község több évszázados múltjáról. Itt rendezték meg a dabasi járás honismereti konferenciáját. A jelentős események sorából kiemelkedik a pusztán társadalmi munkával létrehozott helytörténeti és néprajzi kiállítás. A néprajzi gyűjtemény a *Tóth Béláné* tanárnő vezetésével működő általános iskolai honismereti szakkör megbecsülésre méltó munkálkodásának eredménye.

Az önálló helytörténeti kiállítás tartalmi és rendezési munkája az elszármazott és a helyi felnőtt lokálpatrióták együttműködésének gyümölcse. Elsősorban köszönet illeti itt *Kovács László* tanárt, a falu egyik elszármazottját, aki az otthoni, lassan már csak hírmondóban található jellegzetes parasztházával, a falu helytörténeti irodalma feltárásában végzett több évtizedes munkásságával és a falura vonatkozó helytörténeti gyűjteményével állt rendelkezésre. Kitaró és hosszú évekig folytatott — egyesek szerint talán öncélúnak tűnő — munkája végül is beérett, hiszen a lokálpatriotizmus csak-csak gyökeret vert Bugyin. A 250. évfordulóról való megemlékezés pedig újabb lendületet adott a ma már tevékenyen működő helyi honismereti mozgalomnak.

Túl a falu határán

A nagy gonddal, de még nagyobb buzgalommal végzett honismereti munka megtette a magáét. A helytörténeti kiállítás a falu határán túli nyilvánosságra is rászolgált.

A forradalmi ifjúsági napok idején a dabasi járás szervezésében Dél-Pest megye honismereti munkásai és krónikásai jöttek el Bugyira. A múltjuk ápolásában nagy hagyományokkal rendelkező ceglédiek, a nagykátaiak, a monoriak és a ráckeveiek első-sorban egy község múltja és hagyományai feltárásában és bemutatásában elérhető eredmények szép példájáról győződhetnek meg Bugyin.

Külön említést érdemel egy másik esemény, amikor a község egy héten át a fővárosban mutatkozott be a helytörténeti és gazdaságtörténeti kiállításával. A gazdaságtörténeti részt a bugyi Tessedik Sámuel MgTSz 30 éves fejlődését reprezentáló anyag adta. A budapesti szereplésre a helyi Tessedik Tsz és a Csepeli Papírgyár immár húsz év óta tartó munkás-paraszt barátsága alapján került sor. Ezúttal a munkások egykori sok segítségével viszonzásaként a falu jött fel a gyárba, hogy múltjának és mai eredményeinek bemutatásával tovább erősítse a barátságot, és a munkásközművelődéshez is hozzájáruljon.

Ami a konkrét helytörténeti ismertetést illeti, azt a krónikairónak éppen a budapesti falubemutatózásról készített feljegyzése alapján végezzük.

A feltárt múlt és a hagyomány

Túlzás nélkül elmondható, hogy Bugyi község igen gazdagon mutatta be múltjának sokrétű kulturális értékeit. Ki gondolta volna például, hogy egy falu annyi irodalomtörténeti vonatkozással büszkélkedhet, mint ahogy arról a tablók és a nyitott könyvek lapjai tanúskodtak. Olyanok, mint *Bessenyei György*, *Kazinczy Ferenc*, az irodalompartoló *Beleznay* család, *Etédi Sós Márton*, *Rádnóti Miklós* és a mai költői nemzedékből *Bede Anna* fémjelzik a rangos névsort. Nem a teljességre való törekvés érdekében, hanem inkább kuriózumként említhető meg, hogy *Vörösmarty: Szép Ilonka* című költeményének is van a faluhoz köthető szála. Ugyanis *Peterdy Gábor*, aki elmesélte *Vörösmarty Mihálynak* a család szájhagyományaként évszázadokon át őrzött *Peterdy Ilonka* bús történetét, Bugyi neves nótáriusa volt.

A kiállítás azonban nem pusztán az említett irodalomtörténeti vonatkozásokra korlátozódott. A tizenkilenc vitrin és tárló anyaga kiterjedt a községet érintő hely-, család-, gazdaság- és egyháztörténet, régészet, néprajz, földrajz, természetrajz, geológia és ornitológia témakörére. Szinte egyedülálló egy község helytörténeti irodalmának ilyen széles és mély feltárása. A ritkaságszámba menő monográfiák és forrásművek nem hazánk nagy könyvtáraiból kölcsönzött darabok, hanem Bugyi egyik szenvedélyes lo-kálpatrióta gyűjtőjének tulajdona. A szakértői szem egyértelműen megállapította, hogy ez az anyag hosszú évek kutató-, és egy rendszerezett helytörténeti bibliográfián alapuló gyűjtőmunka eredménye. Talán nem véletlen, hogy kiérdemelte Csepel honismereti bizottságának elismerését és gratulációját.

Amiről a tablók és a dokumentumok regélnek

A felsorakoztatott dokumentumok gazdag tárháza tényszerűen elevenítette fel az 1344-beli első okleveles említéstől számítható 600 év történetének sorsfordulóit. A falu először *BUD* néven említődik, majd a későbbi oklevelekben a név számos változása fitymélhető meg. Azonban már legalább három évszázada változatlanul Bugyi néven ismert. A falu régi neve és a századokon át nyomon követhető alakváltozása folytán a mai Bugyi név nyelvtörténeti emlékünknél, s ezért a védett földrajzi nevek között található.

A falu régmúltjából, 1546-, 1559- és 1562-ből származó török adólejástromok (defterek) adtak hiteles képet. Még a hódoltság alatt is gyarapodó falut az 1590-es évek második felében tatár segédcapatok feldúlták. Ezután egy évszázadon át elhagyott pusztaság honolt a tájon. Újjátelepülése az 1720-as évek második felében, a *Rákóczi*-féle szabadságharcban bravúros hadtetteiről híres lovastiszt, később *Mária Terézia* tábornoka, *Baleznay János* földbirtokos kezdeményezésével történt.

A falu első pecsétje búzakalászok közötti ekevasat és csoroszllyát ábrázol.¹ Kőrirta: „SIGILLUM BUGYIENSE 1728.”

Ez a pecsét, igaz, csak 1852-ig volt használatban, de még száz évig méltó jelképe lehetett volna a tiszta mezőgazdasági jellegű községnek. A felszabadulásig a paraszti társadalom minden rétege — a gazdasági cselédek, a félproletárok, a kis- és középparasztok, a nagygazdák és nagybirtokosok — megtalálható volt. Ezt a rétegződést hűen tükrözte a föld akkori birtoklásának rendkívül szembetűnő aránytalansága. Vagyis míg 57 nagygazda és nagybirtokos Bugyi község mintegy 22 000 kataszteri holdas határterületéből 14 000, addig 810 kis- és középbirtokos csupán 6700 kataszteri hold földterületet vallhatott magáénak.

Bugyi község ellentmondásos társadalmi és gazdasági viszonyairól *Erdei Ferenc* a *Futóhomok* című művében ír jellemzően.

¹ *Galgóczy K.* Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monográfiájában — Bp. 1877. — tévesen a község 1852-es pecsétjének mezőjét azonosítja az 1728-as első községi pecséttel. Sajnos a későbbi monográfiák ezt kritika nélkül átvették.

A társadalmi viszonyok mély ellentmondásai közepette nem véletlenül olvashatunk forradalmi hangulatú szocialista nagygyűlésről a Földművelők Szaklapja 1897-es tudósításában. A helyi 1919-es dokumentumok és a megőrzött korabeli levelek ugyan- csak a Tanácsköztársaság iránti elkötelezettséget és a reményteljes bizakodást igazolták.

A község új társadalmi, gazdasági szerkezete

A vagyoni különbségeken alapuló küzdelmes paraszti élet megváltoztatásának feltételét az 1944-es év hozta. A falu 1944. november 2-án szabadult fel a Zsdánov tábornok vezette páncélosok által, akik a leghamarabb zárkóztak fel a németek budapesti külső védelmi gyűrűjére.

A felszabadulást követő évtizedek alatt a falun bekövetkezett gyökeres társadalmi, gazdasági, strukturális változásoknak szinte tipikus példáját nyújtja Bugyi község. A lakosság egykori 87 százalékos arányú mezőgazdasági foglalkoztatottsága 1949-ben 80, 1960-ban 64, 1970-ben 47 százalékra csökkent. Ezzel szemben az ipari foglalkoztatottság az 1940-es év 7,6 százalékáról 1949-ben közel 10, 1960-ban 18,7, 1970-ben 38,2 százalékra nőtt.

Az ipari dolgozók számának növekedésében kétségtelenül közrejátszik a főváros közelségéből adódó elszívó hatás. Azonban a legjellemzőbb tényező az, hogy a község maga is a járás legnagyobb ipari üzemével rendelkezik. A Telefongyár 1959-ben egy egész gyáregységet telepített Bugyira.

Annak ellenére, hogy csökken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, a bugyi Tessedik Sámuel MgTSz mégis meghatározó szerepet tölt be a községnek mind a társadalmi, mind a gazdasági életében. Mindezt a község helytörténetéhez kapcsolódó jubileumi kiállítás meggyőzően bizonyította. Az adatok, képek és grafikonok szemléltették, hogy az a segítség, amit a papírgyári munkások egykori patronáló mozgalma nyújtott, nem volt hiábavaló. Mindenképpen ilyen tanulsággal távozhattak a csepeli munkáslátogatók és egy kicsit azzal is, hogy Bugyi község szívügyének tekinti a múlt emlékeinek megőrzését és haladó hagyományai ápolását.

Kovács József

A kilencvenesztendős Nyárády Mihály köszöntése

Nyárády Mihály 1889-ben született a Szabolcs megyei Ramocsaházán. Ez idő szerint ő ma a legidősebb magyar néprajzkutató. Amidőn ennek a ritka születésnapnak az alkalmából szeretettel köszöntjük, fődíezzük hosszú életének és munkásságának néhány fontos mozzanatát, hogy a fiatalabb nemzedékhez tartozók is megismerhessék.

Annak a nagy néprajzkutatói nemzedéknek, amelyet *Györfly István*, *Bátky Zsigmond* és *Viski Károly* neve fémjelez, ő az egyetlen, ma is köztünk élő tagja. Nyárády Mihály eredetét a középkor századaiba visszavezető középnemesi család sarja. Az ifjú Nyárády gimnáziumi tanulmányai után jogot tanult, majd 1928-ban, Budapesten szerzett államtudományi doktorátust. A Szabolcs megyei Kék községben maradt, ahol az örökségül neki jutott háromszáz hold birtokon gazdálkodott. A néprajzzal Györfly Istvánnal való személyes találkozása jegyezte el 1921-ben. A vidéki földbirtokost Györfly István kezdte biz-

tatni néprajzi gyűjtésre és cikkek írására. Kapcsolatuk Györffy haláláig baráti és közvetlen maradt, ami egymás többszöri meglátogatásában is megnyilvánult. Korai cikkeinek indíttatásai szinte mind Györffy Istvántól származnak.

Nyilvánvaló, hogy Györffy baráti ösztönzései olyan emberhez szóltak, akiben a táj és a nép szeretete élénken és termékenyen élt. Különben aligha történt volna meg, hogy 1944—45 társadalmi változásai, osztályának történelmi megsemmisülése után Nyárády Mihály szülőföldjén marad, hajlott kora ellenére állást vállal és továbbra is írta értékes cikkeit. 1949-ben, hatvanévesen lett az államosított nyíregyházi Jósza András Múzeum vezetője. Ezt a tisztséget 1954-ig töltötte be, majd 1966. június 30-ig, nyugdíjazásáig a múzeum tudományos főmunkatársaként dolgozott. De ezután sem maradt télen. Megbízást kapott a Felső-Tisza vidéki Vízügyi Igazgatóság nyíregyházi múzeumának szervezésében.

Cikkei és tanulmányai szinte kivétel nélkül a szűkebb haza, a Nyírség és a Felső-Tisza vidék néprajzához és történetéhez kapcsolódnak. Apró helytörténeti írásai közül kiemelkedik a *Kék község történeti földrajzáról* írott munka. Egyébként sok néprajzi dolgozatában idéz történeti forrásokat, amellet, hogy a hagyományos leíró etnográfiaíát műveli. Kedvelt témaköre a halászat és a gyűjtögetés, amint ezt a halászokkal és a pákászokkal foglalkozó cikkei bizonyítják. Korai írásai közül témájában újdonság volt a rozstermés és a nyírségi nemesi kúriákkal foglalkozó dolgozat. Az 1920-as és 1930-as évek gyűjtőmunkájának tanulságait összegezte legnagyobb lélegzetű néprajzi tanulmányában, amely a korabeli Szabolcs vármegye tárgyi néprajzának vázlatát nyújtotta 1939-ben.

Muzeológusként bekapcsolódott az Anyagi Kultúra Munkaközösségbe, s így került ki tolla alól a hazai szakirodalomban először a kukorica- és burgonyatermesztéssel foglalkozó néprajzi cikk. Történeti-néprajzi munkái közül újdonságnak számít a salétromfőzés földolgozása. Publikációi között találkozunk a viselet és az állattartás körébe vágó dolgozatokkal is. De nemcsak a hagyományos tárgyi néprajz körében munkálkodik, hanem kisebb mértékben a folklór is érdeklődési területei közé tartozik. Írt a szabolcsi néptáncokról, a szatmárcsekei fejfákról, elkészítette *Ruszkovics István* mesemondó életrajzát.

Nyárády Mihály, vagy ahogyan a fiatalabb nemzedékbeliek szólítják: Nyárády Miska bácsi eddig mintegy ötven cikket és tanulmányt tett közzé nyomtatásban. A következő kis bibliográfiát ezek közül állítottuk össze.

Az őszi rozs termelése Ramocsaházán. Néprajzi Értesítő (NÉ) 1930. 84—99. — A Nyírség nemesi házai. NÉ 1935. 46—58. — A Rétköz régi halászata. Ethnographia (Ethn.) 1938. 156—174., 380—394. — Szabolcs vármegye vázlatos tárgyi néprajza. Vármegyei Szociográfiák IV. Bp., 1939. 200—216. — Gazdálkodás a szabolcsi tőzegtalajon. Szabolcs vármegye. Vármegyei Szociográfiák IV. Bp., 1939. 234—236. — Az ajaki népviselet. Szabolcs vármegye. Vármegyei Szociográfiák IV. Bp., 1939. 234—237. — Halászat kutyával. NÉ 1940. 203. — Az igazi pákász. Debreceni Szemle. 1941. 101—109. — Kék község történeti földrajza. Nyíregyháza. 1941. — A kékiek kerek tánca. Eth. 1941. 283. — A Debrecen név eredete. Nyíregyháza. 1944. — Ki tudná megmondani? Szabolcsi kalendárium a szabadságharc századik évfordulójára. Nyíregyháza, 1948. 94—103. — A nyíregyházi Jósza András Múzeum dohánykiállítás. Múzeumi Híradó. 1951. 2. sz. 25—26. — A Nyírség. Idegenforgalmi Tájékoztató. 1953. 7—8. sz. 7—

9. — A tengeri népi termesztése Ramocsaházán. NÉ 1955. 267—291. — A burgonya egy szabolcsi község (Rakamaz) életében. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1956. 97—111. — Fajtaváltás a kéki juhtenyésztésben. Népr. Közl. 1959. 163—202. — Salétromfőzés Szabolcs megyében a XVI—XIX. században. Jósza András Múzeum Evkönyve. 1958. Bp., 1960. 170—214. (Ez a tanulmány némileg átdolgozva megjelent a Magyar Kémikusok Lapja 1965. évfolyamában.) — Pipakészégek Szabolcs megyében. Jósza András Múzeum Evkönyve. 1959. Bp., 1961. 113—127. — A szatmárcsekei református temető fejfái. Jósza András Múzeum Evkönyve. 1960. Nyíregyháza, 1963. 193—218. — Az ajaki népviselet. Jósza András Múzeum Evkönyve. 1961—62. Nyíregyháza, 1964. 141—194. — A mesemondó Ruszkovics István életrajza. A Magyar Népmese Katalógus Füzetel. 4. sz. Bp., 1968. 5—28. — A nagyállóiak „Kállai kettős” tánca. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1969. 3. sz. 23—43.

Kósa László

A HNF szombathelyi Városi Bizottságának honismereti munkája

A Hazafias Népfront Szombathelyi Városi Bizottsága és a mellette működő Honismereti Munkabizottság *Várostörténeti fotókiállítást* rendezett Szombathely egykor és ma címmel. A kiállítás a három tavasz jegyében nyílt a Tanácsköztársaság kikiáltásának 60., a város felszabadulásának 34. évfordulója tiszteletére. E példamutató kezdeményezést társadalmi munkások, a városukra, szülőföldjükre, közös sikereikre méltán büszke dolgozó emberek, vállalatok, intézmények, üzemek aktívan segítették.

Honismereti Bizottságunk még nem tekint nagy múltra vissza. 1976. december 16-án alakult, de bizton támaszkodhat a városukat szerető, azért tenni is akaró szombathelyi lokálpatriótákra. Egyik legfontosabb feladatnak a falu- és üzemkrónika-írást tekintettük. Összehívtuk az erre vállalkozókat és írásban közzétettünk számukra útmutatót, illetve pályázati felhívást.

Lelkesítő céljainkról egyaránt szóltunk szakmai körökben, ifjúsági fórumokon, munkahelyeken, lakóterületeken, fiatalokhoz, idősebbekhez egyaránt. Hívó szavunk mindenkihez eljutott.

Részletek a Várostörténeti fotókiállításról

Bizottságunk egyre szervezettebben dolgozik. A város 14 községét bekapcsoltuk a honismereti munkába, annak napi feladataiba. Tavaly megszerveztük a város és vonzáskörzetéhez tartozó általános és középiskolákban a honismereti szakköröket. Kiemelten foglalkozunk a fiatalokkal, ezért szerveztük meg a munkabizottság mellett működő Ifjúsági Honismereti Csoportot, amely megnyerte a Tájak, korok, múzeumok városi vetélkedőjét. Jutalmul — lévén úttörőkről szó — két hétig a zánkai úttörővárosban nyaralt a tíz pajtás.

A kiállítás megrendezése után fel szeretnénk dolgozni a szombathelyi utcák, terek névadóinak élet történetét is.

E várostörténeti kiállítás is bizonyítja, hogy a Népfront jól koordinálja a mozgalmat, mert a hívó szóra egy emberként kerestek, kutattak, fényképeztek, előhívtak, tablót vágtak, kasíroztak, szöveget fogalmaztak és kiállítást rendeztek városunkról a lelkes aktivisták. Közreműködtek: a Savaria Múzeum, a Berzsenyi Dániel megyei Könyvtár, a Vas megyei Levéltár, a Szakszervezetek Vas megyei Tanácsának dolgozói, a Nyugatmagyarországi Fagazdasági Kombinát lelkes együttese, a FÉNYSZÓV, az OTP Vas megyei Igazgatósága, a Vasi Terv és az Iparcikk Kiskereskedelmi Vállalat dekorációs részlegében dolgozók. Közös munkájuk segítette a város múltjának megismerését. Itt mondok érte köszönetet.

Kereszturiné Pintér Mária

Németh Kálmánra emlékezünk

Eletének meghatározó jelszava volt: „MUNKÁBAN ÉL HITEM”. Művészi munkájának eszközei a véső és a kalapács, melyek alól igen sok remek alkotás került ki, ma már elárvultan fekszenek műtermében. Németh Kálmán életének 76. évében Fóton, ez év április 27-én elhunyt.

Németh Kálmán lelkes ébresztője volt a régi emlékeztető főtí Fáy-szüreteknek, amelynek emlékét Berda József elevenítette fel. Októberben, Kálmán napkor a Németh porta megtelt az ide sereglett barátokkal, ismerősökkel, hogy a név- és születésnap kettős ünnepén köszöntsék a szíves házigazdát.

Ha csak tehettem, minden évben felkerestem őt, hogy elvigyem szülőföldjének tájairól a Magas-Tátra csúcsainak, fenyveseinek üdvözlését. Ismeretségünk barátsággá szövődött. Előttem fekszik kis emlékkönyvem, az egyik oldalán olvasom néhány soros bejegyzését. A dátum 1974. október. Ezek a sorok ezt a látoga-

tásomat idézik. Beszélgetésünk az egyik szoba meghitt sarkában kezdődött, majd a műteremből nyíló pince sejtelmesen szelid fényénél, az asztalra került bor mellett folytatódott. Felidéztek szülővárosát, Podolint, Krúdy Gyula regényeinek hangulatos színhelyeit. Beszélgetésünk nemcsak a régmúltat idézte, szoba kerültek a helybeli dolgok is. Ennek során kérdeztem meg, hogyan keletkezett a minden évben megrendezésre kerülő, gazdag műsorú főtí ős ünnepség.

— A Kálmán napi összejövetelek alkalmával érlelődött meg a gondolat, hogy az idők folyamán tönkrement szép Fáy prэшházat, ahol reformkori nagyjaink egykor összejöttek, újból felépítsük. Néhány alkalommal meghívtuk a Dunakanyar Intéző Bizottság, az Elektromos Művek, a helyi termelészövetkezet és még néhány más intézmény képviselőit. Amikor már emelkedett volna a hangulat, egy fából faragott kézfejet tettem a társaság elé az asztalra. Azt kérdezték, mit akarok ezzel kifejezni? Azt válaszoltam, hogy adjanak valamit az elpusztult, szép emlékü prэшház felépítésére. A tervet különösen az egykori tanácselnökünk, Hovanec Béla pártolta. Így sikerült azután előteremteni a szükséges anyagi fedezetet és felépíteni a prэшházat. Nagy segítség volt az Elektromos Művek részéről, hogy a villanyt ingyen vezették be.

— Az Ybl Miklós által tervezett templomtól nem messze levő szabad térségen, már a század eleje óta állt egy talapzat és több mint ötven évig várta Vörösmartyt. Azt a megtisztelő megbízást kaptam, hogy elkészítsem a mellszobrát. A költő fiatalkori képe alapján, kétszeres életnagyságban mintáztam meg, amit azután bronzba öntöttünk és 1968-ban lepleztünk le. A közügyekről személyes természetű kérdésekre terelődött a beszélgetés. Érdeklődtem, hogyan lett fafaragó művész?

— Már szülővárosomban, Podolinban érdekelték a műemlékek, a műalkotások. Mikor pályát választottam, fafaragó diák lettem. De a fát, annak anyagát akkor szerettem meg igazán, amikor az Iglói Faipari Szakiskola kiváló mestere, Czablik Pál először adta kezembe a vésőt.

— Az első világháború után itt, Fóton telepedtünk le szüleimmel. Tanulmányaimat az Iparművészeti Iskola növendékeként folytattam, ahol Mátray Lajos volt a tanárom. Alaposan fel akartam készülni jövő hivatásomra, ezért beiratkoztam a Képzőművészeti Főiskolára. Itt neves tanárok tanítottak, mint Sidló Ferenc, Bory Jenő és Lyka Károly. A főiskola elvégzése után másfél évtizedes sötét korszak következett. A felszabadulás után előbb az újpesti, majd a rákos-

palotai Faipari Középiskola tanára lettem. 1948-ban a Szépművészeti Múzeum faszobrász restaurátorává neveztek ki, ahol tizennyolc évig működtem. Még ki-nevezésem évében sikerrel vettem részt Rómában és Budapesten az egyházmű-vészeti kiállításon. De volt kiállításom Nagykanizsán, a Thury György Múzeum-ban és a Tokaji Helytörténeti Múzeumban, ahol harminc tárggyal szerepeltem. Az 1946—1965-ig terjedő időszakban állami kiküldetésben restaurátori munkát végeztem az ország számos helyén, ezeket még felsorolni is igen hosszadalmas lenne, csak a legkiemelkedőbb munkák közül említek néhányat. Esztergomban az 1400-ból származó, egykori garamszentbenedeki Úrkoporsót restauráltam, Fótan tíz évig dolgoztam az Ybl-féle műemléktemplom műtárgyainak helyreállításán. Kaposvárott a Szent Kereszt templomban, Sopronban a Stornó Múzeum gótikus és barokk gyűjteményét, Székesfehérvárott a cisztercita templom rokokó sek-restyéjét restauráltam.

A köztereken levő alkotások?

— A már említett fóti Vörösmarty szobor, Angliában a Leicestershire-i Torpe Sachvillében John Pagetnek, Bem tábornok hadsegédének diófából készült emléktáblája, a Fáy prészázon Fáy András domborműve, ugyanott Berda József költő bronz emléktáblája. Saját tulajdonomban van a Fóti dal előadását ábrázoló, diófából készült, nagy méretű dombormű, Nagykanizsán a Thury György Múzeumban Thury György várkapitány szobra diófából, Dunakeszin és Penc köz-ségben pedig Petőfi bronz domborműve.

A pince hűvöse után ismét fent ülünk a lakásban. Szemem körüljárja a múzeumba illő művészi tárgyakat. Itt minden fából van: az asztalok, a székek, a csillárok, az ajtók, a faldíszek és mindezen felül közel félévszázad művészi munkájának a java termése, szobrok, arcmások, fali domborművek.

Németh Kálmán nemcsak a forma művésze, alkotásai mély filozófiai gondolatokat is kifejeznek. Ezek közül, hogy csak egyet említek, a mester igen szép domborművét, az *Ars longa, vita brevis* (A tudomány végtelen, az élet rövid) című kompozícióját, amelyen az élet rövidségét és az alkotás maradandóságát homokórák alak jelképezi. Ez az alkotás új formai törekvések jegyeit viseli magán, mondanivalóját gondosan ki-egyensúlyozott mértani formákkal fejezi ki.

Háborús témájú kompozíciói személyes élményeinek hatása alatt készültek. Munkás életéből sok évet rabolt el a háború és a fogság, azért olyan drámaiak ilyen témájú alkotásai. Ez tette őt békeszeretővé, ez határozta meg szenvedélyes békeakarátát. Ilyen alkotásai a fej és végtag nélküli Menetelők, vagy az egyetlen darab fából faragott Hadirokkant.

Meggyőződését nem csupán műalkotásaiban fejezte ki, hanem a közéletben elfog-lalt tisztségével is, az Országos Béketanács tagjaként, Munkásságáért a Munka Érdem-rend ezüst fokozatával és a Szocialista Kultúráért Érdemrenddel tüntették ki.

A faszobrászat ősi művészetének volt a mestere. Alkotásainak színe-java egykori otthonában, a ma már múzeummá nyilvánított, szőlővel befuttatott villában található. Méltóbb helyük nem is lehetne.

Németh Kálmán a fóti temetőben alussza örök álmát, de emléke tovább él alkotá-saiban, az országzszerre helyreállított műtárgyak sokaságában és nagy számú barátjának, tisztelőjének emlékezetében.

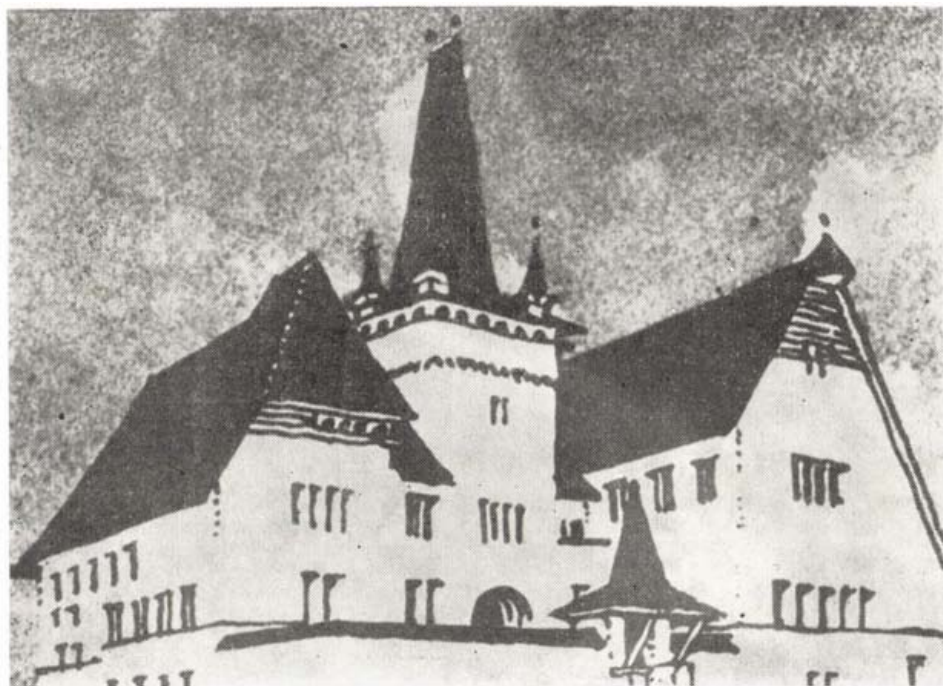
Vörösmarty Géza

ÜNNEPI TANÁCSÜLÉSEN emlékeztek meg 1979. augusztus 18-án Dömös 900. évfordulójáról. Gerevich László akadémikus a dömösi prépostság romjainak feltárá-sáról, Györffy György, a történettudományok doktora, az Árpád-kori Dömös történet-éről tartott előadást.

Százéves a Sepsiszentgyörgyi Múzeum

A legnagyobb múltra tekintő székelyföldi tudományos intézmény, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, 1879. szeptember 15-én alakult meg (neve időközben Székely Múzeumra, Tartományi Múzeumra, majd Sepsiszentgyörgyi Múzeumra változott). A múzeum alapját az imecsfalvi (Háromszék m.) özv. *Cserey Jánosné Zathureczky Emilia*-féle, elsősorban háromszéki családi gyűjtemény adta, majd *Kossuth Lajos* adománya (*Bem* tábornok érdemrendje, amelyből csak kettő ismeretes, a másikat *Görgey* kapta *Kossuth*tól és a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi) tette lehetővé, hogy a viszonylag helyi jellegű „*Háromszéki Cserey Gyűjtemény*” székelyföldi tárgyakkal is alaposan kibővíthessék. A *Cserey* gyűjteményért Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy versengett. Végül a *Székely Mikó Kollégium* ingyen és szíveségből felajánlott négy emeleti termében és egy folyosórészben nyílt meg a múzeum Sepsiszentgyörgyön.

A gyűjtemény létrehozásában, gondozásában és bővítésében óriási szerepe volt *Finály Henrik* mostohafiának, *Vasady Nagy Gyulának*, aki *Cserey Jánosné* fiainak nevelőjeként dolgozott a családnál. Korai halála után *Szász Istvánt* bízták meg a múzeum ve-

A Székely Nemzeti Múzeum terve (Pál Balázs: Kós Károly című könyvéből)

zetésével, majd 1881—1889-ig a Nemzeti Múzeumtól megváló Nagy Géza töltötte be ezt a munkakört. Távozása után a Székely Nemzeti Múzeum további kezelését a Székely Mikó Kollegiumra bízta. A nagyhírű tanárok lelkiismeretesen, szakismeretük javát adva dolgoztak, nem restelltek továbbtanulni régészeti, néprajzi, könyvtártani tanfolyamokon sem. 1891. január 1-től Domján István, a kollégium történelemtanára kezelte a könyvtárat, az okmánygyűjteményt, az őskori, a régiségtani és az etnográfiai osztályt. A diákság közvetlen kapcsolatban volt a gyűjteményekkel. Nem véletlen, hogy pl. Csutak Vilmos, a későbbi neves múzeumigazgató is itt diákoskodott, majd történelem-latin szakos tanári diplomája megszerzése után kollégiumi tanár lett, és 1906-tól múzeumórré választották. Ezt lelkiismeretes munkájával és az 50 éves jubileumra kiadott nagyszerű évkönyv szerkesztésével hálálta meg.

A múzeum hatékony munkáját mindinkább korlátozta, hogy nem volt önálló épülete. 1903. október 22-én árverésen sikerült a Fő tér közvetlen közelében egy 13 304 négyzetgölgös telket venni, amit 1904 januárjában ki is fizettek.¹

A múzeumépület tervei 1898 óta többször is elkészültek. Az utolsó tervet Kós Károly készítette el. Az építészetileg, de múzeumi szempontokat is figyelembe vevő pontos tervrajzot 1911. május 19-én fogadta el a minisztérium. A terv, a századelő népies építészeti irányzatának megfelelően, a parasztházak szerkezeti megoldásait igyekezett alkalmazni. Kós Károly önéletrajzában így ír erről: „... az akkor divatos különböző közép-európai szecessziós és a hazai, ún. tulipános magyar stílustörekvések mellőzésével a korszerű építészeti magyar stílusváltozatát a magyar építőhagyományok alapján is a magyar nép építőformáló gyakorlatára szellemében igyekeztem kialakítani.”²

A múzeum épületét székely emberek, székelyföldi alapanyagból, gyorsan felépítették, de végső befejezése, belső berendezése csak az első világháború után történt meg. Sepsiszentgyörgy mint hadszíntér, majd a múzeum járványkórházként való igénybevétele megakadályozta a múzeumi munkát. Amint rendeltetésszerűen lehetett használni, 1920 nyaratól, kiállítás várta a látogatókat. A fáradhatatlan Csutak Vilmos 1936-ban bekövetkezett halála után, ismét a Székely Mikó Kollegium tanárainak — Felszeghi István, Konzsa Samu, Gödri Ferenc, Debreczeni Sándor, valamint Cs. Bogáts Dénes — munkája fémjelzte a múzeumi életet. A második világháború előestéjén, 1938-ban Herepei János lett az igazgató. Rendkívül lelkiismeretes, gyűjteményővő, -gyarapító munkássága nem érhetett be. 1944-ben, a front közeledtével, felsőbb, szigorú parancsra a múzeum gyűjteményének egy részét, köztük a legértékesebbeket is 54 ládába csomagolták. 361 varrottast, 168 díszített fatárgyat, 22 karcolt díszű kéregedényt, 46 viseletdarabot, 73 cserépedényt, 10 évszámú löportartó szarut, 16 óntárgyat. Hosszú, viszontagságos út, többszöri ide-oda szállítás után, 1945. március 27-én Zalaegerszegen a pályaudvaron, bombatalálat utáni tűzvészben a lángok martaléka lett. Szemtanúk szerint a fémtárgyak a felismerhetetlenségig összeolvadtak.

A fasiszta csapatok Sepsiszentgyörgyről való kivonulása után Fadygas Anna képviselte a múzeum ügyeit. Románia felszabadulása után a tragikus sorsú költő, irodalomtörténész, Szabédi Székely László és a Sepsiszentgyörgyi Múzeum mostani vezetője, Székely Zoltán irányítása mellett fejlődött az intézmény. Ma a Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeumhoz tartozik még a kézdívásárhelyi Városi történelmi és Céhtörténelmi Múzeum, Kisbácsonban a Benedek Elek Emlékház, Alsócsernátonban a néprajzi és helytörténelmi múzeum, valamint Sepsiszentgyörgyön a Gyárfás Jenő Emlékház képzőművészeti gyűjteménye.

A múzeum gyűjteményeinek jellegét meghatározta az 1881—82-es, majd az 1914—16-os alapszabály, amelynek 3. §-a kimondta: „A Székely Múzeum célja: a székely nép múltjának és jelenének előtűntetése.” Már első felvilágosult múzeumórra, Vasady Nagy Gyula a múzeum feladatává tűzte ki a régiségeken kívül Székelyföld természeti kincseinek és terményeinek gyűjtését is. A tárgyak induláskori számát a múzeum hamarosan megsokszorozta, 8779 darabról 1928 végére 273 575 darab lett a beletárolt gyűjteménydarabok száma. A Székely Nemzeti Múzeum vezetősége, az első világháború utáni realitásokkal számolva, igyekezett minél gondosabban kezelni gyűjteményeit, annak védelme érdekében. A román múzeumok főfelügyelője elégedetten állapította meg: „A hivatalos vizsgálatok alkalmával adott tanácsokat mindenkor követték, a nyújtott és elkerülhetetlenül minimális segélyeket pedig... jól felhasználták, s a gyűj-

¹ Székely Nemzet, 1903. december 18.

² Kós Károly: Önéletrajzom. In.: Hármaskönyv. Bukarest, 1969. 12. old. A századelő építészetének ezt az irányzatát bővebben lásd: Berey Katalin: Népies törekvések és a népi építészet kutatása a század első felének magyar építészetében. Ethnographia. 1978. 434—453. old.

Néprajzi kiállítás az 1940-es évekből (Herepei J., 1940. I. m.)

teményeket a három nyelvű jelző cédulák révén a látogató közönség részére is nagy mértékben hozzáférhetővé tették.”

Bár Orbán Balázs, s később Nagy Géza is a rendszeres ásatások szükségességére hívta fel a figyelmet, csak a XX. század elején bontakozott ki nagy jelentőségű feltárás, László Ferenc munkássága révén. Az erósi neolitikus telepet 1907 óta rendszeresen ásta, azonban a bronz-, vaskori és Árpád-kori leleteket sem hanyagolta el. Felhívta a figyelmet az egyházművészeti tárgyakra. A régészeti gyűjteménybe az utóbbi évtizedekben a zabolai és a petőfalvi temető ásatási anyagával olyan jelentős leletek kerültek be, amelyek azt mutatják, hogy a magyar feudális királyság már a XI. század elején a Kárpátok gerincét tekintette birodalma határának, valamint a már itt élő magyar népséget a XII. század második felében a betelepülő székelység váltotta fel.³

A múzeum képzőművészeti gyűjteménye értékes alkotásokat őriz. (Barabás Miklós képeit, Vastagh György szobrai stb.) Az alapító iránti hálából a múlt század végén Gyárfás Jenővel lefestették özv. Cserey Jánosné képét.

Nagyon értékes volt a múzeum levéltára és könyvtára is. Egyes levéltári anyagokat már a múlt század végén közzölt nyomtatásban Nagy Géza sepsiszentgyörgyi lapja, a *Nemere*. Levéltári anyaga a XIII. század közepétől egyre nagyobb számban, majd az önálló erdélyi fejedelemség kialakulásától tömegével tartalmazott olyan adatokat, amelyeket, sajnos, a Székely Oklevéltár kötetiben nem adtak ki. A múzeumi levéltár egy részéből jött létre 1945-ben a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. A könyvtár gyarapodása az első világháborút követő két évtizedben rendkívül szegényes volt, szinte elszigetelten, a legszükségesebb szakirodalmat is nélkülözve kellett dolgozniuk a múzeum munkatársainak.

A természettudományi gyűjteménynek a Hargita, a Rétyi nyír, a Mohos-tó, a Békási szoros, a Keleti-Kárpátok hegyláncai adják ma is a kísérleti, gyűjteménytári anyagot. László Ferenc révén főleg vegyes palaentológiai anyag került 1901-től folyamatosan a gyűjteménybe. Ennek rendszerezése nemrég fejeződött be, fáradságos munkával.⁴

Csereyné adományában néprajzi értékű gyűjtemény még nem szerepelt. Nagy Géza felhívására azonban az ajándékozók mind nagyobb figyelmet fordítottak a néprajzi tárgyakra. 1890-ben már 382 „szövetnemű tárgy” közül 243 hímzés volt, 350 régi székely cserépedény, és 161 díszített fatárgy. A kevés pénzüsszeget a XIX. század végén még működő nyolc jelesebb székely és csángó fazekasközpont termékeinek megszerzésére

³ Székely Zoltán: Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. Korunk Evkönyv. Kolozsvár, 1973. 226–227. old.

⁴ Kovács Sándor: A sepsiszentgyörgyi múzeum természetrajzi osztálya. Aluta. Sepsiszentgyörgy, 1972. 117–126. old.

fordították. A tárgyajándékozók közt voltak szabók, mészárosok stb., de iskolák (elsősorban a Székely Mikó Kollégium) és értelmiségiek, sőt például Kecskemét városa, Kalocsa stb. is. Így jutott a múzeum tulajdonába *Kossuth Lajostól Bem* tábornok érdemrendje, *Gábor Áron* egyetlen megmaradt ágúja, *Bem* táborig nyomdája és még sok-sok székelyföldi történeti emlék. Az ajándékok közt az Amerikába kivándorló székelyek emléktárgyai is megtalálhatók.

László Ferenc az 1901-es állapotokról írt jelentésében említi az etnográfiai osztály hiányosságait, amit nem pótol egy-egy értékesebb tárgy, ezért rendszeres és tudatos munkát javasolt: „... a kultúra terjedése az ipar és közlekedés fejlődése a Székelyföldön is mily rohamosan tüntetik el az ethnosra vonatkozó tárgyakat s ha sokáig késünk nem lesz a mit megmentenünk... pedig a természetnek mindezek a tárgyai a kultúra terjesztésében ható és mozgó segédeszközök, a szemléltető oktatás faktorai.” László megalapította a néprajzi adattárat is, ahol fényképeken kívül tusrajzok, festmények, akvarellek is voltak. Ma csak a fotó maradt meg, a többi elkallódott, viszont kibővült az adattár kéziratok gyűjtésével és a helyi sajtóban megjelent cikkekkkel.

Igyekezett a foglalkozások teljes eszköztárát is begyűjteni. A székelylakta területek mellett (Erdővidék, Homoródszék, Nagy-Küküllővidék, Nyikóvidék, Sóvidék, Alcsík, Gyimes, Felcsík, Gyergyó vidéke, Alsó Háromszék) a román népi kultúra emlékeit is gyűjtötte. Sikeres útjait jelzi a nagy mennyiségű cserép (739 darab székely bokály és 69 régi kályhacsempe), az 1723- és 1728-ból való ónkanna és a 858 darab háromszéki díszített húsvéti tojásrajz-festmény, amit az átadó kézdívasárhelyi tanár tudományos dolgozatban fel is dolgozott. Több más tárggyal együtt 1901-ben a gyarapodás 1011 darab volt. A nagyszabású munkát társadalmi gyűjtők is segítették, így például a sok népművészeti értéket megőrkítő, lelkes *Huszka József* rajztanár, akinek ma is helyes megállapítása szerint a régészeti adatok csak etnográfiai keretben érthetők egészen,⁵ vagy például az önzetlen gyűjtő, *Balázs Márton* tanár, aki 1902-ben a háromszéki húsvéti tojások feldolgozása alkalmával megemlíti: „... Székely Nemzeti Múzeumnak minden erejével és minden tőle telhető eszközzel föl kell karolnia az ethnographiai ügyeket is s ezek céljaira külön csoportot szerveznie, mert szerintem ezek adnák meg múzeumunknak leginkább, az igazi székely jelleget.”⁶ Világosan látta a társadalmi összefogás jelentőségét a népelet kincseinek összegyűjtésében. Hangsúlyozta a vármegyék összes hatóságának, tisztviselőjének, a lelkészeknek, a tanítóknak, a jegyzőknek a szerepét. Kis túlzással azt mondhatjuk, szinte a ma is használatos kérdőívek kiadását javasolta, ahol „Világos utasításokkal és kérdésekkel kell a tudnivalókat ismertetni és körülírni, — mert a legtöbb ember, a legjobb indulat mellett sem tudja, mit és hogyan gyűjtson.” A tárgyasárlás fontosságára hívja fel a figyelmet, a nehezen megszerezhetőknél — vagy amelyeket még nem adtak el, de értékes — pontos, községenkénti kimutatást javasolt, hogy később újra megpróbálhassák a vételt. Ő maga élete során 6373 darab értékes tárgyat adott, vagy ajándékozott a Székely Nemzeti Múzeumon kívül más múzeumoknak is, valamint *Malonyai Dezső* nagy népművészeti munkájában a háromszéki népviseletről is írt.

A múzeum és a köré tömörülő értelmiség honismereti munkájára felfigyelt a néprajzi szaksajtó is. (Az *Ethnographia* és a *Néprajzi Értesítő* korabeli számaiban több dolgozatuk jelent meg.) Az 1902-es múzeumi jelentést pedig a *Néprajzi Értesítő* is közölte (NÉ. 4:32.). 1903-ban *László Ferenc* székelyföldi néprajzi gyűjtéseire 500 korona támogatást kapott, így Imecsfalva, Gelencze, Osdola, Hilib, Kézdívasárhely, Nagyborosnyó, Kisborosnyó, Szacsva, Lésznyó, Magyaros, Egerpaták, Réty, Hidvég, Árapatak, Előpaták, Bükszád, Mikóújfalú, Málnás, Oltszem, Alsócernáton, Felsőcernáton, Uzon és Kilyén községekben gyűjthetett. A megkezdett néprajzi gyűjtés jó munkáját mutatta, hogy 1908–1909-re Háromszék és Udvarhely megye legnagyobb részét bejárták és még Csík megye néhány községében is gyűjtöttek.

A tárgyakat osztályonként külön leltárkönyvbe vezette, de ezen belül a szakcsoporton belüli leltározást nem tudta következetesen végezni. Azonban a tárgykarton és topográfiai cédulákat 1913-ban elkészítette, amivel áttekinthetővé tette az egész nagy gyűjteményt.⁷

A múzeumot rossz kiállítási lehetőségei ellenére 1908-ban még sokan, majd 1909-ben a költözés készülődései miatt már csak a szakemberek kereshették fel. Ez időben

⁵ *Huszka József*: Tárgyi etnográfiaiánk őstörténeti vonatkozásai. 1898. 5. *Néprajzi Füzetek* 7.

⁶ *Balázs Márton*: A háromszékvármegyei húsvéti írott tojásokról és népszokásokról. 1902. 76. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*. III.

⁷ *Gazda Klára*: A sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum néprajzi osztálya. Népismereti Dolgozatok. 1976. Bukarest, 53. old.

kapta meg a Székely Nemzeti Múzeum az Udvarhely vármegye kezelésében levő vármegei múzeum tárgyait is, amelynek 1499 darabja közt csak 21 néprajzi volt. Évente egyenletesen növekedett a néprajzi gyűjtemény.⁸

Az első világháború megakasztotta, majd az 1920-as évek végétől ismét elindult a rendszeres néprajzi gyűjtés. A két világháború közti kimagasló szintű munkát jelzi a múzeum telkén felépített szabadtéri múzeumrész, székelykapukkal és erdővidéki kopjafákkal (gombfákkal). A központban egy 1767-ben épített csíkmenasági lófőszékely lakóháza áll. Ezt a kezdeményezést az elsők között lehet számontartani Erdélyben.

A nehéz sorsú *Herepei János* munkássága elején kifejtette: „*Nekünk a főhangsúlyt a néprajzi részre kell helyeznünk, és valóban a mostani két helyiség nem elég a néprajzi tárgyaknak.*”

Herepei és munkatársai feladatuknak tekintették a mindennapi élet rögzítését, mivel Háromszék hagyott fel legkorábban a székely megyék közül hagyományos viseletével és népi kultúrájával. Az ekkori nagy gyűjtések révén került a Székely Nemzeti Múzeumba a magyarhermányi fazekasság egész eszköztára és termékei, a fülei vashárom készítményei, egy kisbaconai eszténa, egy sepsiszentkirályi gyűjtés gazdag népi anyaga, valamint *Barabás Samu* levéltári kutató népművészeti gyűjteménye.

Herepei elgondolásai és a múzeum előtt álló feladatok nyomtatásban is megjelentek, s azt az *Ethnographia* is ismertette.⁹ Világosan látta, hogy az áruterelés az ösfoglalkozásokat visszaszorítja, eltünteti vagy teljesen átszervezi. Ezért sürgette gyűjteménytárba való megszerzésüket, elsősorban a földművelés faásóit, ekéit, kapáit, csépejt stb., amit ezidőtájt szinte már alig lehetett látni használatban, hasonlóan a vadászat, halászat ősi eszközeihez. Emellett sürgette a ritkább kismesterségek összegyűjtését, ha lehetséges, teljes műhely vásárlását. Rendkívül fontos, hogy Herepei ezeknek a munkáknak a feldolgozását nemcsak a korábbi leíró szinten határozta meg, hanem történeti távlatban a levéltárak anyagának felhasználását is hangsúlyozta.

A második világháborús veszteséget a múzeum napjainkig sem tudta teljesen kiveherni: 1928-ban 6826 darab, s 1954-ben is csak 7495 darab volt a néprajzi tárgyak száma. A néprajzi osztály megszűnt, beleolvadt a történetibe. 1960-ig a gyűjtőtevékenység is korlátozott volt. Az újjraalakult osztályon két muzeológus tevékenykedik, s az 1970-es években ismét megindult a néprajzi tárgyvásárlás. *Gazda Klára* tudása, lelkiismeretes munkája biztosítja a néprajzi gyűjtemény továbbfejlődését.

A néprajzi gyűjtőmunka nem néhány ember magánügye, hanem közügy. Bevonták a gyerekeket, s a szülőket, akik adatközlők is voltak egyszermind. Passzív befogadók-ból aktív résztvevőkké váltak.¹⁰

A múzeum tudományos munkássága, a romániai és a magyarországi szakfolyóiratokon kívül, a saját múzeumi közleményeken keresztül is mérhető. Így a Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, majd az 50 éves jubileumra kiadott Emlékkönyv, valamint az 1940-es években a Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai révén. A felszabadulás után az 1955-ös Évkönyv és az 1969 óta rendszeresen megjelenő, vegyes tartalmú, kétnyelvű kiadvány, az *Aluta* számol be munkájáról.

A sok nehézség és a megtorpanások sem a múltban, sem a jelenben nem tántorították el a múzeumot attól, hogy hivatásosan építsen a magyar és a román kultúra között. „... leghatékonyabban szolgáljuk azt a már jelzett célunkat, hogy múzeumunkat nemzetiségi különbség nélkül mindazok szolgálatába állítsuk, kiket a minden ember lelkében élő tudásvágy vagy talán kíváncsiság a múzeum falai közé vezet.” — írta *Csutak Vilmos* 1929-ben. Ilyen szemlélettel szerzett barátokat, munkájukat elismerőket a múzeum. Kívánjuk, hogy a Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum dolgozói elődeik hitével és munkaszeretetével dolgozzanak tovább.

Csoma Zsigmond

⁸ *Csutak Vilmos—László Ferenc*: Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapójáról. Sepsiszentgyörgy, 1910. 62. old.

⁹ *Herepei János*: A Székely Nemzeti Múzeum és feladatai. Pásztortűz, 1941. július., *Ethnographia* 1943. 200—201. old.

¹⁰ *Szabó Zsolt*: Néprajzi gyűjtés gyermekekkel. Honismereti Híradó, 1974. 1. 34—38. old. Uő.: Irányított néprajzi gyűjtőversenyek általános iskolás tanulókkal. Népművészeti Dolgozatok, 1976. 73—84. old.

Györfffy István emlékezete¹

Elete 56. évében, íróasztala mellett, munka közben érte a halál 1939. október 4-ről 5-re virradó éjszaka. Ha élne, most töltötte volna be a 95. évet, s immár 40 éve halott. Amikor meghalt, megható nekrológok emlékeztek meg a jövőendő néprajzosokat nevelő tudósról, a néprajztudomány nagy alakjáról, a magyar néprajzi kutatás szervezőjéről, a muzeológusról, a táj- és népkutatás akkor már nagyon rossz szemmel nézett irányítójáról, *Illyés Gyula* szavait idézve mondhatjuk, hogy a polihisztorról. Pár év múlva (1942, 1943) gyűjteményes munkáinak két kötete látott napvilágot, a felszabadulás után főleg a nevét viselő népi kollégiumokkal kapcsolatban emlegették. Tudományos munkáinak példát mutató és a néprajzi kutatásban eligazító remekei nem kerültek újra nyomtatásban az ifjabb generáció kezébe. A mesélő kedvvel írt *Nagykunsági krónika* megjelent 1955-ben, 1956-ban *Fél Edit* sajtó alá rendezte *Matyó népviselet* című poszt-humusz munkáját, s azóta egy, a generációjához tartozó néprajztudósok (*Bátky Zsigmond*, *Viski Károly*) példamutató tudományos eredményeit összefoglaló előadásorozat (1974) kivételével ritkán foglalkoztunk jelentőségével.

Györfffy István Illyés Gyula tömör megállapításával: „A magyar nép tudósa volt. Szeretném így is mondani: a magyar nép lett tudóssá benne.”

* * *

Akik személyesen is ismertük Györfffy Istvánt, bizonyítjuk, hogy *K. Kovács László* emlékezése nagyon igaz és fontos adalék az ő megértéséhez. „Velem való beszélgetések során többször kifejtette, kíváncsi, hogy mindegyik etnográfus a legnagyobb gonddal derítse fel, kicsoda ő, honnét, hogyan származtak a szülei? Mert aki tudja saját családjá történetét, az — mintegy személyesen — van jelen letűnt századok népi sorsában.” Ezt tartva szem előtt, foglalhatjuk össze Györfffy István életének és családjának rövid történetét.

1613-ban *Báthori Gábor* erdélyi fejedelem nemesítette meg a családot Szigeti előnévvel Györfffy György személyében. Az ő fia, János, *Krasznabéltekre* költözött, *Szatmár* megyébe, s unokája, János, abban a faluban bírói tisztséget viselt. János fia, *Györfffy Pál* a XVII. század végén *Nádudvarra* ment lakni, s ott gazdálkodott. Őt fia volt. Közülük a két fiatalabbik fazekas mesterséget tanult *Mezőtúron*. *Györfffy Sámuel* *Mezőtúrról* *Karcagra* nősült, s ez időtől fogva a családnak ez az ága ott élt. Fia *Ferenc*, a szerzett kis földön gazdálkodott és kitanulta a szűrszabó mesterséget is. A szűrszabó Györfffy *Ferenc* volt Györfffy István nagyapja, nagyanyja pedig *Keszi Hajdú Klára*. Mellettük nőtt fel a gyermek és beletanult ebbe a mesterségbe. A nagyszülők gyermekeiket taníttatták. Az idősebbik fiú, *Sándor*, el is végezte a debreceni kollégiumot, s bírósági tisztviselő lett. A fiatalabbik, *István*, a tudós édesapja a harmadik gimnáziumot félbehagyta, apja mesterségre adta, de sem a szűrszabó mesterségnél, sem a gazdálkodásnál nem tartott ki, írónki állást vállalt a városonál, s korán feleségül vette a kunmadarasi bíró leányát, *Ágoston Mária*t. Házasságukból született Györfffy István és két húga: *Mária* és *Emília*. A házastársak elváltak, s a gyermekek nevelése az édesanya és a nagyszülők feladata lett.

Györfffy István 1884. február 11-én született *Karcagon*. Az elemi iskola elvégzése után a karcagi református gimnáziumba került, s az akkor ott lehetséges hat gimnáziumi osztályt elvégezte. Mivel a gazdálkodás és a tanyai élet elképzeléseit nem elégítette ki, gyalog felment *Késmárkra*, elvégezte a gimnázium két felső osztályát, s ott is érettségizett 1904. június 25-én. Vakációkban gyalog tette meg az utat *Karcagra* és vissza, közben figyelt és tanulmányozta a sok színű tájak népének életét és szokásait, ami tudományos pályájának kibontakozásában nagy segítséget jelentett később. Érettségi után a kolozsvári egyetemre iratkozott be természetrajz-földrajz tanári szakra, de emellett az Erdélyi Múzeum levéltárában is dolgozott. 1905-ben *Kolozsvárról* *Budapestre* jött, s beiratkozott a *Pázmány Péter* alapította egyetemre. Itt végezte el a bölcsészettudományi kart, doktorált 1910. június 26-án. Tanári oklevelének kelte 1911. március 14.

Mint tanár nem lépett a pedagógusok sorába, hanem már egyetemi hallgatóként 1905 szeptemberétől a *Néprajzi Múzeumban* volt kisegítő gyakornok. Itt folytatta munkáját az egyetem befejezése után is. 1909. január 14-én nevezték ki múzeumi gyakor-

¹ Születésének 95., halálának 40. évfordulója alkalmából.

noknak, 1912-ben múzeumi segédörnek. Az első világháború alatt katonai szolgálatot teljesített, s 1917. január 6-tól másfél évig kormány megbízásból Bukarestben szolgált. A háború után lépett elő múzeumi igazgatóorré. Közben 1918-ban, szeptember 2-tól 1919. január 21-ig a *Lénárt Jenő*-féle kisázsiai expedícióban vett részt. Mint a Néprajzi Múzeum igazgatóőre, a néprajzi gyűjtemény gazdagítását és rendszerezését tekintette fontos feladatának. Bejárta az egész országot, s óriási mennyiségű értéket mentett meg a pusztulástól. Közben tudományos munkálatokat végzett, s szaktanulmányait a folyóiratokban, s külön kötetben tette közzé. 1926-tól a közgazdasági egyetemen a néprajz tantárgyának előadója lett, 1929-től pedig ennek az egyetemnek magántanára. 1930-tól a Pázmány Péter tudományegyetemen a bölcsészeti karon mint megbízott előadó tartott néprajzi előadásokat. 1933-ban ennek az egyetemnek is magántanára lett, s 1934. július 27-én kinevezték a néprajztudomány nyilvános, rendes tanárának. 1938 októberétől haláláig (1939. október 5.) a Táj- és Népkutató Intézet igazgatója is volt, s megszervezte a népi származású diákok kollégiumát, amelyből a Győrffy Kollégium, majd 1945-ben a Népi Kollégiumok sokasága nőtt ki.

* * *

A magyar nép ősi hagyományának legjobb ismerője, gyűjtője, számonkérője, számontartója és rendszerezője volt. A hagyomány nagy harcosa, a nemzeti művelődés néphagyományra építő megtervezője, aki műveiben halkán és csendesen, frázis nélkül tanúsította a legnagyobb ellenállást az idegen elnyomással és a fasizmussal szemben. Aki hitt a magyarság fenntartó hagyományában, annak nagy és egyetemes erejében, aki a velünk együtt élő népek hagyományait is a tudós lelkiismeretességével tanulmányozta és összetartozását bizonyította. Aki az ezredév alatt különbözőképpen keveredett hagyományok között rendet tartott, világosságot derített, s minél alaposabb kutatásra ösztönzött.

Akik ismertek, hamar tisztelői sorába léptek, mert a látszólag zárkózott tudós tudományát és lelkesedését percekben belül át tudta sugározni a vele szemben ülő, vagy vele együtt dolgozó tudósba, tanítványba. Bölcs mosolya, fáradhatatlanul kutató kedve mindenkit munkára serkentett, s lelkiismereti kötelességének tartotta népünknek minél alaposabb és igazabb megismerését. Elsősorban a parasztság és a kismesterségek kutatását tartotta fontosnak, hogy alaposan megismerjük, mert róluk tudott legkevesebbet a korabeli magyar értelmiség, s a hivatalos állam pedig nem sokra becsülte az ősi hagyományokat őrző népet.

Első néprajzi cikke 1907-ben jelent meg a *Nagykunsági fejfákról*, utolsó munkája pedig *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* címen 1939-ben, halála esztendejében. Ez a munkája végrendeletnek számít a múltunkkal, népünkkel, s a néprajzzal foglalkozók számára, mert benne „élesen és keményen kikelt a magyarkodó, irredenta, gyűlölködő sovínizmus és a külsőséges magyarkodás ellen. Bátran és élesen szólt éppen azért, mert annyira szerette a magyar népet.” (*Ortutay Gyula*)

Alapvető tudományos munkákat írt a településtörténetről: A feketekörösvölgyi magyarság települése (1913), Délbihar népesedési és nemzetiségi viszonyai (1916), Az alföldi kertés városok, Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény települése (1927); a hajdúk eredete témakörből. Vizsgálta a kunok, a hajdúk, a palócok, a matyók, a csángók és a nem magyar nyelvű hazai népek néprajzát és iránymutató eredményekkel gazdagította a reájuk vonatkozó ismereteinket. Legkedvesebb területei közé tartozott a magyar népi gazdálkodás. A Magyarság Néprajza tudományos összegezésében az addigi kutatást a saját eredményeivel gazdagítva foglalta össze, s kitért a gyűjtögetés, a vadászat, a halászat, az állattartás, a földművelés, a teherhordás és a közlekedés minden kérdésére. Ma is egyetlen enciklopédiája ezeknek az ismereteknek ez a monográfia.

Ebben a tudományos összegezésben a magyar *népi viselet* kutatásának eredményeit is mesterien foglalta össze, kitérve a hajviselet, a ruházatkodás, a fejrevaló, az alsó- és felsőruha, az öv és lábbeli, sőt a kesztyű használatára és történeti hagyományára is.

A magyar *történeti néprajz* egyik kezdeményezőjét tiszteli Győrffy Istvánban. Különös örömmel és lelkesedéssel foglalkozott a népi építkezéssel, annak hasznos és művészi megoldásaival, a népi hímzésekkel, varrottasokkal, szöttekkel, vagy éppen a hímes tojás művészi szépségével.

A szilágysági hímzés, a jászági szücs-hímzés kedvelt témái voltak, de legalaposabban és legtisztelietreméltóbban a családi hagyományokból gyakorlatilag is jól ismert *szürkésítés* mesterségével és díszítésművészeivel foglalkozott. A *Magyar hímzések* eltervezett sorozatában első kötetként *A cifraszűr* című nagy monográfiáját tette közzé 1930-ban. Korának szakértői a legnagyobb tisztelettel és csodálattal bámulták meg

ennek a kötetnek tudományos alaposágát és gazdag, mindenre kiterjedő összefoglalását. A szürhímzést történeti fejlődésében és ennek az iparnak legaprólékosabb felkutatásával mutatta be. Illyés Gyula ezt a munkát így értékelte: „Előttöm fekszik vaskos, terjedelemre legnagyobb könyve, melyet a magyar népi himzésekről, a cifraszúrról írt. Bámulva nézem a rengeteg adathalmazt, a szorgos tudósi munkát, a tömértelen pontos rajzot és színes ábrát. Micsoda föladat volt, mindezt összegyűjteni, lemásolni, rendszerbe foglalni. Véletlenül tudom, hogy e becses könyvet nemcsak írta, hanem majdnem ő nyomtatta is. Sokat adott arra, hogy a szűrők színes díszjeinek ábrái pontosak legyenek. Az ábrákat maga rajzolta köre, mert kitűnő rajzoló is volt. És olyan jó térképkészítő, akár egy mérnök. Hogy miért értett olyan bámulatosan sokat a szürkésítés minden csínja-bínjához? A tudományos szöveg egy odavetett mellékmondatában leled meg a feleletet. Szürszabó családból származott.”

A nép művészetével foglalkozva, az egyes darabokat vizsgálva, felfedezte a leleményes megoldásokat, a szerkesztési önállóságra való törekvést, a színezésben megformálódó lelkiséget, s a formák és díszítőelemek gazdagságában a szépség után vágyó nép művészi ösztönét. A díszítő kedv, a díszítés módja és alkalmazása feltárta előtte a nép művészi alkotó képességének belső rendszerét. Barátaival vallotta, hogy népünk himzóművésze természetes ábrázolásra nem törekszik, hanem mindig a lényegyet emeli ki, kevéssel tud sokat mondani, s a kívülálló számára is megsejtet valamit abból a hagyományos magatartásból, amelyet a nép őrzött és éltetett évszázadok óta. A nagyvilág nem arra kíváncsi, miként tudjuk a mások dolgait utánozni, hanem hogy miben tudjuk magunkat egyenrangúan és egyénien kifejezni.

Nemcsak nagy tudós volt, hanem bámulatosan nevelő is. Tanítványainak nagy száma bizonyosság erre, kik nemcsak a néprajztudománynak lettek munkásai, hanem szinte minden tudományban végeztek hivatásszerű munkát, s magatartásukban a tőle tanult szellemben terjesztették a magyar nép értékeinek megbecsülését. Elevenen él emlékezetünkben a kiskunhalasi, rábaközi, s más nagy közös tudományos kutatások alkalmával tanult igaz népmisérét, s nem győztük eléggé csodálni a szakmák legtávolabb eső kérdéseiben is tudományosan tájékozott szakismeretét.

Eleven tekintete, tempós nyugalma, csöndes szerénysége példamutató volt mindannyiunk számára. Fáradhatatlan munkabírás, mindig higgadt és meggondolt állásfoglalás, határozottság jellemezte. Bámulatos áttekintőképességével szinte évszázadok adatait tudta azonnal egységben láttatni. Harca is kész volt. Világos, őszinte, kendőzés nélkül tárgyilagos tudott lenni, de ha kellett, lelkes szavakkal formálta meg mondani-valóját, s mindenkit lelkesített. Írásaiban szabadult fel igazán, s társaságban, barátai és tisztelői között nyílt ki csodálatos lelke.

Ortutay Gyula írta róla: „... látszatra kényelmes életmódjával rengeteget dolgozott és alkotott. Egyéniségével maga köré vonzotta a hallgatók és barátok seregét; szemináriumi óráján láthattam, hogy hallgatói milyen szeretettel veszik körül, s tudom, hogy a Táj- és Népkutató Intézet nyári kutatóútjain az ő személye volt az összekötő és eleven kapcs a sokféle érdeklődésű munkatársak között.”

A legváltozatosabb témákat dolgozta fel kis cikkektől kezdve a legnagyobb monográfiaiig. „A leíró tanulmányoktól, cikkektől a monografikus könyvekig minden terület munkásságába tartozott, az értekező prózában, a művészi írói, novellisztikus megjelenítésben, a népszerűsítő közvetlen tárcáiban egyaránt otthonos volt. Sajátos közvetlenséget tudott teremteni stílusával és fordulataival tudományos prózáján belül is az olvasóval... Az életben ismeretlen és idegen értelmiségi emberek környezetében elfogódott és hallgatag volt, szűk baráti és tanítványi társaságban, parasztközött felszabadult és élénk, nyilvános előadásban visszatartott viselkedésű, írásaiban azonban mindig elevenen és közvetlenül nyilatkozott” — vallja róla *Tálas István*.

Fia, a kiváló történész, *Györfly György* megfogalmazásával összegezzük munkásságának értékét, s ez megegyezik a szaktudomány értékelésével is: „Ha Györfly István emberi vonásait idézzük fel, alapvető benyomásunk, hogy kevés magyar ember élt, aki lelkileg olyan közhöz, mint őt. Ha életművét vizsgálja bárki, előbb-utóbb rá kell jönnie, hogy kevés magyar tudós élt, akinek munkássága annyira összefonódott a magyar nép és a magyar föld kérdésével, mint az övé.”

Népünk szeretete és tisztelete hangját szerettem volna megszólaltatni, hiszen bizonyosak vagyunk benne, hogy „nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távolodik”.

Molnár József

— Györfly István néhány gondolatát az 58. oldalon olvashatjuk.

Nikla község a Tanácsköztársaság idején¹

Küzdelmes viszonyok között vészeltük át a háború nyomorúságait, a rekvirálások egész zömét. Nekünk gyerekeknek itt nagyon nehéz és küzdelmes volt az életünk. Iskolába alig jártunk, egyetlen tanítónk állandóan rekvirálni járt. Így értük meg 1918 őszét. A forradalom elsöpört minden ellenállást, a népi hatalom vette kezébe az ország irányítását, de itt Niklán sokáig vajúdott a helyzet.

A kommunista párt megalakulása

1918. novemberében megalapították a pártot a falu kommunistái, névszerint *Sebrek Sándor* kőműves, *Csizi László* vasutas, *Nagy István* uradalmi gépész, *Hársházi György* (csurmó) volt urasági inas, *Pandur György* kőműves, *Molnár János* (purci) földműves, *Miseta János* (pazder) földműves, *Révész Károly* napszámos, *Horváth Pál* képes arató. Ezt a névsort találtam meg 1939-ben a niklai községházán. A község népe a falugyűlésen őket bízta meg a falu vezetésével.

1919. március 15-én megszervezték az első népgyűlést az iskola udvarán. A gyűlésre a megyétől kértek szónokokat, s nemcsak mi, iskolások voltunk jelen mint azelőtt, hanem ott volt a falu népe és az egész külterület apraja-nagyja. *Fónay Imre* tanító megnyitó szavai után e sorok írója szavalta el *Petőfi* Nemzeti dalát, majd a kaposvári szónokok — *Szalma István* és *Tóth József* tanárok — beszéltek a néphez. A politikai helyzetet és a változó életformát ismertették. Amikor *Szalma István* azt mondta: „az iskolákat is államosítjuk, s minden szegény gyermeknek módja lesz felsőbb iskolába járni, s vezető embereket nevelünk belőlük, akik a fajtájukhoz hűek maradnak”, pánik tört ki az egyházi tanács tagjai között. Ordítva fejezték ki a tiltakozásukat az iskola államosítása ellen. Ők voltak azok, akik 1911-ben a meglévő egyetlen felekezeti iskolából a cseléd és zsellérgyerekek, mivel szüleik nem tudtak fizetni, kiüldözték. A zavarkeltőket a tömeg egy-kettőre eltávolította a gyűlés színhelyéről. Másnap, amikor az egyik iskolászéki tag meglátta, hogy az ifjú *Fónay* viszi ki a keresztet az iskolából gúnyosan rászólt: — „Tanéto úr... asszondom, hogy ebből még nagy baj lesz...!” — „Vállalom érte a felelősséget!”

A nagygyűlés után a falu és a környék népe végérvényesen megválasztotta a falu vezetőit. Tanácselnöknek *Sebrek Sándort*, direktóriumi elnöknek *Csizi Lászlót*, népbiztosnak *Hársházi Györgyöt*, *Miseta Jánost* (pazder) és *Molnár Jánost* (purci). A közbiztonság fenntartására nemzetőrséget szerveztek, amelynek parancsnoka *Horváth Pál* lett. Beosztottak voltak *Trefeli István*, *Káplár Pál* és *Balázs József* (csocsi). A jegyzői teendők elvégzésével a Büssübül már előzőleg idekerült, *Pálfi* nevezetű fiatalembert bízta meg.

Az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság a faluban is érezte hatását. A mezőgazdasági munka a rendszer mederbe terelődött, azzal a különbséggel, hogy nem az uraság és gazdatisztjei intézkedtek, hanem a helyükön maradt és a frontoktól hazatért cselédek. Megalapították a maguk kis helyi csoportjait, a szövetkezetteket és maguk által választott vezetők irányítása mellett végezték a munkát. Ezek a bizalmi emberek együttműködtek a község vezetőivel; feltárták az uradalmakban és a háború alatt felmentett gazdag parasztoknál elrejtett gabonát, élelmiszereket, lisztet, zsírt és vágóállatokat. Az összeszedett élelmiszereket és gabonát Kaposvárra szállították, s onnan kaptunk mi is belőle. Nagy volt az öröm, amikor a megrakott kocsi megérkeztek, s hamarosan ki is osztották a község új vezetői a rászoruló családtagok között. A gazdag parasztok hozzátartozói is megjelentek, de nem kaptak semmit, mire átkozódni kezdtek, kiabáltak. *Horváth Pál* karhatalmistái távolították el őket az osztás színhelyéről.

Az első május 1. ünnepség

A május elsejének megünneplése azelőtt ismeretlen fogalom volt a falu népe előtt. Hírét sem hallottuk, hogy ez a nap a világ munkásainak nagy ünnepe, testvéri szolidaritásának megnyilvánulása.

¹ Részlet a Somogy megyei Nikla krónikájából.

A falu új vezetői — mármint *Sebrek Sándor*, *Csizi László* és a fiatal tanító *Fónay Imre*, az új jegyző — közreműködésével szervezték és beszélték meg az első szabad május elsejének megünneplését. A tanító forradalmi verseket és mozgalmi indulókat tanított be, ezeket énekeltek a felvonuláson, a verseket pedig az ünnepély helyén szavaltuk el. 1919. május 1-én kora délután az egész falu népe megmozdult. Legények magyaros viseletben, bő gatyában, lobogós ingujjban, zászlókat lobogtatva legelői lovagoltak, középen az iskolások mentek, majd a falu népe következett zárt sorokban, nemzeti és piros zászlók alatt.

Az akkoriban híres niklai *Lackó Csani* rezes fúvós bandájának kísérete mellett kivonultunk a falu két külterületi településére a Takácshegyre és a Hódoshátra. Az ottaniak is közénk sorakoztak, s így vonultunk vissza a virágokkal díszített és fellobogózott faluba, éltetve a Tanácsköztársaságot. Egyre nagyobb lett a tömeg, az idős emberek és az asszonyok is közénk álltak. Nem látott a falu ilyen tömeges megmozdulást, még a december 6-i Miklósnapi búcsúvásáron sem, de még bérmáláskor, a püspöknek sem volt ennyi látogatója. A felvonulás után a tömeg az iskola udvarán gyülekezett, ahol nem is tudtunk megférni, nagyon sokan kiszorultak az utcára és az utcai fákon helyezkedtek el, hogy láthassák az emelvényt, ahol a szavalók és az ünnepi szónokok beszéltek.

A mezőgazdaság helyzete

Amint már említettem a cselédség bizalmi embereket választott maga közül, s azokkal egyetértve az uradalmi mezőgazdaságokból kis szövetkezeteket alakítottak. A meglévő cselédség mellé továbbra is szükség volt képesaratókra. Lényegesen megváltozott azonban az aratók keresete: azelőtt tizenkettő rész kaptak, ezután pedig 100 q gabonából 6 q volt az övék a szalmával együtt. Azonfelül minden arató kapott egy kh kukoricaföldet, annak minden termésével. Ahol éllemzést is adott a gazdaság, ott ellenszolgáltatásként aratópáronként egy kh takarmányt kellett lekaszálni, felgyűjteni és betakarítani.

Apám és jónéhány szegény társa — köztük én is, 12 évesen — Kürtőpusztára szegődtünk el, mivel ott kszotot is kaptunk. A gazdaságokban nem volt semmi különösebb esemény mindaddig amíg a termelőcsoportokat felsőbb szervek intézkedésére össze nem vonták egy nagyobb csoporttá, s egy ilyen csoport vagy üzemág vezetésére főintézőket nem neveztek ki. Ott volt a baj — s ebben a községi szerveknek már nemigen volt intézkedési joguk —, hogy Nikla, Csömend, Kopár, Lőncsön, valamint a környékbeli gazdaságok élére és azok igazgatására egy *Böhm* nevű nagybajomi földbirtokos uraságot neveztek ki. A pusztakovácsi Kürtőpuszta, valamint Somogyfajs, Sörnye, Csokonya, Csombárd a hetesi gróf *Somssich László* földesúr főintézősége alá tartozott. Ezek az urak minden erejükkel azon dolgoztak, hogy a fiatal Tanácsköztársaság alapjait aláássák, megdöntsék, megbukását elősegítsék. Ezt bizonyította a kürtőpusztai aratási esemény is, amire még visszatérek.

Ellenforradalmi kísérletek

Az új aratási szerződés, a kommcenció, a munkások soraiban nagy megalégedést és örömet váltott ki. A gazdagabb parasztok azonban kihasználták a szegény emberek munkaerejét, és osztályellenes izgatásuk miatt nem egy ízben összeütközésbe kerültek az új rendszer törvényeivel.

A mi falunkban egy volt katonapap — a Jancsi pap — izgatta a népeket az új rendszer ellen. Az itteni megmozdulások nem voltak nagy jelentőségűek. Mindjárt elnémultak, amint a falun végigvonult a lengyeltői vörös őrség egy megerősített szakasza. Pusztakovácsiban, Libickozmán, Somogyfajszon — ahol *Bogyaiak* szervezkedtek — más volt a helyzet. Ott a karhatalmistáknak hosszabb ideig kellett tartózkodniuk. Pusztakovácsiban a templom előtt volt egy-egy géppuska felállítva, Somogyfajszon az alsó faluvégen, a templom és a Kund uraság kastélya előtt, Libickozmán pedig a haranglábnál.

A niklai vöröskatonák

Amikor megjelent a somogyi Vörös Újság cikke, s a plakátok, hogy a Tanácsköztársaság védelmére megalakult a Latinca karhatalmi alakulat, s fegyverbe szólította a somogyi munkásságot, *Sieber Pál*, a niklai szatócs fia — 18 éves volt és a gimnázium

utolsó osztályát végezte Kaposvárott —, osztálytársaival elsőként siettek az újonnan kibontott zászló alá, hogy fegyverrel szolgálják a Tanácsköztársaságot és védjék a nép érdekeit. A szociális érzésű, művelt és bátor fiatalembert bajtársai és parancsnokai annyira megkedvelték, hogy rövid katonai szolgálat után szakaszparancsnoknak nevezték ki. Harcolt a csehek és a románok ellen, majd visszakerült Kaposvárra és a megyében, ahol ellenforradalmi mozgalmak ütötték fel a fejüket, brigádjával azonnal rendet teremtett. A Tanácsköztársaság leverése után bujdosnia kellett, hogy megmentse életét.

Lucner János kőművessegéd a Lájcgic uraság juhászának volt a fia. Nemigen tartózkodott itthon a pusztai cselédházban, különböző városokban dolgozott az építkezésnél. Régi mozgalmi ember volt, Seiber Pállal egyidőben lett vöröskatona. Nikláról vonult be, Budapesti csapatoknál szolgált, mint komiszár. Állítólag Kassánál esett el, de az a hír járta, hogy a Tanácsköztársaság leverése után Szerbiába menekült.

A két *Bali* testvér, *György* és *Sándor* is elment a faluból. Gyuri csapata Siófokon, Sándoré pedig Lengyeltótiiban tartózkodott, onnan mentek ki a tiszamenti frontokra.

Horváth Sándor (buncsi) szegény özvegy asszony fia volt. Részt vett az intervenció harcokban, Bánhidán, Bánlevén és az új Tiszaközben *Békefy* századparancsnoksága alatt. Elment még az apró termetű *Káplár István*, a polgártársulat gulyása is. Otthagyták a csordát azzal, hogy nem szolgálja a pógár burzsujokat. Kaposvárra vonult be, s egy ideig Toponáron volt, míg az intervenciók csapatok meg nem támadták a Tanácsköztársaságot. A csehek ellen küzdött a Felvidéken.

Ide kívánczik az is, hogy négy niklai ember, mégpedig *Androsics György*, *Szabó János*, *Hevesi Lajos* és *Mati József* (csuta) mint hadifoglyok az orosz forradalomban *Bugyeni atamán* parancsnoksága alatt, vöröshuszárokként vettek részt a *Kolcsek* által vezetett fehér csapatok elleni harcokban. *Androsics Rákosi Mátyás* brigádjában volt, *Mati József* lovas komiszár rangban szerelt le a szovjet Vörös Hadseregnél. *Hevesi Lajos* mint raktáros parancsnok működött 1918-tól a szovjethatalom győzelméig. s aztán került haza. Hazaérkezésükkor, mint megbízhatatlanokat, több mint egy évig tartották őket fogva a Csóti fogolytáborban.

Itt említtem meg, hogy a *Horváth Pál* parancsnoksága alatt működő niklai vörösrészt ismeretlen oknál fogva lefegyverezték, illetve a két manliher puskát és a löszert 1919. május 17-én le kellett adniuk Marcaliban. Helyette kaptak két darab — rapsicoktól elvett és összeeszkabált — egycsővű puskát. Az egyik abból is régi, előtöltő, kováspuska volt. Bosszúságukban a két rossz fegyvert összetörték, ők pedig feloszlottak.

Mi történt a kürtőpusztai aratáson?

Ez ugyan nem niklai esemény, de mivel szorosan kapcsolódik a falu életéhez, úgy érzem nem volna helyes, ha elhallgatnám, hogy a földbirtokos főintéző urak milyen aknamunkát folytattak a Tanácsköztársaság megbuktatására. Mint már említettem, falunkból sokan szegődtek el aratni a Kürtőpusztára. Leginkább azok a családok, akiknek nem volt meg a nyári élelmezésük. *Pitykos Lukács Józsefnek* hívták az aratógazdát, aki a falunkból, valamint Hódoshátról és Libizkozmaról összeszedte a bandáját. Ő volt a kürtőpusztai nagy kiterjedésű határban az aratógazda. Ez Pusztakovácsitól keletre lenyúlt egészen Osztopánig, szélességében kiterjedt Somogyfajszig, délnek pedig Csomrádig. Őt majoregységet, Számki, Soós Mártfi, Bogyai kürtősöket és Jolánkapusztát foglalta magában. Ezeket a majorokat — kettő kivételével — a Tanácsköztársaság előtt a kaposvári *Ringek* bérelték. Amikor aratni kellett, akkor már termelőszövetkezetekkel voltak kartelban a többi nagybirtokkal együtt. A hírek szerint ezek voltak a legelső termelőszövetkezetek. Emlékszem a sok látogató között itt volt *Móricz Zsigmond* is, akiről több fényképfelvételt is készítettek. Ennek a nagybirtok-egységnek volt főintézője és irányítója a már említett hetesi gróf *Somssich László*. Ezt a területet kellett a 18 pár kaszásnak learatni, betakarítani és elcsépelni. A cséplésért külön részt kaptunk mégpedig 7 mázsa gabona után 1 mázsa volt a szerződés szerint a részesedés. Már az aratás kezdetén összeütkezésbe kerültük a főintéző úr intézkedéseivel, s annak hűséges végrehajtójával, *Szekerés István* szentimrei botosispánnal. Meg akarták változtatni az élelmezést, nem a megállapodás szerinti minőséget és mennyiséget utalták ki, hanem sokkal rosszabbat. Emiatt le is álltunk az aratással, vagyis sztrájkba léptünk. Szekerés ispán ezt azonnal jelentette a főintéző grófnak, aki másnap már ki is jött közénk, s a felmerült

tatta. Akkor tudtuk meg, hogy a csepeli vörösdandár komiszárja, aki szabadságon van élelmezést, mert a városi munkásságnak kell minden tartalék élelmiszert elküldeni. Fenyegetésektől sem riadt vissza, szabotőröknek nevezett, forradalmi törvénnyel és statáriummal fenyegetett bennünket. A vitát vita követte s annyira fajult a dolog, hogy az emberek megugrasztották a grófból lett főintézőt, aki a majorispánnal együtt nagy léptekkel igyekezett a dűlőúton várakozó hintó felé, majd elnyargaltak Csomabárd irányába. Másnap a hetesi csendőrök két vörös öröknek állt fegyveres tagja keresett fel bennünket, azzal a paranccsal, hogy a lázítóknak minősített szöszölőkat, már-mint *Hársházi Györgyöt, Pongrácz Györgyöt, Balázs Józsefet, Élő Györgyöt* és az arató gazdát a forradalmi törvényszék elé Kaposvárra kísérjék. A csendőrökből átvedlett vörösörököt azonban embereink körülvették. A hangulat fenyegetővé vált. Amazok fegyverüket szorongatták, az aratók pedig kaszájukat villogtatták, még pár perc és emberhalál lesz. A nagy vitában észre sem vettük, hogy a hátunk mögött a cselédház előtt — ahol a kovács és a bogrnár laktak — Lenin-sapkás, bőrzubbonyos vöröskatona áll s hallgatja a vitát. A gépész fia volt itthon. Amint látta, hogy tetlegességig fajul a dolog, odajött a csendőrökből lett vörösörökhöz, igazolta magát, s azokat is igazoltatta. Akkor tudtuk meg, hogy a csepeli vörösdandár komiszárja, aki szabadságon van itthon a szüleinél. Elparancsolta onnan a hetesieket, s az egyiket felismerte: Kerekes nevű csendőrmester volt, akivel a kürtösi vöröskatonának már volt dolga azelőtt. A letartóztatásból nem lett semmi. Akkor ismerkedtünk meg, a kürtösi gépész fiával, aki mindenkiel kezét fogott, velünk gyerekekkel is. Dezsó volt a neve, mindenki csak *Gépész Dezsőnek* hívta.

Gépész Dezsó javaslatára az arató banda négy szövívője másnap beutazott Kaposvárra. A vármegyeházán felkeresték *Latinca Sándort*, aki fogadta is őket, amire aztán — megbízható baráti körökben — sokáig büszkék is voltak. Jelentették a pusztákon lezajlott eseményeket, s *Latinca* magához kérte a megyei karhatalom parancsnokát, valamint a Miskes nevezetű mezőgazdasági osztályvezetőt. Velük tárgyalta meg a panaszokat, s ennek eredményeként a karhatalmi parancsnok elrendelte a hetesi őrs feloszlását, a volt csendőrök azonnali eltávolítását, továbbá az új őrs megszervezését. Intézkedés történt gróf Somssich főintéző és Szekeres István azonnali leváltására, s előállítására. Ügyük kivizsgálásáig a Szarka várba internálták őket, hogy a forradalmi törvényszék döntsön a sorsuk felett. Emlékezőm szerint azonban erre nem került sor, mert a csendőrök, a gróf és a társai nem várták meg az intézkedéseket, hanem a Bogyaiak módjára ismeretlen helyre szöktek. A főintézői tisztséget ezután egy kaposvári elvtárs töltötte be, akinek nevét nem tudjuk. Egyetlen egyszer láttuk, amikor kinevezése után eljött hozzánk bemutatkozni. Nem címeres urasági hintón jött, hanem lóháton. Világháborús katona és szegény ember volt, legalábbis a ruházata azt mutatta.

Vészes felhők tornyosulnak felettünk

Ahogy ezek az urak eltűntek az életünkben, aratás közben már nem volt semmi zökkenő, minden rendesen ment. Pontosan megkaptuk a járandóságunkat. Egyszer mindent ami a szerződésben fel volt tüntetve. Azonban az aratás vége felé már szomorú hírek jártak. Intervenció csapatok támadták meg Tanácsköztársaságunkat. Később a Vörös Újságban is olvastuk az eseményeket. A Tisza környékén véres harcok dúltak. A szerb csapatok is átlépték a határt, a csehek is támadtak, s ezekre a hírekre a falvakban megbúvó ellenforradalmárok mindenütt nyíltan mozgolódtak. Nálunk is nyíltan kiabáltak a kiebrudalt községi vezetők, hogy nemsokára ők jönnek s az akác-fákon fognak lógni a kommunisták. Annyira, hogy a *Latinca*-brigád egy részét hazarendelték rendfenntartásra. Ezek között volt a már említett Seiber Pál szakasza is, s ahol megjelentek, mint pl. Öreglak, Somogyvár, Pusztakovácsi, Libickozma, Lengyel-tóti ott rend is lett mindenütt.

Amikor a fehérgárdisták megérkeztek

Az aratásnak már vége volt. Nagyon siettünk a csépléssel, hogy az aratórészt elvihessük addig, amíg az uraknak nem jut eszükbe, hogy visszatartsák. Most már a keresetünk feltétele ösztönzött bennünket arra, hogy minél előbb zsákbán legyen a gabonánk, s vihessük haza. Egyik délután, úgy négyóra tájban történt, hogy a nagy porfelhőből kiemelkedő szalmakazal tetejéről *Törzsök Pali* bácsi — a kazal rakója — elkialította magát: Emberek!... Kürtös felül az iskola irányából valami katona nép-

ség üget erre, igen sokan vannak. Pál perc múlva mi is láttuk a porfellegekből kibontakozó lovasokat. Amint közeledtek jól lehetett látni, hogy a sapkájuk elejére nagy fehér toll volt tűzve. Az emberek káromkodva kiabáltak: A kutya úristenit, fehérgárdisták. A gépész megragadta a gőzgép sárgaréz foggantyúját, lerántotta és hosszas vijjogó sípolásba kezdett, mintha tűzvész támadt volna. Kirántotta az indítókart, megnyitotta a szelepeket, s a nagy gép utolsókat hördülve, gőzfelhőbe takarózva megállt. Kiszaladtunk az útra. A csapat előtt 200—300 méterre két fehértollas katona lovagolt, az egyik őrmester, a másik hadnagy volt. Az őrmestert, aki büi származású volt *Magyar Ferenc*nek hívták, s pár év múlva avatták vitézzé. Nevete mentek el mellettünk, s azt mondták, hogy éljenezzünk, ha a tábornok úr a kíséretével ideér. Amikor a főcsapat odaért nem volt éljenzés. Néma csendben, félelemmel eltelve néztük az elvonulókat. A szakasz rangnélküli lovasság élén egy nagyon fiatal hadnagy lovagolt. Az embereink fölismerték: Somogyvári gróf német származású főerdészének a fia volt, aki *Somogyvári Gyulára* magyarosította a nevét, s mint író, később Gyula Deák néven hallatott magáról. Fegyverek, zablák zörgésénél, bőrnyergek nyikorgásánál, lovak ügető dobogásánál egyéb zaj nem hallatszott. Nem beszéltek a katonák sem, mereven bámultak maguk elé, s csak később tudtuk meg, hogy ezek is vöröskatonák voltak. Tisztjeik árulása miatt — hogy az életüket mentse — kénytelenek voltak hozzájuk állni. Annál nagyobb zajjal ért elénk a tisztí különítmény. Daloltak, majdhogy meglátták a fák árnyékába húzódó asszonyokat és lányokat, azoknak mondtak és mutogattak mindenféle disznóságokat. Azok visszamenekültek a géphez, onnan nézték végig a díszes társaság elvonulását.

A fehérterror Niklán

Ahogy Prónayék Marcaliban letelepedtek, másnap vagy harmadnap itt is megjelentek a különítmény emberei. Híntón jöttek, József gróf volt a vezetőjük. Meglátogatták a falu két uraságát, s azokat faggatták, kik voltak a Tanácsköztársaság emberei és milyen dolgokat követtek el. A két uraság megtagadott minden adatszolgáltatást — azt mondták, hogy itt nem történt említésre méltó dolog. Sőt ezeknek az embereknek köszönhetik, hogy az országúton kóborló katonák és csavargó emberek nem rabolták ki őket. Kisebb dolgok ha történtek is, majd ők elintézik a falu népével. Kérték őket hagyják nyugodtan a falut, ne háborgassanak senkit. Azok becsület szavukat is adták, hogy senkinek semmi bántódása nem lesz. Akkor nem is történt semmi, a különítmény tagjai visszakocsikáltak Marcaliba.

Ugyanazon a napon a falu rég nem látott főjegyzője is megjelent a községházán, tisztí ruhába öltözött fia kíséretében, aki a háború alatt a kecskeméti katonai reáliskolának volt a növendéke. Az akkor még hivatalban levő Sebrek Sándor tanácselnököt, Csizi László jegyzőt, Hársházi Györgyöt és Molnár Jánost durván kiutasították a hivatalból. *Kelemen* főjegyző első ténykedése az volt, hogy *Német János* kisbíróval összehívatta a volt képviselőtestület tagjait, akik meg is jelentek a volt bíró kivételével, ő ugyanis nem vállalta tovább a bíróságot. A testület tagjai ünnepélyes keretek között *Bogdán Györgyöt* választották utódjául, akit később a kormányzó vitézzé avatott. A kisbíró — mivel a forradalom alatt kapta ezt a tisztséget — azonnal elbocsátották, helyébe *Szabó János (rinkót)* fogadták meg.

A jegyzőt vitték el legelőszőr. Délelőtti napon, a házával átellenben lakó *Légrádi Ferenc* előtti padon üldögélt, beszélgetett az emberekkel, amikor érte jöttek. Valaki mondta is neki: Jegyző úr! Ezek nem magát keresik...? Nem magáért gyűttek...? Igen ide néznek...! Ő nyugadtan válaszolta: Miért jönnének értem, amikor nem csinálтам semmit? Ha csak a bússúú dolgaimért nem? Amint kijöttek a községházáról már vitték is. Az új kisbíró mutatta meg, hogy melyik az. A hírek szerint az inkei erdőben végezték ki.

Aznap éjjel hurcolták el Marcaliba *Sebrek Sándor* tanácselnököt, *Hársházi György* (csurmot) és *Molnár János*, *Miseta János* direktórium tagokat, *Csizi László*, a direktórium elnökét nem tudták, mert már korábban eltűnt. A hírek szerint Szerbiába szökött, s többet nem is hallottunk róla. Másnap délután a katonák elhurcolták a fiatal tanítónkat, az ifjabbik *Fónay Imrét*. Gyalog kísérték a felsőúton Marcali felé. Mi gyerekek jópáron távolról kísértük őket. Amint a somogyiszentpáli úthoz — ami Csömend felé megy — odaértek, megálltak, valamit beszéltek hozzá, de a nagy távolság miatt nem hallottuk. Aztán mindannyian nekiestek, verték, rugdosták. Mifélenk is lőttek egyet, a levegőbe, de ez nekünk, gyerekeknek éppen elég volt, hogy megjedjünk, s rémülten loholtunk vissza a faluba a hírrel, hogy a tollas katonák agyonverik Imre

tanító urat. Szegény apja, az öreg tanító, a kertek alatt sietett a fia segítségére, akit már egyedül talált az úton, félig agyonverve. Egy táskai kocsis — név szerint *Garai János* — szállította haza.

Sebrekék elhurcolása utáni napon fia, Mihály bement Marcaliba megtudni, hogy mi van az apjával és a társaival. A börtönőr, aki jól ismerte Sebreket elmondta neki, hogy a család keressen otthon valami jó pártfogót, mert pár napon belül elszabadul a pokol és csúnya világ lesz itt. Az apja, amikor beszélt vele megbízta, hogy ha zaért menjen a Berzsényi urasághoz, mondja el neki a sorsukat és kérje meg, hogy az ügyükben azonnal lépjen akcióba. *Berzsényi Sándor* — aki csak most tudta meg, hogy a niklaiak közül is többeket elhurcoltak — nagy méregre lobbant és kiabálni kezdett: „Ki engedte meg ezeknek a pribékeknek, hogy a faluból bárkit is elhurcoljanak? József gróf úri szavát adta nekem, hogy a faluból senkit nem visznek el, s hajaszála sem görbül meg senkinek. A Mária Istenit...” — ez volt a káromkodása. „Az uraknak most már úgy látszik szart jelent az úri szavuk!... Most hallom, hogy azt a szegény fiatal tanítót is majdnem agyonverték”.

Azonnal fogatott és ment Marcaliba. Magával vitte *Adamec Elemért*, mint jogász embert, akinek egyébként is volt ott ismeretsége. Amint Marcaliba értek bámulták, hogy vörösistálló környéke, a börtönudvar (ma múzeum), a zsidóiskola udvara csak úgy hemzseg a lefogottaktól és a fehértollas katonáktól. Berzsényi kocsija a grófi kastély felé vette az útját. Akkor lepődött meg, amikor a kapus nem engedte be, amíg a beküldött aranyos szélű névjegyre válasz nem jött, hogy a nagyságos urat a méltóságos gróf úr várja és fogadja. (Az volt a fogadó akkor, amire ma az van írva 1. kórterem.) A fogadóteremben az öregén kívül a fiai is ott voltak, s még egy-két tiszt ténfergett. Nagyon barátságosan fogadták, az ösöket és a gazdaságokat hozták elő, de Berzsényi rátért a jövetele okára, miszerint József gróf szavát adta, s egy ártatlan tanítót, akinek a mindenkori hatalom parancsol, mégis majd hogy agyon nem vertek, s a többi niklai ember, akiket a falu népe bízott meg a község vezetésével — ami nagyon jó volt, mert nekünk semmi bajunk nem történt, mindentől megvédték bennünket — azok is itt vannak Marcaliban, mert úgy hírlík, hogy kommunisták voltak, pedig jóformán egyik paraszt sem tudja, hogy milyen fán terem az, hiszen jómagam se tudom, mert még az oskolában se tanultuk. Mire báró Prónay: De igen tanultunk az úgynevezett Szabadságharcról — ami a mi nyelvünkön kommunizmussal egyenlő —, s amennyibe ezt nem tudná, igen tisztelt Berzsényi úr, akkor ki kell jelenenem, hogy a nagy Berzsényinek igen kicsi, politikahiányos unokája van. Itt Berzsényit elfutotta az indulat, s azt mondta: Inkább legyenek kicsi Berzsényi unoka, mint rangért gyilkoltató bárócska! Az öreg gróf látta a kilobban készülő tüzet, s így szólt közbe: Csendet kérek Uraim. Ezen ne vitatkozzunk, hanem hallgassanak meg engem, van egy ajánlatom. Mégpedig az, hogy a niklai lefogottakat, mivel a József fiam is szavát adta Berzsényi uramnak, még ma engedjük szabadon. Mivel a gróf tette ezt az ajánlatot, el is fogadták, Berzsényi megköszönte a gróf jóindulatát, kocsijáig kísérve búcsúzkodtak egymástól, s megnyugodva nyargaltak hazafelé. Ezeket *Molnár József* kastélybeli asztalostól hallottam, annak pedig *Domokos János* komornyik mondotta el, aki az egész vitát végighallgatta egy másik szobából. Tény az, hogy niklaiak, a jegyző kivételével, minden bántódás nélkül megúszták a dolgot. Még azon a napon, amikor Berzsényi ott járt, hazajöttek. Ezután már nem történt semmi bántódásuk. Csak később a csendörök zaklatták őket.

Hársházi István

HELYREIGAZÍTÁS: A Honismeret 1979. évi 2. számában megjelent Kórusművek két nyelven című bírálat első bekezdésének második mondata helyesen így hangzik: *E népdalfeldolgozásokat, illetve népdalíhletésű szerzeményeket tartalmazó gyűjteményt a szovjet—magyar közös zeneműkiadás keretében a budapesti Zeneműkiadó és a kijevi Muzicsna Ukrajna adta ki 1977 végén, illetve 1978 elején.* A második bekezdés első mondata pedig így: *Bartók tizennyolc, népdalszövegek felhasználásával szerzett, illetve népdalíhletésű kórusműve került a válogatásba...* A téves közlés miatt az olvasók szíves elnézését kéri

A SZERKESZTŐSÉG

Emlékezés a százados szegedi árvízre

Az 1979-es év helyi megemlékezéseinek középpontjában Szegeden a 100 esztendővel ezelőtti nagy árvíz állt. A szomorú eseményre emlékezve 1979. március 11-én az MSZMP Szeged Városi Bizottsága és Szeged Megyei Város Tanácsa együttes emlékülést tartott. A két testület, a társadalmi és a tömegszervezetek képviselőit, a vízügyi szervezetet, valamint a meghívottakat harangszó emlékeztette a 100 évvel ezelőtti katasztrófára. A nagy árvíz óta az esemény emlékére minden március 12-én hajnalban a harangokat megszólaltatják. *Papp Gyula*, a városi tanács elnöke emlékbeszédében felidézte az előzményeket: Szeged magára hagyatottságát a védekezésben, a pusztulást, majd az újjáépítést, amelynek feltétele a nép akarata és városszeretete volt. Az újjáépítés korunkban is folytatódik, a város lakossága az elmúlt száz év alatt még 100 ezerrel gyarapodott, átalakult társadalmi és településszerkezete, ennek ellenére őrizni kell a nagy árvíz után kialakított és ma már történelminek minősített városképet. Az emlékülést *Győri Imre*, az MSZMP KB titkára köszöntötte és különösen az 1970. évi árvízre emlékeztetett.

Ezután Szeged sok ezernyi lakosának jelenlétében folyt le a Tisza-parton a centenáriumi emlékmű és a partfal avatása. Az emlékművet a Lenin körútnak (másképp: Kiskörút) a déli kezdetén, a partfal végén emelték. A 12 m magas, gránit alapokon nyugvó, ércből készült emlékmű (*Segesdi György* alkotása, építészeti megoldása *Takács Máté* városi főépítész munkája) a romboló természeti erők felett diadalmaskodó emberi akaratot fejezi ki. Az emlékműhöz gránittömbök csatlakoznak, melyekre Szeged címerén kívül annak a hat fővárosnak (Bécs, Berlin, Brüsszel, London, Róma és Párizs) nevét és címerét vésték, amelyek kiemelkedtek a város megsegítésében. Az új partfal 1500 m hosszú, biztos védelmet nyújt, és építészeti szempontból is kiváló alkotás.

Délután a Bécsi körút 2. sz. háznál rendeztek rövid ünnepséget, ahol a ház falán emléktáblát avattak fel. A márványtáblán az ún. Nagykörút szakaszainak névadóit, az előbb felsorolt városok nevét örökítették meg.

Még ezen a napon, a Móra Ferenc Múzeum Horváth Mihály utcai kiállítási épületében nyílt meg a *Mi Tiszánk* című tárlat a szegedi festőművészek alkotásaiból. Ugyanott az *Árvízi képek* című kiállítás, amelynek anyagát a szolnoki Damjanich János Múzeum és a helyi múzeum anyagából állították össze. A *Szegedi városrekonstrukció, várostervek* című kiállításon a Móra Ferenc Múzeum és a Csongrád megyei Levéltár anyagából a város újjáépítéséről, egyes épületekről mutattak be eredeti tervrajzokat, fotókat. Itt említjük meg, kevés olyan városunk van, amelyeknek épületeiről ennyi tervrajz volna, mint Szegedről. Az újjáépítés alkalmával a terveket be kellett mutatni a hatóságnak, és ezek megtalálhatók a levéltárban. Új-Szegeden, a gátórházban *Árvízi centenáriumi kiállítást* nyitottak meg árvízvédelmi eszközökből. A városi tanács és a Hazafias Népfront városi képviselőjében az új-szegedi temetőben megkoszorúzták a nagy árvíz áldozatainak közös sírját.

A centenáriumi egyéb módon is emlékeztetéssé tették. A Magyar Éremgyűjtők Csongrád megyei Szervezete Árvízi Emlékermet bocsátott ki. A helyi napilap, a Dél-magyarország hagyományaihoz híven a megemlékezések részletes ismertetésén kívül lényegesen hozzájárult az esemény tudatosításához: Sz. *Simon István*, a lap főszerkesztője Nagyvizek krónikája címen 30 folytatásos cikkben ismertette a katasztrófa előzményeit és az utána következő néhány nap eseményeit. Az ünnepség napjára a cikkek kötetben is napvilágot láttak.

Bátyai Jenő Az újjáépítés krónikája címen már az ünnepség után, 15 közleményben ismertette Szeged fejlődését napjainkig. Árvízi képeskönyv címen *Tóth Béla*, a Somogyi Könyvtár igazgatója, József Attila-díjas író a nagy árvíz időszakának fényképes, rajzos, plakát- és nyomtatványanyagát jelentette meg. Ebben a kötetben sajátos írói eszközeivel járult hozzá az események megismeréséhez. *Vizek és Emberek* címen (Sz. *Simon István* szerkesztésében) az Alsótiszai Vízügyi Igazgatóság miniatűr kötetet adott ki. Még ebben az évben a Hidrológiai Közönyben szegedi tanulmányok jelennek meg a folyóirat különszámaként.

Az árvízi megemlékezések egész évben folynak. Áprilisban környezetvédelmi konferenciát rendeztek. Májusban a magyar éremgyűjtők IX. országos vándorgyűlését tartották meg Szegeden. Júliusban a Dugonics téren árvízi szökökutát avattak fel. Novemberben pedig megrendezik a IV. Országos Városépítési Tanácskozást.

A szegedi piactér a nagy árvízkor

A HNF Szegedi Városi Honismereti Bizottsága, a TIT helyi szerve és a Magyar Történelmi Társulat Csongrád megyei Szervezete rendezésében felolvasó ülésen emlékeztek meg a centenáriumról. *Dr. Vágás István* a Tisza hidrológiai viszonyairól, *Oltvai Ferenc* a szegedi árvízi vészbizottmányról, *dr. Máriaöldy Márton* az újjáépítésről készített tanulmányaikat mutatták be.

Megemlítjük, hogy az iskolai honismereti szakkörökben és különböző intézetekben az osztályfőnöki órákon foglalkoztak a város történetének ezzel a nevezetes eseményével, továbbá felkeresték a kiállításokat és az emlékeket.

A honismereti mozgalom terjesztésének egyik fontos eseménye volt az a vetélkedő, amelyet a Hazafias Népfront Szegedi Városi Bizottságának Honismereti Bizottsága a KISZ Városi Bizottságával együttesen rendezett meg az ifjúság részére: Száz év Szeged történetében címen. A vetélkedőt 1979 januárjától kezdve több szakaszban folytatták. A felhívásra 105 négytagú csapat jelentkezett Szeged közép- és szakiskoláiból, ipari tanuló intézeteiből, vállalatoktól, intézményektől. A verseny első feladataként Szeged munkásmozgalmi emlékhelyeiről fotókat kellett készíteni és azokat tablókon bemutatni. Olyan emlékhelyeket is felderítettek (illegális találkozó helyeket), amelyekről az igen kiterjedt helyi irodalomban sincsenek adatok. A legsikerültebb tablókat a vetélkedő döntője alkalmával — március 17-én — az új Ifjúsági Házban kiállították. Az elődöntő, a középdöntő és a döntő versenyfeladatait az árvízzel és a védelemmel, a város újjáépítésével és Szeged történetével kapcsolatban dolgozták ki. Egy-egy vetélkedőn 100 kérdést tettek fel. Zeneszámokat, a város részleteit feltüntetve, vetített képeket, néprajzi tárgyakat kellett felismerni. A döntőbe hat csapat jutott, a bíráló bizottság elnöki tisztét *dr. Péter László* irodalomtörténész töltötte be. A döntőbe jutott csapatok egyik feladata az volt, hogy keressék meg a város területén azokat a helyeket, ahol az 1879-es nagy árvíz legmagasabb vízszintjét jelölő táblák vannak. A vetélkedő győztese a MÁV Hídfenntartó Főnökségének csapata lett, második helyre a Csongrád megyei Tanács, harmadikra pedig a Kossuth Zsuzsanna Egészségügyi Szakközépiskola együttese került.

A vetélkedő beváltotta a reményeket. A több mint 400 fiatal áttanulmányozta a javasolt irodalmat. A Honismereti Bizottság tagjai a kérdések összeállításában, a vetélkedő lebonyolításában és a bíráló bizottságokban tevékenykedtek. A vetélkedők játékvezetői feladatát *Horváth Zoltán* és *Havasi Zoltán* látták el alapos felkészültséggel és ötletesen.

Oltvai Ferenc

Móricz Zsigmond Ipolyságon

Köztudott, hogy *Móricz Zsigmond*, századunk nagy realista írója az 1920–1930-as években többször is járt Csehszlovákiában. Arról is tudunk, hogy az író milyen szálak fűzték a Felvidékhez: elsősorban Érsekújvárhoz és Gömörhöz.

Az államfordulat (1918) után Móricz először 1927-ben volt hosszabb előadói körúton Szlovákiában, többek között Komáromban, Érsekújvárott, Pozsonyban, Léván, Losoncon és Rozsnyón. Előadásainak tiszta jövedelmét a csehszlovákiai magyar diákszegély alapjának ajánlotta fel. 1930-ban a pozsonyi és a prágai magyar egyetemisták meghívására jött Csehszlovákiába. Az író mindenütt lelkesedéssel fogadták, nagy-nagy szeretettel vették körül.¹

Móricz Zsigmond kisebb előadói körútjait az irodalomtörténet nem tartja — nem is tarthatja számon. Minden előadásáról talán maga az író sem emlékezett meg. Arról például, hogy 1932-ben Ipolyságon, ebben a határmenti kisvárosban, a régi Hont vármegye székhelyén is járt, a *Hét* című társadalmi hetilap 1932/4-i számából vettem tudomást.² A folyóiratban közölt beszámolóból kitűnik, hogy az Ipolysági Móricz-est nem mindennapi esemény volt a város, valamint a környék magyar lakossága számára. Erről egyébként azokkal a ma is Ipolyságban élő emberekkel való beszélgetés is meggyőzött, akik annak idején ott voltak az előadóesten, találkoztak és beszéltek Móricz Zsigmonddal.

Az említett hetilapból megtudhatjuk, hogy az író 1932. január 16-án, szombaton érkezett a városba feleségével, *Simonyi Mária*val. A vendégeket az Ipolysági határátkelőhelyen *Farkas István* író, polgári iskolai tanár fogadta, majd a Lengyel-szállóban a város magyarsága nevében *dr. Salkovszky Jenő* ügyvéd, a Honti Kaszinó vezetőségi tagja mondott „felköszöntő beszédet”. A találkozóra este nyolc órakor került sor a megyeháza nagytermében. Az író óriási közönség várta, a színházterem zsúfolásig megtelt. Móriczot itt először Salkovszky Jenő üdvözölte a vá-

ros lakossága nevében, majd *Farkas István* bemutatta az író néhány regényalakját. Ezt követően Móricz felolvasta *Ébéd* című novelláját, *Simonyi Mária* pedig *Ady*-, *Babits*- és *Kosztolányi*-verseket szavalt. A találkozó után az író sokan elkísérték a Lengyel-szállóig, ahol ünnepi vacsorán vettek részt.

A találkozó körülményeiről, a szervezésről akkor tudnánk pontosabb képet festeni, ha beszélhetnénk az akkori két főszervezővel, ők azonban, sajnos, már nem élnek. Akik ma még jól emlékeznek Móricz Zsigmondra Ipolyságon: *Farkas Istvánné*, *Salkovszky Jenőné*, *Farkas Zoltán*, *dr. Baráti Béla* és *dr. Balla Zoltán*.

Dr. Salkovszky Jenőné ma 79 éves. 1932-ben ott volt a Móricz-esten, s az azt követő ünnepi vacsorán is. Január 16-án délután Móriczék Ipolysági lakásukon is meglátogatták Salkovszkyék.

„Kedvesek, szerények voltak Móriczék” — emlékezik vissza Salkovszky Jenőné. „Móriczot jókedvű, anekdotás emberként ismertem meg. Az író mindent megfigyelt, mindennek nagyon örült. Látszott, hogy szívből jön az öröm, őszinte ember. Férjemmel az itt élő emberekről, a város kulturális életéről beszéltek. Móricz boldog volt, hogy ebben a kisvárosban is van már bizonyos megmozdulás, itt is igénylik a kultúrát, a szellemi táplálékot. Férjem azután megmutatta az írónak a város magyar iskoláit, a Kaszinót, a XIII. századi kolostor maradványait és templomunk román stílusú portálját.

Este a közönség örömmel és lelkesedéssel fogadta Móriczot. Rengetegen jöttek az előadásra vidékről is, sokan már be sem fértek a terembe. A hosszantartó tétlenség és szellemi tespedtség után nagyon jó volt találkozni ilyen emberrel, szinte felrészítette a lelkeket.”

Salkovszky Jenőné könyvtárában találtam egy dedikált Móricz-kötetet is. Az író *Forr* a bor című művét dedikálta Salkovszkyék lakásán. A bejegyzett szöveg így hangzik: „N. Sal-

¹ Móricz Zsigmond csehszlovákiai körútjairól részletesebben beszámol *Szalatnai Rezső* is. Lásd: *Móricz Zsigmond*; Este tűz mellett, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957. — Szalatnai R. előszava: *Móricz Zsigmond Szlovákiában*.

² A lap 1929–1934. között jelent meg Ipolyságon. Szerkesztette: *dr. Salkovszky Jenő* és *Farkas István*.

MÓRICZ ZSIGMOND
FORR A BOR

H. Sarkosy Jenőnének
melyre kerül
1932. T. 20. M. M. Zsigmond

ATHENAEUM
IRODALMI ÉS NYOMDAI E. T. KIADÁSA, BUDAPEST

kovszkyéknek meleg szeretettel Móricz Zsigmond. 1932. I. 20." Móricz bizonyára tévedésből írhatott huszadikát. Ekkor ugyanis már nem tartózkodott Ipolyságon. Január 17-én reggel hagyta el a várost.

Január 16-án, a találkozó előtt Farkas Istvánékat is meglátogatta. A 81 éves Farkas Istvánné arra emlékszik, hogy férjével a szlovákiai magyar irodalomról társalogtak. Az író Farkaséknál meleg szeretettel beszélt első feleségéről, meg azokról a drótosokról is, akik a század elején az Alföldre is eljutottak, s akik számára is sok érdekes hírt hoztak Szlovákiából.

Farkas Zoltán mindössze ötéves volt akkor, amikor Móricz náluk járt. Játszó társával, Gyulai Annával az udvarról szaladtak be a kis szobába, ahol apja az íróval beszélgetett. Móricz mindkettőjüknek cukorkát adott, s jól meglövigoltatta őket a térdén.

Baráti Béla és Balla Zoltán 1932-ben egyetemisták voltak Prágában. Ők 1930-ban ott találkoztak Móriczsal. Baráti Béla elmondta, hogy az író nagy érdeklődéssel hallgatta a Sarlósok vitáját. Örült a fiatalok lelkesedésének, s meglepődéssel nyugtázta, hogy az itteni magyarok tudnak és mernek vitatkozni a kor, s a társadalom legégetőbb problémáiról. Balla Zoltán arra emlékszik, hogy az író barátságosan, emberségesen, közvetlen módon beszélgetett a fiatalokkal. Minden felől érdeklődött: többek közt őt is megkérdezte: hová való?, mi újság arrafelé?, mi van Ipolyságon? stb.

Arról, hogy Móricz Zsigmond Ipolyságról elégedetten távozhatott, s még sokáig kellemesen emlékezhetett vissza az itteni találkozóra, Farkas István Egy hét a „felkentek” között című írása is tanúskodik, amelyben többek közt ezt olvashatjuk: „Amikor jóval éjjel után a serpentin felé ballagtunk a Palota-szállóba, Móricz Zsigmond belém karolt. Bennem megbízott, mert, mint éppen Berda Józsinak mondta: Ti csak fogadjátok az embert, de el nem kíséritek! (Ezt arra értette, hogy amikor 1932 januárjában az én meghívásomra Ipolyságon tartott előadást, másnap reggel legalább harmincan kísértük el egészen határig.)”³

S ami még fontosabb: Móricz Zsigmondot ma is tisztelik a városban. Műveit fiatalok és idősek egyaránt olvassák, táplálkoznak az író szellemi örökségéből! Csáky Károly

³ Az írás az Irodalmi Szemlében jelent meg (1970/6). Farkas István ebben az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) lillafüredi kongresszusára emlékezik, amelyen mint szlovákiai író vett részt. Itt találkozott újra Móricz Zsigmonddal.

A tápai népi együttes jubileuma

A huszas évek táján már szervezett formában működött Tápén a *Dalárda*. Hosszú élete során a mindenkori *kántortanító* vezette. Ugyanő gyűjtötte és állította össze a dalsokrokat. Műsoraikkal eljutottak a budapesti *országos dalostalálkozókra* is. Útjukról minden alkalommal gazdag élménnyel és nagy sikerű szereplés tudatában érkeztek haza.

Tápé abban az időben még valóságos kincsesbánya volt, ahol 1906-ban *Bartók Béla* is megfordult Szeged környéki népdalgyűjtő útja alkalmával. Még ugyanez évben *Kodály Zoltán* is ellátogatott ide. A tápai nép dalos kedvű. Dalolt ha gyereke született, ha megházasodott, ha katonának vonult, de ezenkívül is számtalan alkalmat talált, hogy dalra fakadjon. Szeretnek csoportosan dalolni, ám olykor — munka közben — a jóhangúak maguk is énekelgetnek, néha órákig is.

A dalárda versenyről versenyre járt, s velük együtt elindult hódító útjára az azóta messze földön híressé vált *tápai népművészet*. 1930 táján jártak ki ide a *szegedi fiatalok* — *Ortutay, Buday György, Radnóti, Tomori Viola* és mások —, akik a népeletet tanulmányozták. Az egyre sűrűbben kijáró kutatók is hozzájárultak ahhoz, hogy az itt élőkben ébren maradt a hagyomány szeretet. Később *Bálint Sándor* a szegedi tanítóképzőben több diákjának figyelmét fordította a tápaiakra. Az ő gyűjtőmunkájukat folytatta az ötvenes években *Bónis György* joghallgatókból álló kutatócsoportja, mely utóbbiak Tápé szociológiai helyzetével foglalkoztak. Azon időig mindössze két — ismertető jellegű — munka jelent meg Tápéről: 1938-ban *Walter Zoltán*, 1967-ben pedig *Bálint Sándor* tollából. A század első évtizedeiben telepedett itt le *Heller Ödön*, az 1920-as években pedig *Nyilasy Sándor*, akik a falukutatók nyomdokain haladva cse-tükkel járultak hozzá a tápai nép életének, környezetének és viseletének korhű megörökítéséhez. Színes viselethagyományukat rajtuk kívül *Dorogi Imre, Vinkler László* és *Kopasz Márta* is vászonra festette. Alkotásaik ma pótolhatatlan értékű dokumentumok.

Az első tápai Bokréta Paulinival 1934.

A dalárda mellett — szintén a huszas évektől — működött a *szinjátszó együttes*. Korcs-mákban léptek föl műkedvelésből.

Az 1920-as évek táján ugyan már hírt szerzett Tápé arról, hogy az ország nagyobb hagyománnyal rendelkező helyeiseiben sorra alakulnak a *Bokréta* elnevezésű néptáncegyüttesek, ők ezt az első hírt elerestették a fülük mellett. Hozzánk éppen 45 évvel ezelőtt jutott el *Paulini Béla*, a „bokrétások atyja”, s kezdeményezésére 1934 kora tavaszán megalakult a *Tápai Gyöngyös Bokréta*. *Kodály, Manga, Tomori, Ortutay, Volly* személyében olyan kiválóságok voltak a munkatársai, akik nagyon jól ismerték a magyarság gazdag folklórmúltját, s azt is tudták, hogy tevékenységük szárnybontására éppen az az idő a legalkalmasabb. Hiszen akkor még tisztességes paraszti voltában, szinte érintetlen archaizmusában élt falvaink nagyrésze, így különösebb nehézség nélkül alakulhattak — legtöbb helyen az akkori faluvezető előljárók irányításával — az öntevékeny csoportok, a *Bokréták*. Rövid időn belül száznál is több Bokréta szerveződött, amelyek a saját entikai tájegységük folklóráját voltak hivatottak gyűjteni és ápolni. Mindennapi életük egy-egy sajátos mozzanatát — 15 perces keretbe foglalva — állították színpadra. Műsorukkal a budapesti *István-napi ünnepségsorozat*on léptek közönség elé.

Tápé 1934 óta vesz részt ezeken a bemutatókon. Később, az évekre visszatekintő repertóárjukban ott találjuk a *Tápai lakodalom*, a *Tápai halászkok* (később a két számból egyet alkottak) és a *Tápai kép* című táncos játékot. Nagy sikerükre mi sem jellemzőbb, mint hogy a több napos rendezvény utolsó estéjén mindenkor Tápé volt a zárószám. Tőlük mindig nehezen búcsúzott Pest népe, de a néprajzos gárda és maga *Paulini* is. „Csupa szív-lélők embőr vót, nagyon szerette a népművészetöt, mink mögönten azt tisztoltuk benne”. Pesten kívül fölléptek *Szabadkán, Kassán, Kecskeméten, Szegeden*, sőt *Amerikába* is elindultak, csak hát közbejött a háború.

1946 és 1949 között egy ideig két néven szerepelt a tápai gárda, mert működött még az *Országos Bokréta Központ*, de mellette a *Népművelési Intézetben* már bontogatta szárnyát a néptáncmozgalmat összefogó bizottság. 1949-ben az addig Bokréta-ként megismert és híressé vált tápai együttes a *Népi együttes* nevet vette föl. Természetesen ez időre személyi változások is történtek. *Csóti Mihálynétől* — kinek férje és *Deák László* jegyző voltak az alapítók — *Török József* helybeli tanító vette át a vezetést. Érdekes módon — ki tudja, milyen suta meggondolásból — némelyek, sajnos rosszul tájékozott és befolyásolt vezető körök is, csupán ettől az időtől számítják a tápai néptáncmozgalmat, s egyáltalán a tudatos hagyományápolás létezését. Pedig, már a föntiekből is világosan kitűnik, hogy az első hivatalos dátum 1934, amitől nem kevesebb, mint 45 esztendő választ el minket.

A népi együttesbe az 1950-es évek elején beolvadt az énekkar, amelyet *Waldmann József* vezetett. Az így megnövekedett *együttes* — 120 főt számlált — többször szerepelt Budapesten, a táncosgárda kijutott a berlini VIT-re is. Táncokról *Molnár István* és *Martin György* kisfilmet készített, amelyek közül a *darudöbögős* és az *oláhos* máig a legszebb tápai tánc maradt. Az együttes ruhagondjain a helyi áfész, a háziipari szövetkezet és a községi tanács segített. A hajdani bokrétások még eredetiben rophatták táncukat, ezeket a ruhákat a családból kéregették össze. Így ők voltak az első tárgyi gyűjtők is, s anyaguk a *szegedi Móra Ferenc Múzeumnak*, a *tápai honismereti szakkörnek* és *Lele József* magángyűjteményének féltett darabjai.

Amíg a bokrétások kizárólag tápai anyagot vittek színpadra, az együttes tagjai már más vidékek táncait, dalait is megtanulták és bemutatták. Ezzel egy kicsit eltávolodtak az eredeti „küldetésüktől”. Kocsink rúdját az 1964-ben felröppentett *Páva* fordította vissza a helyes útra. Ez az év (1979) tehát háromszorosan is jubileumi év a *tápai* — mostani nevén *Hagyományörző Népi Együttes* — életében. Megünnepelésére méltóképpen készülnek is. Fölújították elődeik nagy sikerű számain, melyek közül nem egy országosan is kiválóra minősült. Munkájukkal tovább fényesítik az elért sikereket, amelyhez mi is jó egészséget kívánunk.

Lele József

A Budapesti Kültelki Munkás Dalárda¹

(1918—1978)

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Az első világháború után a munkáskórusok rendkívüli gyorsasággal szerveződtek újjá. 1918 folyamán sorra jelentek meg a Népszavában a háború előtt működő dalárdák újraalakulására vonatkozó felhívásai. Az Angyalföldön működő Budapesti Szervezett Munkások Dalárdája is — amely 1913-ban a Kültelki Munkás Dalárda és a Haladás Dalkör összeolvadásaként jött létre —, már 1918 augusztusában ismét megkezdte az énekkari munkát.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetsége által irányított dalkarok szárnyakat kaptak. Különös szívügyüknek tekintették az első szabad május elseje színvonalas megünneplését. Marseillaise, Internationale, *Pogatschnigg*—*Kiss: Szabadságdal, Gram—Kegel: Föl szocialisták, Stark—Móroc: Munkáshimnusz* című kórusművek hangzottak fel mindenütt az ünnepre készülő énekkarok dalóráin. A Budapesti Szervezett Munkások Dalárdája ezeket a próbákat régi törzshelyén, a Famunkások Szövetségének Váci úti helyiségében tartotta.

Az ünnepvárás nem volt problémamentes. Szegeden ekkor már megalakult az Antibolsevista Comité, a román intervenció csapatok elérték a Tisza vonalát, a cseh-szlovák burzsoá hadsereg pedig Miskolcig hatolt. Mindezek ellenére a Forradalmi Kormányzótanács a fővárosban és vidéken egyaránt nagy gondot fordított a rendezetlen munkaszüneti és ünnepnappá nyilvánított május elsejei ünnepségek méltó előkészítésére. Az angyalföldi munkások a hagyományokhoz híven a Városligetbe vonultak. A dalárdák szolgálati beosztását a Munkásdalogyalek Szövetsége készítette el. Ennek alapján a Budapesti Szervezett Munkások Dalárdájának működési helyeül — számos más énekkarral egyetemben — a Vérmezőt jelölték ki, ahol Buda és Óbuda proletariátusa ünnepelt. A színpompás felvonulás után a munkásdalkarok szereplése következett. *Dlabál Károly* vezényelte a Budapesti Szervezett Munkások Dalárdáját, amely a Világosság Repülőgépgyári Dalárdával és a Tabáni Dalkörrel együtt a Vérmező központi részének ünnepi hangulatát emelte.

AZ ELLENFORRADALMI RENDSZERBEN

A tanács hatalom megdöntése után a munkáskórusmozgalom ismét hanyatlott. Az eleven énekkari munka hosszú szünetre kényszerült. A Budapesti Szervezett Munkások Dalárdája a tragédia után először 1920. április 1-én hallatott magáról a Népszavában. Ekkor az ellenforradalmi rendszer országszerte a legvéresebb terrort alkalmazta, a Himnusz nyilvános eléneklését is belügyminiszteri rendelet tiltotta. Nyilvánvaló, hogy a kórusok sem énekelhették az ismert munkásdalokat. Érthető, hogy az angyalföldi munkásdalárda tevékenységében is átmeneti változás történt. Szereplésük egyik formája a táncos kabaréesteken való szórakoztatás volt a Vas- és Fémmunkások összefövetelein, illetve a hírlapterjesztő munkásoknál. Együtténeklésük másrészt szomorú alkalmakhoz kapcsolódott, amikor is elhunyt dalostársaiktól búcsúztak énekszóval.

1920 őszén ismét megkezdte működését a munkáskórusokat országosan összefogó Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetsége. Ennek ösztönző hatására a dalkör 1923-ra teljesen rendezte sorait. Ismét felvette a Kültelki Munkás Dalárda nevet. Hivatalosan is elismerték, amikor 1923 áprilisában alapszabályt kapott. Jelégüket *dr. József* komponálta *Vanczák János* szövegére:

Testvér a dal, a küzdelem
Dalolva küzdj, szeress!
Előre szüntelen
Egy szebb jövőt keress!

¹ A cikk első részét az 1978. évi 5—6. számban közöltük. (Szerk.)

A Kültelki Munkás Dalárda az egyesületi szabályzat birtokában először 1923. augusztus 20-án szerepelt a Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetsége által rendezett kőbányai dalos ünnepélyen, dr. Ujj József vezényletével megszólaltatott kórus-együttesben.

Ebben az időben a Kültelki Munkás Dalárda tagjai sok küzdelmet megért, érett férfikorban lévő segítők voltak. Mellettük szerveződött a Tar utca 8. szám alatti Hajdú vendéglőben a tizenéves angyalföldi tanoncok és ifjúmunkások énekkara, a Kültelki Remény Dalkör, külön dalkör jellegével, amit *Gyermelyi* (Fridman) *Ferenc*, az új dalkör karnagya alkotott:

Vihar szárnyán zengjen dalunk!
Remény a mi szent jelszavunk.
Dolgos munkások vagyunk mi,
Dalos ajkunk ezt hirdeti.

Élet a Szállítómunkások Székházában

Az ellenforradalmi rendszernek a húszas évek második felében bekövetkezett átmeneti stabilizálódása a korábbi terror enyhülését jelentette. Ekkor lehetővé vált a munkásművelődés — ezen belül a kóruskultúra — bizonyos fellendülése is. A felfelé ívelő szakasz, helyi vonatkozású ösztönzője a Kerekes utca 6. (mai Poscher János utca) alatti Szállítómunkások Székházának meghitt légköre. Angyalföld kulturális központja a húszas évek közepén nyitotta meg kapuját és egyúttal otthont adott a Kültelki Remény Dalkörnek is. A kórus ugyan nem rendelkezett alapszabállyal és működési engedéllyel, hiszen annak megadását a hatóság megtagadta, de az ifjú dalosok a hivatalos szervek kijátszásával rövidesen megszerezték a Kültelki Munkás Dalárda alapszabályát, miután az idős kültelkiek dalárdájából többen beléptek a Kerekes utcai énekkarba, a hatósággal tudatták, hogy a Kültelki Munkás Dalárda működési helyet változtatott. Így a kórus szabályszerűen tevékenykedett a régiek alapszabályával, de a fiatalok frissességével, *Kültelki Remény Dalkör* néven.

A Szállítómunkások Otthonában az énekkar nyugodtan szólaltathatott meg olyan mozgalmi dalokat mint *Révfy—Gyagyovszky*: *Toborzó*, *Révfy—Vanczák*: *Titán* vagy nép stb., melyeket az utcán, nyilvános helyen nem volt ajánlatos énekelni. Most azonban gyakran hangzottak fel ezek a lelkesítő énekek a Kerekes utcai épületben, a Szállítómunkások Országos Szövetségének angyalföldi gyűlésein, vagy a Szociáldemokrata Párt rendezvényein.

1928. október 28-a emlékezetes dátum az énekkar történetében: vegyeskarrá alakultak. A munkásdalkari mozgalomban a Munkásdalos Internacionálé megalakulása után időszerű kérdésként merült fel a vegyeskarok szervezése. Ilyen irányú agitáció Magyarországon is megindult. A munkásdalkari általános fejlődés irányja szerencsésen találkozott az angyalföldi fiatal dalosok kívánságával. Mindnyájan örültek, amikor 40 fiatal leány a kültelki daloskultúra szolgálatába állt. A mintegy nyolcvan tagú vegyeskar karnagya *Krén Géza*, elnöke *Baumann István* lett. A vegyeskarrá alakulás ünnepélyén a Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetsége részéről *Schein Béla* jelent meg, aki a szövetség üdvözlését tolmácsolva elemezte a vegyeskarok jelentőségét a munkásdalos mozgalomban. Majd az új vegyeskar énekelt a „régí dalárdához méltó felkészültséggel” — írta a *Munkások Dal- és Zeneközlönyének* kritikusa.

Ezidőtájt szerveződött a Szállítómunkások Székházában az angyalföldi gyerekek kórusa is. A Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetsége 1927-től széleskörűen munkálkodott azon, hogy a szövetségnek gyermekkórusai is legyenek. Ebben az ügyben hosszas tárgyalásokba kezdtek a Magyarországi Gyermekbarát Egyesület központjával, melynek eredményeképpen 1928 decemberében a szövetség így nyilatkozhatott a *Munkások Dal- és Zeneközlönyének* hasábjain: „Az újpesti csoport gyermekkara már működik. Kőbányán, a Kerekes utcában, Óbudán és a VII. sz. Gyermekbarát csoportnál már alakulóban...” E híradás után rövidesen országos hírre tett szert *Várdi István* vezetésével a Kerekes utcában életrehozott angyalföldi gyerekek 27. számú Gyermekbarát csoportjának kórusa.

Eközben megalakult a Szállítómunkások Otthonában a Kültelki Remény Dalkör színjászó tagozata is, mely irodalmilag igényes alkotásokkal (*Gorkij*: *Éjjeli menedékhely*, *Garami Ernő*: *Megváltás felé*, *Petőfi*: *Apostol*) szórakoztatta az előadótermet zsúfolásig megtöltött közönséget. Ezen kívül operettet, népszínműveket és kabarét is játszottak.

A Kerekes utcában működő dal- és színjátszócsoporthoz művelődéstörténeti szerepe nagy jelentőségű volt Angyalföldön, különösképpen a szállítómunkások körében, hiszen azok a szállítómunkások, akiknek eddig nem adatott meg a műveltség megszerzésének lehetősége, színvonalasan szórakozhattak. A műsorok sikere és látogatottsága pedig azt bizonyítja, hogy jól is érezték magukat a Kültelki Remény rendezvényein.

A Magyarországi Munkásegyletek Szövetségében

Az ellenforradalmi rendszer konszolidációja után megteremtődött a feltétele annak, hogy a szociáldemokrata szellemben működő Magyarországi Munkásdalogyletek Szövetségének munkája fellendüljön, sőt nemzetközi mértékben is kiépítse kapcsolatait, csatlakozva 1926-ban a Hamburgban életrehívott Munkásdalos Internacionáléhoz. A szövetség a szervezett munkásság egyik legjelentősebb kultúrintézményévé vált, amely 1925 novemberétől kezdve hivatalos lapot indíthatott *Munkások Dal- és Zeneközlőnyé* címen. Az új zenei lap hírei és kritikái azt bizonyítják, hogy az angyalföldi munkáskórusnévelés országos sikereiben gazdag éveit következnek.

A kültelki énekkar részt vett a fővárosi és a vidéki (szegedi, debreceni, győri, gyulai, miskolci, pécsi, szombathelyi) dalostalálkozókon, szerepelt a rádióban. Követte a Magyarországi Munkásdalogyletek Szövetségének — a nemzetközi munkásmozgalom ismeretében javasolt — munkáskórusfejlesztést elősegítő útmutatásait. A kor egyik kívánalma a nagy dalárdák létrehozása volt, a dalkörök egybeolvasztása révén. Ez öltött testet a fiatal és idős kültelki dalosok énekkarának egyesítésekor, a Kültelki Remény Dalkör létrehozásakor. A szövetség a munkások zenei tudásának fejlesztésére is gondot fordított: kottaolvasói tanfolyamot szervezett. A kültelki kórus nyitottsága, érzékeny reagálása a munkásdalos kultúra haladó törekvéseire előre jelezte azokat a sikereket, amelyekben a szövetség országos rendezvényein részvétel.

A sikerek sorában ki kell említeni a zeneművészeti főiskolai szerepléseket, amelyeknek színvonala alapján a kortárs kritika magasra értékelte a Kültelki Remény Dalkör vegyeskarának képességeit. Az 1929. február 24-i fellépésükről ez olvasható: „A Budapesti Kültelki Remény Dalkör vegyeskara derék munkát végzett Krén Géza vezetése alatt. A fiatal vegyeskar nagy igyekezettel felelt meg feladatának, s nagy jövő vár reá a további működésükben.” Hasonló elismerésben részesült a Kültelki 27. számú Gyermekbarát kórus is első szereplése (1929. március 31.) után: „A Szövetség ezúttal nyitott teret először a jövő dalosainak, hogy bemutassák tudásukat a Zeneművészeti Főiskola nagytermében. A kis emberkék, lányok, fiúk vegyesen 10—14 éves korban... a nagyokat túlévő fegyelmezettséggel vonultak fel a pódiumra, pillanatok alatt mindegyik a helyén állott. Előbb a Gyermekbarátok 27-es csoportjának gyermekkórusa énekelt. A közönség kellemes meglepetéssel konstataulta, hogy az apró emberkék pontosan ügyelnek a beintésre, énekelnek forte, piano, színeznak úgy mint a nagyok. Büszke lehet az eredményre Várad István, a karnagyuk, aki ezúttal mutatkozott be mint dirigens és határozott kézmozdulataival, temperamentumos vezénnyelésével biztosította a gyermekkórus első fellépésének sikerét.”

A Kültelki Remény Dalkör tudását többször csillogtatta a rádió stúdiójában is. Először 1929. május 20-án álltak a mikrofon elé. Ez annál is inkább maradandó emlék, mert a rádió vezetősége merev elzárkózás, majd hosszabb huzavona után egyeztetéssel bele abba, hogy egyáltalán munkáskórust sugározzon.

A vidéki szereplések közül kiemelkedik az 1930-as győri dalostalálkozó. Így méltatják a Kültelki Remény Dalkör zenei teljesítményét: „Amit ez a vegyeskar itt produkált, a legtisztább muzsika, a legtisztább művészet volt.” A fehér egyensapkás, szövetségi jelvényrel ellátott felnőtt kültelkiek mellett a zenekritika szenvedélyes elragadtatással ír az angyalföldi gyermekkórus szerepléséről, amely szerepet vállalt Kodály műveinek népszerűsítésében: „Felcsillan a szem, amikor az egyforma öltözékű gyermekkórus lép a pódiumra, és mindenkinek könnyel telik meg a szemé, amikor Várad István vezényletével énekelni kezdenek. Dörgedelmes taps köszönti a jövőendő hangjait és extázisban kéri a közönség a ráadásokat. A 27-es gyermekkórus ezzel diadalmasan bevonult a munkásdalos-történelembe.” A vidéki sikerek sorából még egyet fel kell idézni: ez az 1938-as szombathelyi munkásdalos találkozó, ahol orosz népdal-feldolgozásokat énekeltek. A megszálltatás hőfoka és szuggesztív ereje — a politikailag nem kívánatos műsor ellenére — kivételes sikert eredményezett még a polgári és egyházi személyek körében is. A kültelki kórus öntudatos fellépése hozzájárult ahhoz, hogy a szombathelyi találkozó valóságos politikai tüntetés jellegét öltse. Ez a tény

hivatalos körökben akkora nyugtalanságot keltett, hogy aggodalmuk parlamenti interpellációban is megfogalmazódott.

Hosszan sorolhatók a budapesti szabadtéri koncertek is: a Városliget, Népliget, Epreserdő, Hűvösvölgy visszhangzott a munkásdalosok énekétől. Műsoraikban a régi és az új munkásdalok, valamint a kortárs műdalok egyaránt megtalálhatók. Ezek egy része ugyan nem bizonyult időtálló zenei alkotásnak, mégis valamennyi fontos emléke a munkásmozgalomnak, hiszen általuk hatott a munkásénekek karok közösségformáló ereje.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEI

A fellendülő munkásdalos kultúra tevékenységét a második világháború szakította meg. 1942-ben a Horthy-rendszer felszámolta a szakszervezeti munkásokon pezsgő életét. A kültelki munkáskórusnak is el kellett hagynia a Szállítómunkások Székházát. Ettől kezdve a felszabadulásig az Országbíró utcai Schubauer vendéglő nyújtott számukra egy belső helyiséget a dalórákhoz.

A kórus összejövetelei nem voltak veszélytelenek, hiszen ez az öntevékenyen éneklő közösség nemcsak a művészetszeretetet tartotta ébren, hanem őrizte és titkon énekelte az öntudatosító munkásmozgalmi kórusműveket is. A dalórák nyugalma Schubauer vendéglős két kislánya biztosította, akik az utcán őrködtek, míg a dalkör énekelte. Ha veszélyt észleltek, rögtön jelezték. Ilyenkor a dalosok asztalhoz ültek, és elmélyült kártyázást színeltek, míg csak el nem vonult a vész. Amennyire a frontszolgálat megengedte, a kórus bekapcsolódott a Munkásdalegyletek Szövetségének legális munkájába. 1944. március 5-én a szövetség a Zeneművészeti Főiskola nagytermében Magyar szerzők modern kórusai címmel hangversenyt rendezett. Ezen a kültelkiek a pesterzsébeti, a csepeli és az újpesti munkásdalkörrel egyesítve, dr. Ujj József vezényletével énekeltek. Műsorukon — az előírásnak megfelelően — két kortárs dalmű szerepelt: *Halmos*: Paraszti nóták és *Veress*: Sej a boglári kerek hegy aljában című népies műdalok kórusfeldolgozásai.

Ez volt az utolsó nyilvános szereplésük. Két hét múlva Hitler csapatai megszállták országunkat. A Szálasi kormányzat alatt a nyilas razzsiák elől a mozgalmi dalokat is tartalmazó kottatárat el kellett rejtetni. Schubauer vendéglős családja vállalta ezt a feladatot. Ők a háború utáni újrakezdésig őrizték, majd hiánytalanul átadták a teljes kottatárat.

A FELSZABADULÁS UTÁN

A Kültelki Munkás Dalkör a felszabadulás után új életre kelt. Még folytak a harcok hazánk felszabadításáért, amikor a Szabadság című újság 1945. március 7-i számában megjelent a Magyar Kommunista Párt XIII. kerületi szervezetének felhívása, amely az angyalföldi munkásdalosokat újból éneklésre szólította. A boldog egymásra találás érzésével gyűltek össze a kórustagok a Mackensen (mai Vasas) pályán, hogy megbeszéljék az újrakezdés munkáját. Dr. Ujj József karnagy a régi odaadással vállalta az énekkar vezetését. Amikor a karnagy tiszteletdíj kifizetése gondot jelentett az énekkarnak, ő csak ennyit mondott: „Nem baj, a pénz nem fontos csak az, hogy együtt legyetek és énekeljete.” A közös ügybuzgalom első gyümölcseként a dalkör már március közepén a szovjet hadsereg részére lemeze énekelte magyar munkásmozgalmi dalokat. Ezek a fronton felhasznált, propaganda célú felvételek a szovjet hadsereg felszabadító harcát segítették. Ugyanez a hanglémez az első szabad május elsején is felhangzott a Hősök terén.

Hosszan sorolhatjuk a nevezetes szerepléseket. 1945. április 2-án az SZDP jótékony célú előadást rendezett az Operában Munkások az operáért, opera a munkásokért címmel. *Komáromy Pál* operaigazgató beszéde után — amely méltatta az Operához és a munkásság újonnan kialakult kapcsolatát — a kültelki dalosok részvételével éneklő Munkásdalos Szövetség kórusát dr. Ujj József vezényelte. A Marseillaise-t és az Internacionálét adták elő.

Kiemelkedő élményt jelentett az SZDP XXXIV. pártkongresszusa alkalmából rendezett, augusztus 17-i operaházi díszelőadás is. Az ünnepség keretében több munkásdalkarral együtt *Kodály—Berzsenyi*: Magyarokhoz c. kórusát szólaltatták meg dr. Ujj József vezényletével. És akiknek énekeltek: a politikai és társadalmi élet ismert személyiségei, a kormány tagjai, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság képviselői, a pártok és a társadalmi egyesületek vezetői. A kitűnően szerepelt egyesített munkásdalkar fel-

lépése annak a különlegesen igényes irodalmi és zenei műsornak volt a része, ahol a zenekart a világhírű karnagy *Sergio Failoni* vezényelte.

A kórus minden tagjának meghatározó élményt jelentett novemberi szereplésük a Városi (mai Erkel) Színházban. A Munkásdalogyalek Szövetsége történelmi visszapillantás jelleggel matinét rendezett. A munkásdalosok ajkán olyan régi munkáskórusok hangzottak fel, amelyek a felszabadulás előtt összeforrtak a munkásság minden fontosabb megmozdulásával. Kiemelkedő sikerként emlegetik a kültelkiek *Kerner—Döhmel: Ne ölj!* című kórusművének előadását.

Szerepléseiket sorolva kiemelendő, hogy a Kültelki Munkás Dalkör ott énekelt a Parlament megnyitásakor, felhangzott énekük önállóan és egyesített karban a budapesti hidak felavatásánál, majd 1947-ben a Dózsa György úti MÉMOSZ Székház alapító letételénél.

1947 májusában a Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetsége Orosházán munkásdalos találkózót rendezett. Ez volt a háború utáni első országos méretű munkáskórus megmozdulás. A kültelkiek a népies műdal-hangverseny résztvevőjeként mutatják be tudásukat.

1947. november 30-a a kórus ünnepélyes dátuma. Ekkor az énekkar a *Budapesti Kültelki Munkásdalkör* név felvételével kapcsolatos zászlóavató ünnepélyt rendezett. *Baticz Gyula*, a Bartók Szövetség tagja különös tisztelettel méltatta dr. Ujj József karnagy áldozatos munkáját, aki számtalanszor vitte sikerre a kültelki munkásdalosokat is. Az ünnepélyen a Budapesti Kültelki Munkásdalkört Váradi István karnagy vezényelte. Az ünnepély meghatározó része volt annak a tizenhét dalosnak a köszöntése, akik negyedik évszázadon át vettek részt, fáradtságot és veszélyt vállalva a kórus munkájában.

1949-ben ideiglenesen ismét névváltozás történt. A Bartók Szövetség orgánuma az Éneklő Nép júniusi számában ezt adja hírül: „A Budapesti Kültelki Munkásdalkör negyedszázados eredményes működése után a Szállítómunkások Szabad Szakszervezetének keretében fogja munkáját folytatni, Szállítómunkások Kültelki Énekkara néven.”

A kültelki kórust, legkorábbi szakaszától eltekintve, a Szállítómunkások Szakszervezete mindenkor segítette. A kórus munkája a mai napig összeforrt a Szállítómunkások Székházával — a jelenlegi Poscher János Klubbal —, de az új elnevezés mégsem volt megfelelő névválasztás. Így 1950-ben, amikor felépült az Angyalföldi Kultúrház (a jelenlegi József Attila Művelődési Központ) — ahol nyolc éven át otthont talált a kórus —, lehetőség nyílt arra, hogy ismét hagyományos nevükön, Kültelki Munkás Dalkör néven szerepeljenek.

Ismert karnagyok — *Váradi István, Darázs Árpád, Kiss Dénes, Kis István és Bánhegyi Sándor* — vitték sikerre a 60—70 tagú férfikart, amely elsősorban a kultúrház rendezvényein lépett fel. De énekelték a kerület számos vállalatánál is. Mindenütt megjelentek, ahol a kultúrfelelősök igényt tartottak a vállalati rendezvényeken való szereplésükre. Ezen kívül felhangzott énekük a XIII. kerületi pártbizottság rendezvényein és a televízió stúdiójában is.

1958-ban belső énekszeretettől áthatva, ünnepélyes külsőségek között rendezték meg az énekkar fennállásának 55 éves évfordulóját, amikor énekkari tevékenységük elismeréseként *Maróti Gyula*, a *Kórusok Országos Tanácsának* főtitkára a Szocialista Kultúráért érdemérmét nyújtotta át a kórusnak.

Sajnos a korábbi évek nem megfelelő művelődéspolitikája ebben a dalkörben is éreztette hatását. Ennek következtében, illetve a kultúrház anyagi támogatása nélkül az együttes nem tudta tovább fenntartani magát. A sok évtizedes együtténeklés azonban örök kapcsolatokat kovácsolt közöttük. Az énekkar 1962 óta a Budapesti Kültelki Munkásdalkör tagjaiból alakult baráti körként él tovább, melynek létrehozása *Babirák Béla* kezdeményezésének köszönhető.

Ez az éneklő baráti kör következetesen összejön *Bánki Richárd* vezetésével és *Bánhegyi Sándor* karnagy önzetlen munkája segítségével ebben tartja azokat a kórusműveket, amelyek sok örömet szereztek hallgatóknak és éneklőknek egyaránt.

A kórus 1978-ban jutott el alapításának 75 éves évfordulójához. A rendszeres összejövetelek, a különleges igényességgel előkészített jubileum bizonyítja a dalkör rokonszenves zenei hagyománytiszteletét és azt, hogy a Budapesti Kültelki Munkásdalkör tagjaiból alakult baráti társaság nemcsak működik, hanem a dalszeretet átadásának kívánalmával tovább él.

Erdélyi Frigyesné

Az ember műhelye

(A székelyudvarhelyi iskoláról)

Farkaslakán egy suttyó legényke puskával babrál, s ellövi bal kezének hüvelykujját. Mit csináljon egy székely gazdaember ilyképpen megrokkant fiával? Ir a legényke nagybátyjának Gyulafehérvárra, az pedig hozzásegíti, hogy ha már a mezei munkában hátráltatja a csonkaság, tegyenek próbát vele a gimnáziumban.

„Amikor ezt megmondták nekem, mindenki reám nézett, hogy vajon én mit szólok a nagy dologhoz. Engemet azonban olyan furcsa pezdület öntött el, hogy hamarjában nem tudtam szólni semmit. Csak a szemem pillangózott ide és oda.

Aztán elnevettem magam.

S ebből már tudhatták, hogy kedvem van elmenni oda, hol a betűk szántóföldjei terülnek el és a megsegítő tudomány tarka mezői.”

A betűk szántóföldje, ahová indul: a székelyudvarhelyi öreg főgimnázium a dombtetőn. A legényke: *Tamási Áron*. Mekkora szerencséje az irodalomnak, hogy az a puskáig sült volt el, s efféle bajt okozott. Másként hiába állt volna a farkaslaki legényke számára azon a domboldalon a hívogató öreg gimnázium. Mikor Tamási Áronka először átlépte a küszöbét, már öregebb volt három teljes évszázadnál. Jó ideig nem is tudták pontos életkorát. Úgy állt ott, a régi épület is, az új is, mint az örök időtlenség, mint a város jelképe, a város maga, amely nélkül elképzelhetetlen lenne itt mozgás, élet. Századunk elején az iskola pecsétje még úgy hirdette, hogy 1653-ban tették le az alapjait, *Bitay Árpád*, a romániai magyar irodalom jó munkása, a jeles műfordító történelmi nyomozással, a jezsuita rend Firenzében közzétett okiratainak tanulmányozása nyomán állapította meg igazi alapítási idejét. Így számolt be erről az Erdélyi Tudósító 1930. május 18-i számában: „Marosvásárhelyi Gergely alapította meg a mai udvarhelyi római káth. főgimn. első ismert ösét, még pedig olyan lelkesen, hogy mindjárt az első évben (1593) mintegy 100 tanulója volt. Mert ha kétségtelen is, hogy az iskola akkori formájában részben a mai elemi iskolát is magában foglalta, a jezsuiták iskolai rendszeréből az is bizonyos, hogy a mai középiskola nagy részét is egyesítette azzal.”

Kétségtelen, hogy a székelyudvarhelyi gimnázium megalapításában szerepet játszott a katolikus egyház védekezése a reformáció terjedése ellen. A protestantizmus a népre apellált, a nép nyelvén szólott, vele szemben tehát csak az anyanyelvűséggel védekezhetett az ellenreformáció. Maga Marosvásárhelyi (Mészáros) Gergely, az iskola alapítója a magyar nyelv jeles művelője, több, akkoriban fontos mű fordítója. Ő tolmácsolta például Canisius katekizmusát, amely 30 kiadást ért meg (négyet a fordító életében), továbbá ő volt Kempis Tamás művének (Krisztus követése) magyar átültetője, ezt a fordítást ma is őrzik a székelyudvarhelyi líceumban. Nyilvánvalóan Marosvásárhelyi Gergely tudatában volt az anyanyelvűség fontosságának, az oktatás nyelve azonban abban az időben nemcsak Erdélyben, de Európa egész katolikus részén a latin volt. A székelyudvarhelyi gimnázium ennek ellenére, már alapításától kezdve sem volt soha kizárólag latin nyelvű. Diákjai, tanárai jórésztben a város és a környék egyszerű népének fiaiból kerültek ki, földművesek, csizmadiaik, szűcsök, szabómesterek családjaiból. És kétségtelenül hatással volt a gimnázium életére, oktatási rendjére a háromnegyed évszázaddal később alapított udvarhelyi református kollégium, amelynek hagyományait a mai liceum — amely 1948-ban a kettő egyesüléséből jött létre — bátran és büszkén vallhatja a magáénak.

Elképzelhető, hogy mit jelentett az iskola abban a városban, amelyből csak nemrég azelőtt, a XVI. század közepén indult ki egy lázadás (*Pálfalvi Nagy György* és *Gyepes Ambrus* vezetésével), s amelynek leverése után a székelységet megfosztották minden addigi szabadságától, jobbagysorba süllyesztették. A tanulás, a tudás, az iskola

Székelyudvarhely az 1970-es évek elején. A dombtetőn a gimnázium épülete.

a felemelkedés lassú, de reményes újtát jelentette, s ezért annyi szívós igyekezet, odaadó munka, valóságos hősi tettek sora a gimnáziumban (és a kollégiumban is): a letiport, de magát meg nem adó nép életereje nyilatkozott meg bennük.

Székelyudvarhely iskolájában 1850-ben vezették be teljes egészében az anyanyelvű oktatást. Nem azt jelenti ez, hogy addig nem tanítottak magyarul. Az első magyar nyelvű tankönyvek itt 1790-ből keltek, s már ekkor tanították a magyar irodalmat is. Csakhogy nem tanították magát az anyanyelvet, mint tantárgyat. *Koós Ferenc*, aki a múlt század közepén egy másik székelyföldi scholában, a marosvásárhelyi kollégiumban tanult, öreg fejjel, 1890-ben, tanfelügyelő korában — tehát szakmai tekintélyként — így emlékezik: „...magyar nyelvtanról soha szó sem volt. Úgy látszik, hogy azt mintegy magától érthetőnek tartották, hogy aki született magyar, annak nem szükséges magyar nyelvtant tanulni... Nem csoda tehát, ha 6 év alatt nem tanultunk meg jól egyetlen idegen nyelvet holott azok tanulására vesztegettünk legtöbb időt. Nem tudták még akkor azt, nem is sejtették, hogy nyelvtanból idegen nyelvet csak úgy lehet alaposan és jól megtanulni, ha az ember saját anyanyelvét alaposan ismeri” (Életem és emlékeim).

Ezt a felismerést a modern pedagógia is igazolja. Ennek tudatában őrizték meg anyanyelvűségüket 1858-ban az udvarhelyi tanárok és diákok, amikor a bécsi önkény el akarta orozni tőlük. Kísérlete a közvélemény egységes ellenállásán megtörtött. Ezt az elvet vallja ma a világon mindenütt a nyelvoktatás; vagyis az anyanyelv ismeretére építi fel az idegen nyelvek tanítását, és eredményei ezért olyan kiválóak.

Székelyudvarhely liceumában ma a székely fiúk és lányok együtt tanulnak, játszanak, szórakoznak a román fiatalokkal. A tantermekben anyanyelvükön sajátítják el a tudományokat, amely így igazán tartós, maradandó, s a szünetekben és a tanítás után közös álmokat szőnek a jövőre, amely így igazán szép és megvalósítható.

Régi hagyományt folytatnak ezzel is. Ez a schola mindig a tudomány és az emberiség otthona volt, itt mindig saját hagyományaik becsületére és a másajkúak őszinte szeretetére tanították a növendékeket. Nem lehet véletlen az, hogy a székelyudvarhelyi gimnázium nemcsak az anyaszékből és nemcsak a Székelyföldről, de messze tájakra is vonzott ide fiatalokat. Tanultak itt moldvai ifjak (egyik igazgatótanárunk Iasi-ban született), még többen jöttek ide erdélyi románok és szászok.

A gimnáziumi évkönyv 1696-ból a tanulók között említi *Nicolauk Csokany Valachus* és *Iosephus Henter* nevét. Egyik román, másik német nemzetiségű volt. Az évkönyvekben később is feltűnnek román nevek: *Nicolauk Trifuy*, *Christophorus Jonas*, *Alexander Boier*, *Stephanus Bier*, *Sorbon Vojlor*, *Andreas Mundrai*, *David Mundrai*,

Andreas Bucur és mások. Mindezek neve után ez a megjegyzés áll: „Nobilis Valachus Fogarasiensis”. És ugyanígy szász fiatalok: *Spatz Antal*, *Reichert József*, *Loschderfer Leo*, *Gerich Adolf*, *Dittrich János*, *Gerich Gyula* és mások...

A pusztai névsor talán még nem elegendő bizonyíték. Jelezhette az iskola tudományos hírnevét, amiként hirdette is. De az évkönyvek tanúsága szerint itt többről volt szó: az őszinte testvériség szelleméről, egymás megbecsüléséről. Ennek írásos nyomait találhatjuk mind sűrűbben, különösen a múlt század második felétől kezdve. 1874-ben indult meg az irodalmi önképző, amely később oly sok jeles író útkezdését segítette elő. Ez az önképzőkör — a tanári kar teljes támogatásával — az 1875/76-os iskolai évben pályázatot hirdetett A magyarok, szászok és románok jellemzése címmel. A pályázatra beérkezett munkák szerzői belülről ábrázolták a székelyek, románok, németek akkori életét, szokásait, nyelvét, hagyományait. Abból a meggondolásból kiindulva, hogy az illető hagyományokat, szokásokat a székely, román, német ajkú diákok ismerhetik legjobban, s akkor becsülük meg közösen a másikét, ha ilyképpen is közkincsre teszik.

Minden tantestületi intézkedés, minden írásos feljegyzés azt igazolja, hogy Székelyudvarhely ősi scholájában a testvériség és egymás megbecsülésének demokratikus, emberséges szelleme uralkodott mindig.

Elindítója volt írónak az önképzőkör. De maga az iskola is mindig szellemi otthon, első műhelye a jövőre és a már kiforrott írónak is. Ne feledjük: író, fordító volt maga az alapító, *Marosvásárhelyi Gergely*. Udvarhelyi tanárként elmélkedett Voltaire filozófiai nézeteiről *Haller József*, *Soó Gáspár* és *Tamás Albert* — utóbbi itt is diákoskodott, majd tanári munkája mellett megírta Udvarhely vármegye földrajzát. Tanított itt később *Jaklowszky Dénes* (Eminescu, Sadoveanu, Tolsztoj, Csehov és Gogol fordítója), *Tompa László* is tanárkodott itt, ha csak egy esztendeig is — 1945/46-ban —, de diákjai számára örökre felejthetetlenül.

Dehogyan felejtettem ki az író-tanárok sorából idős *Szemlér Ferencet*, aki 1902 és 1917 között az irodalmat adta elő és szeretettette meg. Ahogy ezt a munkát végezte, a jellemző az egész szellemi otthon jellegére. Fia, *Szemlér Ferenc* költő így emlékszik a Hazajáró lélek-ben: „Amíg ő tudását közölte a figyelő vagy ábrándozó fickókkal, mi tulajdonképpen a világot fedeztük fel, rendszerre bukkantunk, és bölseletet alkottunk magunknak. Persze, tanítványai nem tudták ezt. Csupán szerették, s meglepő könnyűséggel tanultak tőle... Magyar óráin az irodalom annyiszor megsértett szelleme végre elégtételt kapott. A tudós tudásával és a költő beleérzésével igyekezett hallgatóit az irodalom szeretetére nevelni. Sohasem adott elő »tananyagot«, mindig csak a nyelv bűvös titkait tárogatta, versek lélegzetállító mélységeibe szállott alá és a próza rejtett törvényeire hívta fel a figyelmet.”

Ebből a székelyudvarhelyi szellemi otthonból, szinte minden nemzedékből, máig emlékezetes jeles írók, költők keltek szárnyra. A gimnáziumban tanult hajdanán *Baróti Szabó Dávid*, a Vergiliust fordító költő, aki latin példaképei nyomán elsőnek honosította meg a magyar irodalomban az időmértékes verselést. Itt volt diák *Orbán Balázs*, akiről manapság annyi sok kegyeletes szó esik. Innen vitte magával azt az olt-hatatlanság szabadságvágyát, amelyet öreg barátja, *Victor Hugo* úgy megcsodált benne, s azt mondta, hogy száz ilyen forradalmárral meg tudná dönteni III. Napóleon császár uralmát. Járt itt iskolába a prózaíró *Petelei István*, a kollégiumban pedig *Benedek Elek* szívta magába a tudományokat és a néphűséget. De a sort hosszasan folytathatjuk tovább. Járt itt két esztendő *Szemlér Ferenc*, itt volt diák *Tamás Gáspár*, aztán *Tompa Miklós* rendező, *Márton János*, *Horváth László*, *Bíró Levente*, *Keresztély László* színművészek, *Demeter János*, *Bíró Lajos*, *Jodál Gábor* egyetemi professzorok, *Balogh Ferenc* hegedűművész, *Palló Imre* operaénekes, továbbá híres tudósok, köztük akadémikusok is, neves emberek, mérnökök, orvosok, jogászok, a tudomány és az emberiség munkásai. És itt fogantak meg első költői sorai, itt csiholta ki magából a szülőföld első üzeneteit *Kányádi Sándor*, *Magyari Lajos* és *Farkas Árpád*, s azok, akik most indultak csak neki, hogy meghódítsák maguknak a Parnasszust, szülőföldjüknek a dicsőséget — az egészen fiatalok írónemzedéke.

Ezt a várost századok során iskolája emelte ki földrajzi elszigeteltségéből, s most az iskola segíti elő végzett diákjaival, hogy valóban beleemelkedjék az iprosítás, az anyagi és kulturális gyarapodás áramkörébe. Az iskola műhely, otthon, elindító és mérce, legnemesebb hivatása szerint. Ahogy diákja, fia, *Farkas Árpád* vallja:

*Igy nővünk mi — és velünk nő e föld is.
Zöld zivatarban összefog vele,
Szárnyat ad, röpit, s mindhalálig őriz
ALMA MATER — az ember műhelye!*

Beke György

Göttinga a magyarok szemével

Nem elég a szellemi megnyilatkozásoknak itt-ott fellelhető emlékeit számbavennünk, a sugalmazó eszméket is figyelemre kell méltatnunk. A feladat megközelítésének egyik számottevő megnyilatkozása *Borzsák István* könyve volt, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 1955-ben Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdeti címmel. Budai Ézsaiás 1766-ban született. 1782 tavaszán a debreceni kollégium „tógás polgára” lett. 1792 tavaszán indult Göttingába tanulmányai folytatására. Debrecenbe 1794 szeptember végén tért vissza és itt kezdte el professzori pályafutását.

Borzsák István könyvében terjedelmesen foglalkozik a göttingeni egyetem kultúr-történeti jelentőségével és a magyar szellemi életre gyakorolt befolyásával. Teljes egészében közli a göttingeni egyetemre érkezett magyar diákok névsorát 1734-től 1831-ig. 1796. április 15-én *Fogarasi Sámuel* neve szerepel az egyetemre érkezett diákok között.

Ő egy fél évvel előbb lett „immatriculálva” a göttingeni egyetemen, mint *Bolyai Farkas*, és későbbi önéletírása rendkívül szemléletes tájékoztatót nyújt azokról a napokról, amikor Bolyai Farkas sorsot meghatározó kapcsolatba került a Göttingenben bűvárkodó *Gauss*-szal, a matematikusok későbbi „fejedelmével”, s barátságuk nélkül *Bolyai János* talán nem lett volna az emberi öntudatosulás egyik felejthetetlen eseménye.

Bolyai Farkas — feltehetően — már Jénába érkezésekor lekéste az egyetemi félév kezdetét, és így nem iratkozott be. „Jénában akkor tanított Fichte” — írja Bolyai Farkas az önéletrajzában évtizedekkel később —, „Schiller nem tanított, de szerencsénk volt személyesen tisztelni.” A téli félévre már Göttingenben volt *Bolyai Farkas* és *Kemény Simon*. Fogarasi Sámuel emlékiratában így emlékezik meg a „göttingai univerzitás” alapításáról:

„Göttinga hannoverai elektori város a kalembergi fejedelemségben, a braunschweigi hercegségben, Alsó-Saxoniában, elektor az angliai király, az univerzitás is övé, ő a rektor. Ezen göttingai univerzitásnak felállítására VI. Károly császár 1733. 13-ik január adott diplomát Bécsből, mely deák nyelven van expediálva és hasonló az heidelbergi, tübingiai, coloniai, ingolstadtí, friburgi, rostocki, helmstadtí, argentoratumi és hálai univerzitásokéhoz. II. Georgius nagybritaniai király pedig mint Saxoniai Elektor 1736. 7-ik december adja a privilégiumát német nyelven: elől írja, hogy a német tartományaihoz való hajlandóságából kívánt egy főiskolát felállítani, melynek szükséges voltát az ország rendjei is megismerték. Annak helyéül alkalmas szituációjára nézve rendelte Göttinga városát, ahol rendelést tett, hogy illendő áron eleség legyen, úgy szállás is, és hogy a négy fakultásokban alkalmas tanítók legyenek, úgy egyéb mesterségeknek, nyelveknek is mesterei, lovász, tánc és egyébféle mesterek. Minden akadémiái aktusokat folytathassanak, doktorokat stb. tehessenek, mint a többi németországi univerzitásokban.”

Tanulságosak az egyetem belső rendjére vonatkozó előírások. „27 punctumokban” részletezik a „beneficiumokat”. A legelső pont az egyetem jogi helyzetét határozza meg a városi magistratusszal szemben. Az „univerzitás” minden tagjával együtt kívül áll a város jogi intézkedéseinek az ügykörén. Mindazonáltal voltak megkülönböztetések, ahogy Fogarasi ismerteti: „Aki éjjel vagy nappal zenebonát csinálnak, azokat a város tanácsa vagy a kommandáns árestáthatja, hogy nagyobb szerencsétlenség ne történjék, vagy el ne szökjenek, de büntetés végett a prorektornak adják által minden illetlen bánás nélkül.”

A göttingeni egyetem hallgatói a többi egyetemen szokásos állapotokhoz képest mérsékeltbb magatartást tanúsítottak. Fogarasi megfordul Jénában is, tapasztalatairól így számol be:

„Jénába mentünk egy karácsonyi férián. Jéna... egy kis város 6 000 lakosokkal. Szép univerzitás vagyon benne. Híresek voltak akkor Griesbach exegéta-, Fichte filozófia és Loder anatómia professzorok. Nevezetesen itt a Litteratur Zeitung, melybe dolgoznak a másutt lakó németországi tudósok is, hanem itt adják ki; nagyobb részint új könyveket recenzálják... Az itt volt akkori német deákok nagyon vadoknak látszanak, azaz nagy, felakasztott taréjos kalappal, kászu stíblivel, vágtye olyan, amilyenbe... Erdélyben is régen a nagyurak kocsisai jártak, erősen kemény szára a térden felül ér, melyre nagy sarkantyú van felkötve, s mikor mennek az utcán, nagy csizmáikat úgy verik az utcán a kiközvetett utakhoz, hogy zúg belé az utca... Ezen Jénán levő deákokhoz képest a göttingiak majdnem angyalok, pallérozottabbak, csinosabbak mind öltözetekben, mind magak viseletekben.”

Göttingenben az egyetem részéről határozat volt: „Aki nem tanulnak, játszódnak, korhelykednek, verekednek, amint a duellumról való ediktumban vagyon, a városban és annak környékeiben jelenlétük meg ne szenvedtessék.” A párbaj az egyetemek rendfenntartásában alaposan feszegetett téma. Fichte már Jénában állást foglalt a hetvenkedésekkel szemben. Az ivás és a párbajozás társadalmi kényszerét kiküszöbölendők tartotta, ahogy a „pennalismus” megnyilatkozásait is elítélte, a „Fuchsrecht” „jogszábályait”: a durva bánásmódot az egyetemre érkező hallgatókkal szemben az idősebb évfáratúak részéről.

Fogarasi Sámuel 1796. április 15-én lesz az egyetem hallgatója (közé feljegyezve) Göttingenben. Ahogy visszaemlékezéseiben írja: „... elmentem a prorektorhoz, ... és ott immatriculáltatván magamat, ... fizettem az immatriculálásért 4 tallért 10 jó garast, a szegények kasszájába pedig 4 jó garast. A grófok négyannyit fizettek, a bárók pedig csak annyit, mint a legszegényebb deák, mert itt a báróságnak semmi hasznát sem veszik, és a bárónak sincs több jussa, mint más akármelyik diáknak. Akkor a prorektor nyomtatásban kezembe adta az akadémiába való vétetésemről a formátát, s kezemet vette, hogy én mindazokat, amik ebben írva vagynak, megtartom. Azonban átadta német nyelven az univerzitásnak törvényeit nyomtatásban, ajánlott mindeneket, s ezzel elbocsátott.”

Fogarasi az immatrikulálás után elment a professzorokhoz, akiket hallgatni kívánt, s tőlük leckét vásárolt, „mindenkinek fél esztendőre egy formális Louis d'ort fizetvén, ... mert akárhonnan szerzi is az ember ezt a Luidort, de avval fizetnek mindenek, és ha annyit érő ezüstpénzt adna az ember, nem volna olyan becses”. Egy gróf azonban a professzornak is többet fizet — a dupláját. A professor a jelentkezés után a deáknak „bilétét” ad, melyre fel van jegyezve, hogy miről ad elő, és hol tartja az előadását. Az egykori göttingeni egyetem egyemeletes volt, tizenhárom ablakkal az előtte lévő térre. Benne volt a könyvtár, az akadémiai templom, és az auditorium, ahol azonban „soha nem tanítanak — jegyzi fel Fogarasi —, hanem a graduáltásokra a disputációk ott folynak, a tudós társaságok ott gyűlnek, s munkájukat ott olvassák fel”. A professzorok az előadásait külön-külön maguk otthonában tartották. Ahogy Fogarasi közlésében olvashatjuk: „Auditorium, hol a professzorok tanítanak, minden professzornak külön vagyon a maga szállásán, mégpedig a tanulószobája mellett egy nagyobb ház, és a tanulószobájából egy ajtó nyílik az auditoriumba, holott az ajtóba vagyon a katedrálja, oda csak kiáll, s kezd olvasni, nem ügyelvén, megérkeztek-e tanítványai vagy sem. S annál fogva egyik professor leckéjéről a másikra sebesen kell futni, hogy az ember el ne késsék, sokszor a város egyik végéről a másikra, mert a professzorok szerteszéjjel laknak. Egyszóval az 12 000 lakosokból álló nemigen nagy várost olybá lehet képzélni, mint egy nagy kollégyomot, ahol majd minden háznál tanítók és tanulók laknak, és óraütéskor a házokból omlanak ki, vagy mennek be.”

A könyvtár 1794-ben már 160 000 kötettel rendelkezett. Az első könyvtár volt, ahol nemcsak tudós kiválóságok búvárolhattak, de minden diák is strapálhatta benne az eszét, és nem úgy néhanapján a könyvtáros jóvoltából, de naponta, sőt — két hétre kölcsön is vihették belőle! A könyvkölcsönzésekről a feljegyzések ma is fellelhetők! Sajnálni lehet, hogy a például a Bolyai-kutatás még nem jutott el odáig, hogy alaposan számbavegye Bolyai Farkas göttingeni tanuló éveit, és felderítse a könyvtár használatát.

„Göttingába mentünk” — írja Bolyai Farkas sok-sok évvel később életrajzában — „az holott is Kästner, Lichtenberg szenvedhettek”. Kästner, Lichtenberg még azok számára is vonzó volt, akik nem jegyezték el magukat a matematikával, a fizikával. Budai Ezsaiás az otthoniaktól nyert „bölcs instructiókkal” terelődik Kästner „mathesis applicata” címen meghirdetett előadására. De részt vesz Lichtenberg „physica experimentalis” kísérletekkel kísért előadásán is. Kästner műve, *Anfangsgründe der Arithmetik, Geometrie...*, és a többi kötet Bolyai Farkas későbbi professzorkodása idején segédkönyv az oktatáshoz. Amint 1813. január 30-án írja a Református Főconsistoriumhoz: „Jelentem... alázatosan, hogy a Mathesisbe további rendelésig Kästner... követem, ... s azon kívül a Mathesis tanítását az eredeti Euclidisnek (a Föld fő mathematicussai tanítójának) hat könyvének kezdeni tapasztaltam legfoganatosabbnak.” Kästner több kötetes könyvének első kötete már 1758-ban megjelent Göttingenben. Amint az előszóban olvashatjuk, Kästner a matematikai ismeretek elterjedését kívánja előmozdítani, és minthogy a német tanulók zöme, de maguk a professzorok is még a matematika nevét is alig ismerik, könyvének első kötetében csak keveset, csak a legkönynyebbet kívánja ismertetni. Mert ahogy korának szellemi megnyilatkozásairól beszél csípősen, a legtöbb német tudóskodó professor inkább azzal szerez magának hírnevet,

hogy foliánsokból egy új foliánst másol össze, és nem pedig értelmes következtetések egy sorával.

Lichtenberg, mai napig számontartott gondolkodó, szellemes író, Göttingen irodalmi megnyilatkozásainak felülmúlhatatlan tényezője. Előadásai az egyetemen érdeklődést keltettek olyanokban is, akiknek nem is volt céljuk a fizika tanulmányozása. A kitűnő kísérleti bemutatások az óráin látványosságukkal lebilincseltek az egyszerű érdeklődőt is. Még Goethe is felkereste átutazóban Lichtenberg demonstrációját. Akire Fogarasi emlékszik vissza, az már egy némiképp törődött ember, aki élete vége felé jár. „Csakugyan feledékeny vagy igen sebes gondolkodású embernek kellett lennie, mert ember nevét vagy egyebet kellett előhozni, nem jutott eszébe, sokszor a kalkulációba beletévesztett, hanem mellette hátrább állva, mint ő, volt egy kandidátus, aki neki amanuensis volt, s mikor valamibe megszorult, azt kérdezte meg: hogy vala? Az osztán megmondotta.” De — a Göttingen Taschenkalender számára írt Búcsú a XVIII. századtól a töretlen észjárású Lichtenberg ragyogó szellemessége. A képzeletben a nyolcas szám mond beszédét az 1798. évi utolsó napján a számjegyek nagy tanácsában, amikor is az elnöki székben, ahogy az mindenütt bevett szokás, a Nulla trónol...

Göttinga, ő dicső tudomány kormányja, Mellytől elválását szívem most is bánja — hangzik 1786-ban már. Ráth Mátyás írja, a Pozsonyban megjelenő Magyar Hírmondó szerkesztője.

Bolyai Farkas Sartorius von Waltershausen számára írt visszaemlékezésében a Gauss közelében töltött időt egyenesen „földöntúlnak” nevezi „a páratlan Urania ol-tára előtt”. De a megragadottságnak része volt az a szellemi környezet is, amit a göttingeni egyetem a maga hivatástudatával teremtett meg. Göttingen Halle mellett a német terület legújyszerűbb egyetemének birtokosa. A neohumanizmus szellemi áramlata ebben a két városban kap hivatott eszmei reprezentációt. A felvilágosodás nem elégitette ki az ember szívében lappangó vágyakozásokat. A racionalizmus, az intellektualizmus elsősorban csak „hasznos” célokat kívánt szolgálni.

A ki nem elégitett szív sóvárgásainak egyik megnyilatkozása a neohumanizmus. Az embernek eszményképre is szüksége van, és nem csak összejegyzett fontolgatások okos megállapításaira. A neohumanizmus nem tankönyveket keresgél a klasszikus hagyatékokban, hanem lelkesítő emberi megnyilatkozásokat egy új világhoz. A római emlékek mellett új jelentőséget kap a görög szellemi hagyaték, az önfeleszmélés, a költészet, a művészet. Az eltanakodó érdeklődés mint második földi paradicsomra lel a görög alkotásokban. A görög nyelv értelmes használata nem grammatikai cél, hanem eszköz az egykori gondolati gazdagság fellebbentéséhez. És a régít újjal gazdagítani a visszafordított tekintet után.

A göttingeni „Universitas”, a Georgia Augusta, már a belső tagozottságában is szolgált az öntudatosulást. A teológiai fakultás már csak egy volt a többi között, minden eluralkodó lehetőség nélkül. A göttingeni egyetem a „szarkafészeknyi Hannoverában”, a „kisded, szabad földszögletecskében”, az elmepallérozódással haladja mindazokat a nagy ész- és lélekkalickákat, melyekben az erőszak hallgatást parancsol: az ijesztésnek fenyítő ujja csak suttogva enged szállani, az igazat, mely holmi hajóknál fogva rakásra hurcolt okokon titok alá záratik, főtörés nélkül nem mondhatni”. „Itten — olvashatjuk tovább „egy göttingai tanuló kedves hazánkfia”, Kis János feljegyzésében — „a könyvírás és nyomtatás keskeny határok közé éppen nem szorítottak; az igazat, akár dicséretes, akár szégyenköre méltó, nyilván és közönségesen kimondhatják és írhatják. ... hiszen másként az emberi nemnek nagyobb része, csak féltudományú marad, mert a hibáknak esmérete hasonfelét teszi az emberi tudománynak.”

És Bolyai Farkas hogy gondolt vissza a göttingeni záró hónapokra? „... egy évig nem kaphatván pénzt, sokat szenvedtem, de soha oly boldog nem voltam; az az idő, melyre mindég örömmel nézek vissza — barátsági önkéntes áldozattal az Igazság keresése tiszta éterében, a testi gyönyörök posványi felett magasan; nemesebb szenvedelem egész künn létében (sok kísérletek közt) tiszta életem védangyala volt — az akkori magamat ma is tisztetem.”

De végül is eljött az idő, amikor Bolyai Farkasnak búcsúznia kellett, „... leindultam gyalog: az Astronomia Professor (aki Napoleonnal volt Austerlitznél, s azután Ingenieur Oberstere lett), s mások a szomszéd faluig kísérték gyalog; az elváláskor sírva mint a gyermek, akaratom ellen mentem vissza, míg erőm vettem magamon, az utolsó tetőtől, az honnan még látszott Göttinga, még egyszer visszaneéztem, megállva, míg az öreke elválás homályában a Daguerrotyp megmaradt.”

Göttingen a magyar szellemi életnek is egyik alakító tényezője.

Dr. Sarlócska Ernő

Felsőőrtől Kismartonig*

(Történeti séta Burgenlandban)

I. Az örök nyomában

Az utóbbi években többször is eljutottam Burgenlandba. Bécsi kollégáim és barátaim kalauzolásával keresztül-kasul jártam Ausztria legkisebb és legfiatalabb tartományát. Az aránylag kis terület meglepően változatos. Más-más hangulatot teremt a Fertőmegyeshez¹ közeli „Pussta”, a Rozália-hegységben emelkedő fraknói vár, a Felső-Órvidék szeges-szeres települései, vagy a Fertő körüli városok, falvak, a Vashegy szabdiban létesített számos borozgatója, vagy a kismartoni Esterházy'sche Weinhalle. Burgenlandnak sajátos, Ausztria más, talán sokkal szebb vidékeitől eltérő hangulata van. Hasonló hangulatot énekeltet egy ausztriai költő, *Juliane Windhager* néhány sora:

„Ha most a nyelv
másképpen hangzik is,
ha a kis cipőt
szűknek érezzük is —
láthatatlan kezek
a közös lépéseket
örök időkre feljegyezték — ...”

(A kapruni temetőben, *Franyó Zoltán* fordítása.)

Közös lépéseink, vagy — most már tárgyilagosabbra váltva a szót — évszázadokig közös történelmünk néhány emlékhelyét szeretném bemutatni, számot adva egyúttal a táj történetének kutatásáról is.

A mai Burgenland területe a római birodalom keretében ugyan nem volt határvidék, akkori története mégis több szempontból előzménye a további fejlődésnek. Így például a Bécsi erdő hegyvonulata választotta el Noricum és Pannonia provinciákat,² utóbb itt húzódtott az avarok, majd a X. századi magyarok határa.

Még ismertebb a római kori utak és városok középkori továbbélése. Az ősi „Boros-tyánkő”-útvonal, amely a Balti-tenger mellékétől vezetett Észak-Itáliába, Carnuntumnál (a mai Petronell közelében) keresztezte a Dunát, majd Scarbantia és Sabaria (Sopron és Szombathely) felé haladt tovább.³ Bécs római kori „őst” akár Budapestéhez is hasonlíthatjuk: a vindobonai katonai tábor ott is előzménye volt a középkori városnak.

A római birodalom bukását követő évszázadok története ma még jobbára feltételezéseken alapul. A történelem írott és tárgyi forrásainak összevetése valószínűleg tisztázni fogja az avar állam bukását, és ezt követően az „Ostland” kialakulásának időszakát. Az eseménytörténetet azonban már fel lehet vázolni, és érdemes is: a mai Ausztria születéséről van szó.

Nagy Károly császár uralkodása alatt, és részben vezetésével, a frank seregek több hadjáratban támadták az avarokat. A 791-től mind élesebb hadakozásban az avarok keményen helytálltak. Nem tudták viszont elhárítani *Krum* bolgár kán támadását, amelynek következtében a bolgárok behatoltak a Dunántúl keleti részeire, és elfoglalták az avar uralkodó, a kagán székhelyét is. Ekkor az avarok beszüntették a frankok elleni harcot is, sőt védelmet kértek Nagy Károlytól (803).⁴ A szláv törzsek további támadásaitól sújtott avarságot Nagy Károly „*inter Carnuntum et Sabariam*”,

* A tanulmány befejező részét a következő számban közöljük. (Szerk.)

ROVIDÍTÉSEK: AAR = Acta Archaeologica — BF = Burgenländische Forschungen, Eisenstadt — Bglđ, Hbl = Burgenländische Heimatblätter, Eisenstadt — DOW = Tiber, Ladislaus red.: Die Obere Wart, Oberwart, 1977. 499 old. 150 kép + szövegközi ábrák — HK = Hadtörténelmi Közlemények — MIOG = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien. — OOH = Österreichische Osthefte, Wien — ÖStB = Hoffmann, Alfred hrsg.: Österreichisches Städtebuch, Wien — SOF = Südost-Forschungen, München — SSz = Soproni Szemle — Sz = Századok — TSz = Történelmi Szemle — VSz = Vasi Szemle.

1 A nem magyarországi helységek mai közigazgatási nevét a tanulmány befejező részének végén közöljük.

2 **Mócsy András:** Pannónia a kora császárság idején. Apollo Könyvtár 3. Bp. 1975. 176—177. old. térképe.

3 **Tóth, Endre:** Geschichte der Oberen Wart im 1. Jahrtausend. In: DOW 79. old. és 4. sz. térkép.

4 **Váczy Péter:** A frank háború és az avar nép. Sz. 1974. 5—6. sz. 1041., 1059. old.

vagyis Petronell és Szombathely közé telepítette. A „*provincia Avarorum*” élén a frank felsőbbiséget elismerő kagan állt, népét a salzburgi püspökség keresztény hitre térítette.⁵

Az avaroktól elhódított területen a császár három örgrófságot szervezett, az Enns folyótól a Szerémségig terjedően. Nagy Károly intézkedéseit azonban már 822-ben lényegesen módosította „*Német*” Lajos keleti frank alkirály. Felszámolta az avar provinciát, és az egész meghódított terület — valamint a mai Karinthia — élére egyetlen személyt állított, „*Ostland*” prefektusát.⁶

Mind a hazai, mind pedig a külföldi kutatók egységes véleménye, hogy ez a szervezeti átalakítás nem járt együtt az avarság felszámolásával. A végleges választást nehezíti, hogy a gyér írott forrásokot a régészet eredményeivel egyelőre még nem lehet eléggé kiegészíteni. Az avarok eddig feltárt nyugati temetői — mint például a legismertebb és legnagyobb, Mödlingnél — a VIII. századig terjednek.⁷ Ezzel szemben a IX. század második harmadára keltezhető nagy temetők, mint például a sopronkőhidai, nincsenek közvetlen kapcsolatban az avar temetőkkel. Népeségükéről most még csak annyi mondható el, hogy frank szolgálatba szegődött, bizonyos vonatkozásban avar hagyományokat is őrző lakosság volt.⁸ Ők biztosan megérték 895-öt, a magyar honfoglalást, majd letelepedést, de a X. századi hadjáratok következményeként lakóhelyük elhagyására kényszerültek.

Az avarokon és a velük kapcsolatban már említett szlávokon kívül döntő szerepet játszott a nyugati germánokhoz tartozó bajor törzseknek, akik a VI. század második felétől hadakoztak az avarokkal.⁹ Lényegesen későbbi adat említi első településüket a mai Burgenland területén: ez *Peinicanu* (Pinkafelde — Pinkafő), 860-ból.¹⁰ A település folyamatosága itt sem valószínű.¹¹

A honfoglaló magyarok már a X. század elején letelepedtek a Dunántúl nyugati szélén, amit például a Kőszeg közelében feltárt, szakonyi sírlelet bizonyít.¹² A határok azonban ennél sokkal nyugatabbra húzódtak: őseink eljutottak az Enns folyóig. Ellenük épült „túl az Óperancia” — németül ob der Enns — 900–901-ben Anesapurch — Ennsburg vára.¹³ A tulajdonképpeni határ a Bécsi erdő vonulatát követte, innen az Ennsig a gyeptű húzódtott.¹⁴ A 955. évi, Lech-mezei csatavesztés után a magyarok fokozatosan feladták ezt a gyeptűt, és 991 után visszahúzódtak a Lajta folyó mögé.¹⁵ Ettől délre előbb talán a Pitten, az 1040-es háborúk idején pedig bizonyosan a Lapines folyó mentén alakult ki a középkori államhatár.¹⁶

5 Tóth, Endre: I. m. DOW 93. old. — Seper, Karl: Unterwarter Heimatbuch, Graz, 1976. 14. old. — Deák Ernő: Az avar-magyar határvédelemre vonatkozó hasonlóságok. In: Ország. Naptár az 1978-ik évre (Seper Károly kiad.) Fürstenfeld, 1978. Melléklet (2.) old. — Zimmermann, Fritz: Die vor-madjarische Besiedlung des Burgenländischen Raumes. BF 27. 1954. 41. old.

6 Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. (5. bővített kiadás), Wien, 1974. 55. old. — Tóth, Endre: I. m. DOW 93–94. old., 8. térkép.

7 Schwetz, Walther Paul—Pradel, Johanne: Mödling. In: ÖStB 4. k. 2. r. — Goldmann, Friderike—Oberhammer, Evelin—Pradel, Johanne szerk.: Die Städte Niederösterreichs H—P. Wien, 1976. 296. old.

8 Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Bp. 1973. 7–116. old. — Vö.: Tomka Péter: Avarok a Kis-Alföldön. In: Szombathely Viktor szerk.: Régészeti barangolások Magyarországon. Bp. 1978. 156–157. old. — A kutatók megegyeznek az avar lakosság IX. századi továbbélésében, pl. Zimmermann, Fritz: I. m. 1954. 42. old. — Fodor István: Verecke híres útján... Gondolat, Bp. 1975. 232. old. — U. 6.: Abstammung der Ungarn und Landnahme. DOW 108. old.

9 Zöllner, Erich: I. m. 38. old.

10 Homma, Josef Karl: Pinkafeld. In: ÖStB II., Knittler, Herbert szerk.: Die Städte des Burgenlandes. Wien, 1970. 149. old.

11 Így látja ezt — ellentétben az ausztriai kutatással — Györfly György: István király és műve. Bp. 1977. 83. old. — Fodor István: I. m. DOW 111. old.

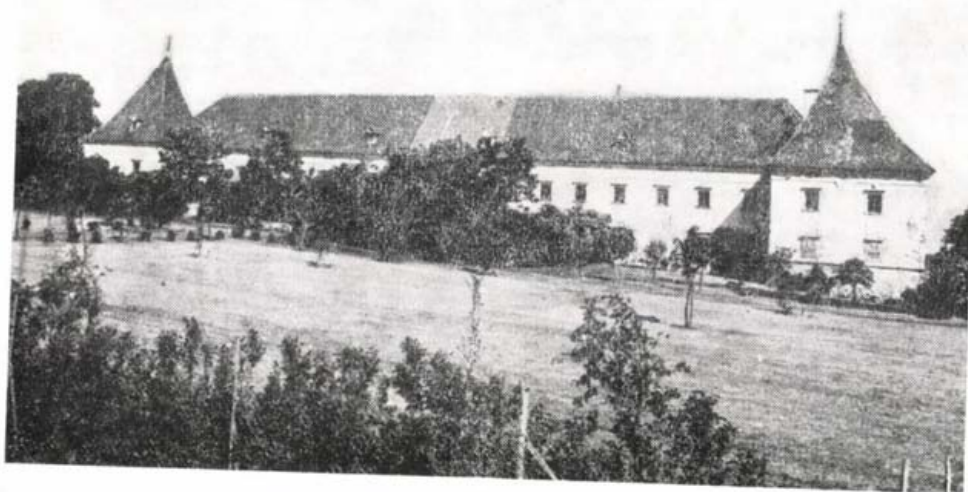
12 Értékelő Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas, Bp. 1974. 25–26. old. — Fodor István: I. m. DOW 112. old.

13 Amstler, Josef: Enns. In: ÖStB I., Knittler, Herbert szerk.: Die Städte Oberösterreichs. Wien, 1968. 123. old. — Lechner, Karl hrsg.: Handbuch der historischen Stätten Österreich I. Donauländer und Burgenland. Stuttgart, 1970. 32–33. old. — Györfly György: I. m. 1977. 83. old.

14 Deák Ernő: I. m. 1978. (2.) old. — Simon V. Péter: A Niebelung-ének magyar vonatkozásai. Sz 1978. 2. sz. 318–319. old. — A hegy lábánál véli a gyeptű Fodor István: I. m. DOW 112. old. — A gyeptű elvétel, mint mesterségesen kialakított határvédelmi rendszert, a XII. század előtt nem tartja lehetségesnek Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegefi László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. HK 1973. 4. sz. Ervelésüket nagy mértékben gyengíti, hogy terjedelmes anyaggyűjtésük épp a nyugati határszéli hézagok, csakúgy, mint az Orsrege vonatkozó szakirodalom tárgyalása. Teljesen hiányzik az ausztriai eredmények értékelése.

15 Györfly György: I. m. 1977. 84. old. — Simon V. Péter: I. m. 1978. 319–320. old. — Deák Ernő: I. m. 1978. (2.) old.

16 Ernst, August: Burgenland In: Lechner, Karl: I. m. 1970. 696. old. — Deák Ernő: Az idő sodrában. Orségi jegyzetek. Integratio '74. Wien. 1975. 140. old. — Erzséki Géza: Die Entstehung der Wart. In: DOW 121. old. — Vö.: IV. Henrik császár Magyarország nyugati határai vonatkozó, 1074. évi nyilatkozatával. In: Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár I. k. Pest, 1860. 27–28. old.

Sopronkeresztúr (Deutschkerutz), várkastély

A kiürített területen 970-ben említik a források a karantán („karinthiai”) őrgrófságot, és bizonyára ugyanez volt a szervezte meg *Henrik* bajor herceg az „*Ostarrichi*” őrgrófságot is, biztosítva a német birodalom védelmét és egyben keleti előrenyomulását.¹⁷ *II. Ottó* császár 976-ban *Liutpold* őrgrófnak, a *Babenberg*gek — mondhatni: az ausztriai „*Árpád-ház*” — ősatyjának adományozta.¹⁸ Ezzel a későbbi Ausztria kialakulásának fontos feltétele teremtődött meg.

Új nyugati határvidékünket részint a várak, részint a gyepeülvén telepített határőrök védték. A várak vagy megyeközpontok voltak, mint Sopron, Locsmánd, vagy pedig a fő védelmi vonalon, a gyepeülvén feküdtek, mint Moson, Kapuvár. E várak földsáncait gerendaszerkezettel erősítették meg.¹⁹ Határvédelmünk kulcsa a pozsonyi vár volt.

A várakba *Géza* fejedelem a hozzá hű katonaságot telepítette be. Az ezredforduló utáni években a várak előljáróinak, az ispánoknak rendelték alá a várat ellátó szolgálatot falvakat is, majd *István* király uralkodásának végére az egész ország területén kialakult a 48 egységre tagoló vármegyei szervezet.²⁰ E vármegyék között sajátos szervezete volt a határvármegyéknek. *Kálmán* királyunk ún. I. törvénykönyve 36. cikkelyének „b” fejezetében ez áll: „*Ha valami fontos hír jut a határvidékre a határőr-séghez, az ispán két követet küldjön a királyhoz...*”²¹ A határvármegyék túlélték a tatárjárást. *IV. Béla* király 1263-ban adományozta fiának, *Béla* szlavóniai hercegnek *Nyitra*, *Pozsony*, *Moson*, *Sopron* és *Vas* vármegyéket „*Magyarország határain*”.²²

17 *Erszegi Géza*: I. m. DOW 112. old.

18 *Lechner, Karl*: Die Babenberger, Wien—Köln—Graz, 1976. 36. old. A területet csak 991-ben szerezte meg végleg, ld.: *Györffy György*: I. m. 1977. 87—88. old. — Vö.: *Simon V. Péter*: I. m. 1978. 320. old.

19 *Nováki Gyula*: A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig. KNY. Építés- és Építészettudomány VII. k. 3—4. sz. Bp. 1975. 335—338. old.

20 A várfejlődésről: *Györffy György*: Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation, AAR 1976. 3—4. sz. 353. old. — Vármegyékről: u. 6.: I. m. 1977. 191—232. old. térképekkel. — *Bakay Kornél*: A magyar államalapítás, Bp. 1978. 102—131. old. ill.

21 *Lederer Emma* szerk.: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész: 1000-tól 1526-ig. Bp. 1964. 52. old. A latin eredetiben a határvidék = *marchia*. Ertelmezéséhez: *Kovács Márton*: A felsőori magyar népszízet. Bp. 1942. 20. old. — *Borosy András*: Határőr-ség és határőrök az Árpádok korában. HK 1977. 4. sz. 543—548. old. — *Györffy György*: I. m. 1977. 208. old. — A határvármegye megkülönböztetésével szemben fenntartással ír *Stahl Ferenc*: Az Ország jogállása. VSz 1974. 2. sz. 220. old.

22 *Wenzel Gusztáv*: I. m. III. k. 43., 65., 66. old.

Más volt a gyeput védő katonák szervezése. Valószínű feladatuk szerint két elemüket ismerjük: a lövőket (*sagittarius*) és az őröket (*speculator*). Az utóbbiakról ekként rendelkezik I. László király III. decretuma:

„I. A századosokról és tizedesekről.

a) *Hogy a király követe menjen el minden egyes várba, s ott gyűjtse össze azokat, akiket a nép nyelvén »ewr«-öknek neveznek, a századosait és tizedeseit...*”²³

A Lajta és a Lappincs folyóktól délkeletre, azontúl a Rábától délre húzódó vidék, az Őrség határőr („*speculator*”) katonái élén az „*örnagy*” állt.²⁴ Összefüggő betelepült, magyar népségű terület ugyan nem alakult ki, de a határőrök jelenlétét a XI. századból származó, személynevet és foglalkozást jelentő helynevek bizonyítják: pl. Őr, Lövő, Lódós, valamint a Sziget, Fűzes stb.²⁵ Ugyancsak helynevekből lehet következtetni a német (Bärenstein — Bernstein = Borostyán, Pamgort — Pawgarten — Pangert = Sopronkertes), valamint a szláv lakosságra (Zaszlop — Oszlop — Oslip, Nygván — Lygván — Nebensdorf).²⁶ A határőrök közé már *Taksony* fejedelem besenyőket telepített,²⁷ de a Fertő-vidéki falvak (mint Köpcseny, Pecsényéd) I. Géza uralkodása idején, 1074—1077 között keletkeztek.²⁸

Több helynév foglalja magába a „Szék” nevet (Szék-patak — Zickenbach, Szék-erdő — Zickenwald, továbbá négy falunév, mint Sárosszék — Kotezicken). Ezek a helynevek a Pinka-menti és a Rábától délre fekvő települések közti nagy távolságot töltik ki némiképp, és a XIV. századi oklevelek értelmezésével valószínű, hogy a határvédő székelyek emlékét őrzik.²⁹

A határőr falvak települési rendje sajátos. Egysége a „szeg”, mint Felsőört a Fel-, Közép- és Alszeg. A szegek (vagy mint Oriszentpéteren a település) alkotó elemei a szerek. Hasonló a csíki falvak településrendje, ahol a „szeg” egyenértékű a „tiz” számnévvel. Megfigyelhető a Fő-, Közép- és Alszeg beosztás, míg az utcákat a bennük lakó családokról nevezik.³⁰

A nyugati határvidék fő hadieseményei a Duna mentén történtek. Itt zajlott le az Árpád-kor egyik leghíresebb várharca, Pozsony 1052. évi német ostroma, amelyet a várvédők *Zotmund* — Vörösmartynál *Buvár Kund* — hőstettével háritottak el.³¹ A nagyobb csatákat is ezen a tájon, ám a Lajta folyó mentén vívták. *II. István* (1116—1131) serege az ősi lovasnomád hadicselt alkalmazta. „*A hitvány besenyők és székelyek sebkül megfutamodtak a király táboráig*” — írja a XIV. századi Képes Krónika szerzője, aki már nem ismerte föl a cselet, ugyanis a Janus nádor vezette, lesben álló derék-had lecsapott a csehekre, és vereséget mért rájuk. Hasonlóképpen győzhette le *II. Géza* serege 1146-ban *Jasomirgott Henrik* herceg csapatait Lajtakáta falunál.³² Szomorúbb

23 Lederer Emma: I. m. 1964. 27. old. Az „ewr” kiejtése „ör”, latinul *custos*, míg a százados *centurio*, a tizedes *decurio*. Az „örök” feladatairól és értelmezéséről ld. Borosy András: I. m. 1977. 548—550. old. — Általában u. ö.: XI—XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. HK 1974. 1. sz. 3—27. old. — u. ö.: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. HK 1978. 3. sz. 315—337. old. — Kristó—Makk—Szegfű: I. m. 1973. 650—654. old. Erszegi Géza: I. m. DOW 122. old. és 17. jegyzet. — Seper, Karl: I. m. 1976. 18. old.

24 Stahl Ferenc: I. m. 1974. 2. sz. 218. old. — Györfly György: I. m. 1976. 334. old. — Vö. Kósa László—Filep Antal: A magyar nép táji-történelmi tagolódása. Akadémiai, Bp. 1975. 155. old.

25 A névanyagot Csánki Dezső adataira támaszkodva értékeli Kovács Márton: I. m. 1942. 13—14. old.

26 Kranzmayer, Eberhard—Bürger, Karl: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch. BF 36. 1957. 41., 117—118., 108. old. — Vö. Juhász László: Burgenland. Történelmi útikalauz. München, 1976. 247. old.

27 Györfly György: I. m. 1977. 50—51. old., ill. 84. old. — Újabb feldolgozása Göckenjan, Hansgerd: Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1972. 261. old.

28 Erszegi Géza: I. m. DOW 121—122. old.

29 Kranzmayer—Bürger: I. m. 1957. 163—164. old. — Seper, Karl: I. m. 1976. 19—20. old. — Vö.: Deák Ernő: I. m. 1978. (3.) old., ill. Tagányi Károlyra hivatkozva Kovács Márton: I. m. 1942. 19. old. 53. jegyzet, ill. Loiberseck, Josef: Oberwart. Bgld. Hbll. 1968. 4. sz. 168—169. old.

30 Az őrségi szegekről: Kovács Márton: I. m. 1942. 17—18. old. — Seper, Karl: I. m. 1976. 16. old. — Újkori sorsukról Deák, Ernő: Wirtschaftshistorische und soziale Aspekte der Neuzeit (1547—1848). In: DOW 216—219. old. — A csíki szegekről: Vámszer Géza: Életforma és anyagi műveltség. Kriterion, Bukarest, 1977. 269—273. old. — Duka János: Csikszentlélek tizeséről. In: Kós Károly—Farágy József szerk.: Népmismereti Dolgozatok. 1978. Kriterion, Bukarest, 1978. 186—194. old., ill.

31 A hadjárat keltezésére: Gerics József: Legkorábbi Gesta-szerkesztésünk keletkezési rendjének problémái. Bp. 1961. 70., 74., 78. old.

32 A Bécsi Képes Krónika szövegét Geréb László fordította, In: Képes Krónika. Bp. 1959. 173. old. — A lajtakáti csatáról u. o. 182. old. — Helytörténelmi vonatkozásai: Juhász László: I. m. 1976. 95. old.

sorsra jutott a Babenbergi család utolsó férfitagja, II. Frigyes herceg. Ő a bécsújhelyi csatában, 1246 nyarán már győzelemre vitte seregét IV. Béla király ellen, amikor „szeménél szúrták át. Noha a herceg odaveszett a háborúban, Béla király és a magyarok nem nyertek győzelmet”.³³

Az Árpád-kori határvédelmi rendszert és őreit szinte megsemmisítette a tatárjárás. Számos elpusztult határőr település, mint Szombathely — a Fertő-tónál —, Szil elpusztított lakosságát német telepesek pótolták, és ők hozták létre Neusiedl (Nezsider), Ruszt községeket. A kővárak nagyszámú építése tovább csökkentette az örök feladatát és jelentőségét. V. István 1270. évi oklevele már oly módon szabályozta az őrimagyaródsi várhoz tartozó örök helyzetét, hogy az adózásukat illető kedvezmények mellett csak őrnagyukon keresztül kapcsolta őket a vármegyéhez.³⁴

Albert osztrák herceg 1284. évi hadjárata következtében tovább fogyatkoztak az örök, majd a XIV. század eleji belharcok idején egy részük szétszóródott. A nagyurakkal hadakozó Károly Róbert azonban helyesnek látta, hogy legalább a nyugati határ mentén visszaállítsa a korábbi rendet. 1327-ben, a nyugati „kiskirály” Németújváriak legyőzésének évében a király oklevélben szabályozta az itt lakó örök helyzetét. Felső-óri Péter fia Miklós ispánt az ország nemesei közé emelte, és kinevezte az örök „őrnagyává”. Feladatául szabta, hogy a Borostyánkő és Németújvár között szétszóródott öröket gyűjtse össze, telepítse őket vissza eredeti szálláshelyükre. Egyúttal megerősítette az 1270 óta többször is írásba foglalt szabadságukat, miszerint a határ védelme fejében mentesek az adózástól és a magánföldesúri bíráskodástól. Károly Róbert oklevelével alapján négy település (Felsőőr, Alsóőr, Órsziget és Vasjobbágyi) története másképp alakult, mint a Rábától délre fekvő 18 falué. Ez utóbbiak hiába hivatkoztak többször is a felsőőriek példájára, az 1681. évi LV. törvénycikk jobbágysorukat szentesítette, viszont az előbbi négy település közül „Felsőőr és Alsóőr falukban lakó egyetlen nemeseket” az ország nemeséivé nyilvánította az 1547:XXXVII. törvénycikk.³⁵ A társadalmi eltérés — párosulva a jelentős földrajzi távolsággal — oly módon rögződött a köztudatban, hogy ma „Órség” néven a Rábától délre eső 18 falut értik (központjuk Óriszentpéter). A mai Burgenlandban található településeket pedig — Felsőőr központtal — Felső Órvidéknek, Felső-Órségnek hívják.³⁶

Marosi Endre

33 Képes Krónika 191. old. — Feldolgozása: Dienst, Heide: Die Schlacht an der Leitha 1246. Militärgeschichtliche Schriftenreihe 19. Wien, 1972. — Vö.: Lechner, Karl: I. m. 1976. 296. old.

34 Borosy András: I. m. 1977. 551–552., és az oklevél szövege 555–556. old. — Deák Ernő a várhoz kapcsolódást hangsúlyozva, a felsőőriek fejlődését tekinteli párhuzamnak: I. m. DOW 217. old. — Ellenkezőleg, a vármegyei keretekbe kapcsolást tartja fő mozzanatként Stahl Ferenc: I. m. 1974. 2. 221–222. old.

35 A kiadatlan 1327. évi oklevél szövegének rekonstrukciója: Észegi Géza: I. m. DOW 152–155. old. — Ertelmezésére Deák Ernő: I. m. 1975. 144–146. old., bár a nála említett 1547:XI. cikkely valójában Ferdinánd XI. decretumára vonatkozhat.

36 Kósa—Filep: I. m. 1975. 165. old., másrészt Deák Ernő: I. m. DOW 165. old., Kósa—Filep: I. m. 97–98. old.

A szentesi kenyérről és a kenyérsütőgető asszonyokról

„Algyon meg a meleg cipó!”¹

A XVIII. században a Szentesi Református Ekkklézia Históriaijában² feljegyezten szük és bö esztendök váltották egymást; jó termésü évek közben vagy a tüzvész tette tönkre a termést, vagy az árvizek. Az 1750—51-es árvízről írja *Sima László*,³ hogy számtalan helyen, ahol az árvíz előtt dúsan termett a búza, most a nád és a gyékény tenyészett buja rengetegben”. Ebben az évben is előfordulhatott az, amiről a Petrák-féle krónika az 1794-es évre vonatkozóan ír: „A szegénység Tulakurcán a gyékénytörést, a bengyelét ásta ki, azt megszáritotta, mozsárba megtörve pogácsának kiöntötte és azt ette.” A búza helyett és szó szerint a *búza helyén bengyele termett*, a szegényebbek kénytelenek voltak ebből sütni a kenyeret és a pogácsát.

A *bengyele* (más vidékeken böngyöle) kelesztetlen kenyérfajta volt. Ennek nyomát örzi a még élők emlékezetével is utólérhető *bodag*, amelynek két változatát ismerik a — még kemencében süttött kenyérről élő — idősebb korosztály tagjai. Az egyiket — amire már alig emlékeznek — akkor sütötték, ha hirtelen elfogyott a kenyér, és rövid időre, gyorsan kellett sütni. Só, víz, liszt voltak az összetevői és kelesztés nélkül sütötték,⁴ főként a század első negyedében a derekegyházi uradalom cselédei.

A másik változata kenyérsütéskor készült, a 60-as évek közepén még sütöttek a kenyérgyári pékek is. Készítését *Szopka Mihályné* — aki szentesi kubikos családban nőtt fel — a következőképpen mondja el: „A teknőbe általába maratt tészta, meg ha nem maratt akkor hagytam. Azt a tésztát egy kis sóval, jó csomó zsirral jól összegyúrtam, akkor egy lábazsba beleraktam, jól leköménymagosztam a tetejét, meg leszóztam, esetleg bedaraboltam. Úgy foszlott, nagyon finom vót az a zsírosbodag.”

Ez utóbbi étel elnevezésére egyaránt használták a *bodag* és a *zsírosbodag* szavakat. Ugyanaz az elnevezés tehát párhuzamosan maradt fenn két különböző technikai szintet jelentő, azonos nemű táplálék jelölésére.

A SzREH-ben az 1800-as évek elejéről ezt találjuk: „A kenyér volt a legközönségesebb eledel. Jó búza teremvén itten számos háziasszonyok találkoztak, akik egészséges jó kenyeret tudtak sütni. Nevezetesen voltak a két Pappnén kívül Ns Dobossy Mihályné, özv. Dögei Istvánné.”

Milyen erjesztőt használhattak? A kovászt, az új sütésig eltett kovászmagot, vagy a pár is ismert volt már? A szentesiek többsége: háziasszonyok, pékek „*esküdnek a párra*”. Talán a tartósított erjesztő XVIII. századi terjedése eléri Szentest is. Ez segíthetett abban, hogy „jó egészséges kenyereket” tudtak sütni, de esetleg a nem általános elterjedtsége miatt „... sokan voltak, kik a jó búzából is nyomorult kenyereket készítettek”, SzREH.

Hogyan tanulták meg és végezték a kenyérdagasztást és -sütést a szentesi asszonyok?

A mai 50—60 éves kis- és középparaszt, iparos családok lányainak meg kellett tanulni a kenyérsütést. A tanyán is, a városi háznál is volt kemence, ahol nem volt, ott is megdagasztották és elvitték a pékhez megsütni. A dagasztás, sütés munkafolyamatainak begyakorlása kinek kellemes, kinek fájdalmas emléket idéz fel.

¹ Papp Imre Mindennapi kenyérünk útja asztalunkig című dolgozatában említi mint köszönési formát. A kenyér tisztelőt, nagyra becsülését fejezi ki. Ismert még „Algyon meg a Bullás-féle meleg cipó!” formában.

² Ezután SzREH.

³ Sima László: Szentese város története. 1914. 259. old.

⁴ Eddig csak Nagy Bálintné beszélt erről az ősi, kelesztetlen kenyérpótlékról.

De nézzük, hogyan is sütötték a kenyeret a XX. században! Abban az időszakban, amikor a házi kenyérsütés legmagasabb fokáig jut, és meg is szűnik. A nők munkába állása, az egyéni gazdálkodás megszűnése, a felgyorsult urbanizáció miatt — mindezek a gazdasági-társadalmi viszonyok megváltozásának vetületeként következnek be — ma már csak a 40—50 évnél idősebbek emlékezetében él a kenyérdagasztás, -sütés módja.

Hogyan készült a jó kenyér? A párkorpa különös ízt, illatot adott a kenyérnek és lassabban is szikkadt ki. A jó kenyér készítésének lényeges mozzanata a dagasztás. Kelés közben dunyhával, pokróccal kellett megőrizni a szükséges meleget. Az is fontos, hogy megfelelő hőmérsékletű legyen a kemence.

Mit is mond minderről *Szopka Mihályné*, aki a sok megfaggatott 45—85 éves asszony közül legjobban tudta elmondani a *kenyérsütés folyamatát*? „Este egy kosár lisztből számoltunk fél marék sót, fél marék párkorpát. A párt megáztattuk már hat órakor, s este kilenckor került sor a *kovászolásra*. Először megszitáltuk a lisztet, ekkorára a párkorpa mekkelt. Nagyon kevés élesztő köllött, akkor jobban fújta föl a tésztát, lisztből ijen (mutatja) gátat csináltunk a teknőbe, rátettük a körösztűt meg a szitát, a szitán keresztül szűrtük a párnak a levit, az egy két-három liter vízbe vót. Azzal a vízmennyiséggel, ami belefojt a párrú, aszt olyan *galuska keménységűre kiverünk*, míg csak nem puttyogott. Mikor az kész vót, aszt jól *letakargattuk* először abrosszal és utánna dunyhával, jó meleg takarókkal, hogy jó meleg hejjen legyen. Hat óra hozzáig. És amikor letelt a hat óra hossza, akkor felkelt az ember, igencsak három óra vót akkor; felkeltünk, vizet melegítettünk. És akkor kész vót, megmelegítve rászűrtünk annyi vizet, amennyit a liszt felvett.” „Jó sokáig *dagasztottuk*, hogy jó simára dagasztott tészta legyen. Mikor már jól puttyogott a tészta — mer az érdekesen *puttyogott*, ojan hójagok gyűttek rajta —, ojan egy óra hozzáig állni hagyjuk, újra ledagasztottuk utánna.”

„A kenyérnek úgy kellett *fűteni*, hogy mindig begyújtottunk, akkor egyik ódalon tiszta vót a kemence, másik ódalon lehetet fűteni. De az egyik ódalnak mindig tisztának köllöt lenni, hogy lássa az ember, hogy mikor szikrázik az ajja. Mikor már szép fehér szikrája vót neki, addig kellett fűteni, lapáttal vagy piszkafával elnyúltunk, akkor szikrázott. És amikor az megvót, akkor szépen kitakarítottuk az ajját...”

„Már *kiszakítottuk a kenyeret*, jól kikerekítettük a tésztát ... kerekre hajtottuk, gyúrtuk, kerekítettük, és akkor, a szakajtóruha a kosárba vót beletéve, beletettük a tésztát és akkor kelt, nagyon szépen mekkelt, mire be vót fűtve. Igencsak egy óra hossza kellett a fűtésnek. És amikor bevetettük, rátettük a lapátra, felváltuk a kenyeret, nagykéssel, ojan tésztavágó nagykéssel felváltuk, betettük...”

„A száját még akkor nem tettük fel tejjesen, úgy félig tettük fel, míg fel nem gyűtt a kenyér. Amikor *felgyűtt a kenyér*, akkor feltettük a száját (ti. a kemence száját) ... Akkor tuttuk, hogy két és fél óra múlva kész, s akkor kiszettük. És akkor megmosdatuk ... Ez vót az összes ragyogása. Gyönyörűen ragyogott a kenyér, és nagyon finom vót.”

„A *jó kelt tészta* puha és rugalmas vót ... amelyik jó tészta vót, attól ojan gyönyörű vót a kéz, szinte sejmes vót az embernek a keze utánna.” „A házilag sütt kenyér ijen szép, ijen ovális alakú vót és magas, hátrafelé bukkott... ahogy felhasatt, azok a szálak sejmiesen hasattak föl, valósággal szálára foszlott a bele.”

A párkorpa volt a fejlettebb, nem savanyító, tárolható erjesztőanyag, a XX. század első felében ez volt az elterjedtebb. Több változatban készült, ezzel különbözőképpen tudták izesíteni a kenyeret. Csinálták *árpából, zabból, komlóból*, s — ha volt — kipréselt szőlőfűrtöt is tettek bele, de lehetett az izesítő paprika, fokhagyma, vörshagyma. Előfordult, hogy a megfőtt komló kihült levébe *akácvirágot* tettek. Akinek „szölleje” volt, komló helyett *borhabot* használt. „A tanyavilágba élesztőt nem használtak.”

A városban hetenként sütöttek, a tanyán pedig kéthetenként. A nyári munkák idején a szokásosnál gyakrabban és többet kellett sütni. A kenyérsütés napjaként a keddet, a pénteket és a hétutóját jelölték meg. A családok egy részénél ez a munka a hétnek mindig ugyanahhoz a napjához kötődött.

A *fűtésnél* előfordult, hogy valamelyik családtag: férj, gyerek, nagypapa segített. A dagasztást a család 12—15 éves lánya vette át. Az idősebb asszonyok egy része úgy emlékszik, hogy a *bevetés mindig az anya dolga*. A lány majd megtanulja, ha férjhez megy — mondták.

A kenyérsütés *eszközei, tárgyai* közül a sütőabrossz, a szakajtóruhák, törülgetőruhák inkább már csak az emberek emlékezetében élnek. Szakajtókosár, lapocka, ke-

reszta, szita, sütőlapát a kamrában vagy a padláson esetleg még található. Szénvontó, pizskafát csak működő pékségben láthatunk.

A megsült kenyeret a *kamrában* tartották. „A póc a gerenda alá vót felkötvé.” A megszegett kenyérnek ugyancsak a kamrában volt a helye, a kenyereskosárban. A kenyér részei: a felhasadt része az eleje, a másik a „hátujja”. Ha megszegjük, a *pilléjit* vágjuk le; a pilléjből, a pillésit kérjük, majd a kenyérből karéjt, darabot vágunk.

A *lányoknak meg kellett* tanulniuk kenyeret sütni, kötelességük volt ez az önellátó paraszti családokban, de még a kismesterek családjaiban is. A *kényszerűség a fiúkat, a férjfiakat is rávítte*, hogy dagasszanak, süssenek. Ha kint a tanyán nagy munkák idején az asszonynak nem volt nagyobb lánya, akkor az iskolából már lemaradt fiát fogta be kenyeret dagasztani. (A 95 éves *Polgár József* visszaemlékezése.) Ha az asszony megbetegedett a tanyán és nem volt más megoldás, ugyancsak a férj sütött a feleség utasításai szerint.

Ha a régi piacról beszélgetünk a szentesiekkel, akkor előbb-utóbb a *kenyérpiac* is szóba kerül. Három helyet is megjelölnek egymás közelében, ahol a századfordulón és századunk első felében kenyérpiac lehetett. Mind a három a Kossuth téren, a református templom előtt, vagy mellett volt.

Főként özvegyasszonyok, de legalábbis *anyagi helyzetük miatt* kenyérárulásra kényszerülő kis- és középparaszt családok nőtagjai voltak a *kenyér-sütőgetők*. „Aki merte, csinálta” — fogalmazta meg róluk az egyik adatközlő.

Voltak, akik csak rövid ideig — amíg özvegyasszonyként újból férjhez nem mentek — árultak a piacon. Mások hosszú évtizedekig, esetleg még idős fejjel is erre a megélhetési formára voltak utalva.

Hogyan adták el a kenyeret?

Háromféleképpen: kivitték a házakhoz, árulták a piacon vagy megvették a kenyér-sütőgető házánál. „Vótak a Kísérbe az urak, a fináncok, a csendőrök... mind a mi kenyérünket ette” — mondja *Pápai Juliska* néni, aki már öt éves korától hordta a kenyeret házakhoz, majd később sütötte is hosszú évekig.

A szegények: a *kubikosok* egy része, a *napszámások* vagy a háztól vitték el, vagy a piacon vásárolták. A piacra a kenyér-sütőgetők *talicskán* tolták ki a kenyeret és az arra feltett abrosszal letakart deszkán, esetleg asztalon vagy „*lócapadon*” árulták. A sütőgető asszonyok egy része — a visszaemlékezők tanúsága szerint — csak egészben adta a kenyeret. De *Pápai Juliska* néni még 1977-ben is őrizte édesanyja piaci mérlegét, mert ő felvágta és úgy mérte ki a kenyeret.

A tanyáról a városi házhoz és a piacra bejövő emberek nem vállalják, hogy valaha is vettek volna kenyeret a piacon. Feltételezhető, hogy a város polgárai és a kubikosok, napszámások, agrárproletárok vásárolták a piacon árult kenyeret. *Mindkét rétegnek* legalábbis egy része megegyezett abban, hogy *nem önellátó háztartásban élt*.

Úgy tűnik, hogy általánosabb lehetett az, amikor a piacon és otthon is árultak, de előfordult, hogy csak a háznál. Mindhárom változatot olyan családban tudták megoldani, amelyben az asszony többek segítségére számíthatott.

Milyen is volt a kenyér-sütőgető asszonyok árulta kenyér? A két *Polgár* testvér így emlékszik vissza: „Ezelőtt, amikor iskolába jártunk, az asszonyok talicskán taszították a szép perge kenyereket. Tíz talicskás is tolt.” „A piac szélén három sor talicska árulta a kenyeret. Ojanok vótak mint az oroszán szája.” (Ti. olyan szépen felhasadtak.)

Felvetődik a kérdés, hogy *mikor kezdődött és meddig tartott* ez a háziiparszerű kenyér-sütés. A legidősebbek emlékezete 1884-ig ér el: *Pápai Juliska* néni úgy tudja, hogy édesanyja az ő születésekor már sütött eladásra. A *SzREH 1800-as évek elejére* vonatkozó részében egy szerény adat utal a kenyér-sütőgetők meglétére: „A kofák pedig kenyeret, gyümölcsöt árulgattak.” Tehát a városnak az 1800-as évek elején már volt olyan rétege, amely önellátó háztartással nem rendelkezve a piacon szerezte be „legközségesebb eledelét”.

Egy még ennél is régebbi adat a kenyér eladásának korábbi meglétére is utal, ami azonban nem feltétlenül jelent piaci árulást. A Szentesi Csizmadia Czéh Adósság Lajstromában szerepel 1787. vagy 1788. évben. a következő beírás: „Dögeinének kenyérért — 40”. Ez az apró adat azt látszik igazolni, hogy a céhes ipar fejlődése is segíthette a kenyér-sütés háziiparrá válását.

Két olyan — piacon is, háznál is kenyeret áruló — család került szóba gyűjtés közben, akikről eddig nem lehetett megállapítani, hogy *kismesterként vagy pedig háziiparszerűen*, tehát kenyér-sütőgetőként dolgoztak: *Sebők Mihályék* és *Ujjék*. Ez később tisztázandó kérdést jelent, de jelzi azt a jelenséget, hogy a munkamegosztásnak ez a két

formája egybe is monódhatott. Ezt a *Bogyó* és a *Budai* családok példája mutatja: *Farkas Sándorné* csuvar apjától úgy hallotta, hogy a századforduló táján Bogyó néni és Budai néni kenyérsütőgető asszony volt. Fiaikat pedig már péknek tanították.

Meddig árultak az asszonyok a piacon kenyeret? Az adatközlők emlékezete és az írott forrás⁵ egybevetése alapján megállapítható, hogy az 1920-as évek végére eltűntek a kenyérsütőgetők. Ebben nagy szerepe volt az 1911-től működő kenyérgyárnak. Más esetleges tényezők mellett — a visszaemlékezők szerint a sorozatos zaklatások — a kenyérsütésben is bekövetkezett kapitalizálódás szüntette meg ezt a megélhetési formát.

Szűcs Judit

Itt járt Mátyás király!

Aki több-kevesebb alaposítással Komárom vagy a Csallóköz múltját kutatja, úton-útfélen találkozik *Mátyás király* nevével, igazi vagy költött tetteinek emlékével, a könyv- és levéltárakban csakúgy, mint a nép között.

Az Egyetemes Magyar Encyclopaediában többek között azt olvashatjuk a Csallóközről, hogy „...hajdan Mátyás királynak kedvencz mulatóhelye volt, hol pompás kerteket alkotott, innen még *Aranykertnek* is hívatik meglehet azért, mert mellette a Dunából aranyat mosnak...”¹

*Somogyi Ede*² (1879) a mondai alapon kívül már történeti indoklását is adja az Aranykert elnevezésnek. Szerinte ugyanis Mátyás korában csodálatosan szép királyi gyümölcsösök és gazdag vadaskertek, pompás királyi nyaralók és vadászkastélyok voltak a Csallóközben, ezért is nevezték hajdani lakói Aranykertnek! . . . Somogyi Ede egyébként elfogadható magyarázatának egyetlen hiányossága, hogy az akkoriban még igazán jól jövedelmező csallóközi aranymosással nem hozza kapcsolatba az Aranykert elnevezést, holott erre más művekben nagyon sok utalást találhatott. Annál is inkább írhatott volna erről a múlt század második felében, mert abban az időben még nagyon sokan foglalkoztak aranymosással úgy a csallóközi, mint a dunántúli partokon. S ez indokolja Mátyásnak az aranymosással kapcsolatban kiadott rendeletét is.

Az egyszer már említett vadaskert pedig az Őrspuszta határán belüli, a Dunától ármentesített helyen, a Nádor-vonaltól (verek)³ körülbelül két kilométernyire, az egykori bitófákhoz vezető út körül elterülő földeken volt. Az őrspusztai vadaskertben több vadászlak, sólyomidomító- és vadórlakás, sólyomkalitka és vadetető volt az erdő várújében.⁴

Csallóköz népe úgy beszéli, hogy Őrsfalutól nyugatra, a Duna partján hatalmas ösbükkös volt. Ennek az erdőnek emlékét őrzi Csallóközarányos határában Bök- (Bökk=puszta neve. Az erdőt kiirtották és a bükkből bök lett. Aranyos és Ekel között viszon' tserfaerdőséget emleget a nép, melyben Hollós Mátyás sokat vadászgatott, ismerkedett az erdei és vízi emberekkel, hogy bajaikat orvosolni tudja. Közben nemegyszer leült az aranyászok és a halászok tüze mellé, egy kondérból evett velük, és — egyszerű vadászként — sokszor meghált a kunyhójukban. A hatalmas csererdő emléke csak az Őrsfalu határában levő Cserhátpuszta nevében maradt fenn.

Itt már senki sem tudja, hol ér véget a valóság és hol kezdődik a mese. Való igaz, ha Mátyás mindenütt járt volna, ahol ezt beszélnek róla, legalább száz-százötven évig kellett volna élnie. Valószínűleg sok fiatal vadászról — aki leült a vendégszerető csallóköziek tüzéhez — süttöttek ki utólag, hogy csakis Mátyás király lehetett, senki más.

Ha a környező erdőkben annyit bolyongott, vadászgatott, bizonyára megfordult Csallóközarányoson is. Neve felbukkan az egyik aranyászmesében. Márpedig Aranyoson valamikor sokan foglalkoztak aranymosással. Innen van a falu neve is. Az előbb említett aranyászmesében Mátyás Tündér Ilona lovagjaként hallat magáról. Ó a csallóközi mesék Argírus királyfia, akinek legnagyobb szerelme ki is lehetne más, mint a tündérek királynője?

⁵ Nagy Imre: Szentes monográfiája. 1928. II. Szentes házilipara.

¹ Egyetemes Magyar Encyclopaedia. VII. Pest, 1869. 129. old.

² Baranyay József: A csallóközi aranymosás. Komárom, 1911.

³ „A vár 60 000 főnyi sereget képes befogadni. Hozzászatlakozik a XIX. sz. közepén épült Nádorvonal kültüve, mely az egész várost 5 km hosszú félkörben körül fogja...” (Révai Nagy Lexikona. XI. Bp., 1914. 825. old.)

⁴ Baranyay József: Fejedelmjárás Komárom vármegyében. Bp., 1912.

Karcsán mégis az erdész gyönyörű leányába szeret bele. Szerelmükből egy fiúcska születik, s Mátyás kárptólásul az anyának ajándékozza az egyik Karcsát, melynek neve azóta is Királyfiakarcsa.⁵

Madon két Mátyás-monda is felbukkant, de a jó madiak bizony egyikkel sem dícseszenek, sőt az egyikért komolyan meg is haragszanak, ha idegen emlegeti fel nekik.

A király különösen Mad környékén vadásztatott szívesen, ahol vadászháza is volt. Itt állt a kedvenc hársfája, mely alatt sokszor pihente ki a vadászatok fáradalmait. A szorgos, csendszerető madiak azonban nem nagyon szerették a zajos vadászatot, s hogy ennek a csendháborításnak elejét vegyék, meggondolatlanul kivágták a király kedvenc fáját. Úgy gondolták, ha nem lesz fa, megszűnnek a zajos vadászatok is. Mátyás ezért nagyon megharagudott a madiakra, haragjában megátkozta őket és elrendelte, hogy közülük senki ne viselhesen hivatalt. Ezt a kis történetet *Bél Mátyás* is említi.

A másik történet háttere is a vadászat.

A király és kísérete éppen a kedves fa alatt üldögélt és jóízűen szalonnázgatott, amikor lóhalálában jött a vadászok vezetője és jelentette, hogy egy óriási bölénybikára bukkantak. Mátyás és kísérete azonnal abbahagyta a falatozást. Bicskájukat belevágták a fa kergébe, azután lóra pattantak és vágattak a király után. Nemsokára arra jött két madi ember:

— Nézd csak földi — mondja csodálkozva az egyik —, ezt se láttam még világ-életemben... Egy bicsakfa!

— Valóban — így a másik atyafi. — Egy igazi bicsakfa! Úgy látszik, ezen a fán terem a bicsak!...

A bicskákat magukhoz vették és siettek haza a faluba megvinni a hirt, hogy milyen csodálatos fára bukkantak. A madiakat azóta is azzal tudják a legjobban felmérgetíteni ha megkérdézik tőlük: Na, érik-e már a bicsak? ... Jó bicsaktermés ígérkezik?

A jó öreg madiak szeme ilyenkor mindjárt vérbeborul, s ezért maradt fent a mondás: „Madi bicsak, zöd a nyele, kibököm a hasad vele!” Ma a fiatalok már csak nevetnek ezen a történeten, s úgy magyarázzák hogy nekik egészen másként van közüük a bicsakhoz. Hosszú ideig ugyanis messze földön híres bicsakokat készítettek a falujukban.

A hagyomány szerint Várkonyi község is Mátyás királynak köszönheti nevét. Mátyásnak ugyanis volt egy kún szakácsa, akit a király mindig magával vitt, mióta figyelmeztették, hogy ellenségei meg akarják mérgezni. Ebben az emberben nagyon megbízott. A kún szakács éppen ebédet készített a királynak, mikor azt valahová elhívták.

— Várj, kún — szolt oda szakácsának Mátyás király és elsietett. Csak másnapra került elő kissé fáradtan, de jókedvűen, és a szakács hűségesen várta az ebéddel. Így lett a „várj, kún”-ból Várkonyi! — tartja a nép.

Dercsika története a mézzel is kapcsolatos. A király egyszer fényes kísérettel, lóháton járta a csallóközi csincsárt (nadas mocsár). Igen mérgeződött, mert eiszalajtott egy óriási bölényt. Lovásza, *Eröss György* odaállt a dühös király elejbe:

— Uram, királyom — mondta bátran a király szemébe nézve —, ugyancsak szidód ezt a szép földet. Kérlek, adj nekem ebből a mocsaras földből akkora darabot, amekkorát lóháton megkerülök, amíg te elköltöd az ebédedet!

— Jól van, György fiam, de aztán bele ne vesse ebbe a fene sárba, mert nagy kár lenne a lovadért, meg — tette hozzá mosolyogva — érted is egy kis kár.

Hogy ellenőrizhesse lovásza útját, a király azon a helyen egy kis halmot hordatott össze. Ez a halom még ma is megvan. S mivel csupán friss erdei mézből és kenyérből állt a király egyszerű vadászébédje, Mézeshalom lett a hely neve. Így ismerik ma is.

Eröss György nosza lóra pattant, a király pedig ebédjéhez látott. Éhes volt Mátyás — édes volt a méz! György meg nem hiába volt lovász, alaposan meghajszolta paripáját. Hogy útját jelezzé, le-levágott vörös köpönyegéből egy-egy darabot, s azt jól látható helyen, hol egy nádcsomóra, hol egy bokorra vagy faágra kötötte. Amikor pedig a király elköltötte ebédjét, lóra ült és lovászával bejárta a körüllovagolt területet. Látván annak nagyságát, csodálkozva felkiáltott:

— György, sok a'...

— Ebben egyeztünk, felséges uram! — mondta bátran a lovász. A király elnevette magát, majd így szolt:

— Hát jó, legyen tiéd ez a föld, ha már ennyire megszeretted ezt a csincsárt. De azt mondom én neked, hogy ha hét év múlva nem mehet itt keresztül a lovam száraz lábba, talállok ennek a földnek más tulajdonost!...

⁵ Község Csallóköz dunaszerdahelyi járásában.

Am a föld megmaradt Eröss György és leszármazottai tulajdonában, mert nem csupán a nevük volt erős, valójában is azok voltak. Falu épült a mocsár helyén, s amikor hét esztendő múlva a király ellátogatott a Györgysoka nevű falucskába, lova száraz lábbal járhatott a ringó gabonatáblák és a szép gyümölcsösök között. A falu első lakói az Eröss, Nemes, Bartal, Fekete, Katona, Vida és Zakal családok voltak, s máig is ezek leszármazottai lakják. A györgysokából aztán a csallóközi nép — mondják — Deresikát csinált az évszázadok során.

Somorja neve is kapcsolatba került Mátyás királyéval:

„A város anyagi előrehaladását célozta I. Mátyás királynak az a rendelete, amelyről 1487-ben tettek tanúságot a pozsonyi káptalan előtt, Nagy János somorjai bíró és Schik István esküdt. E szerint a nagy király azon kiváló kegyelemről tanúskodó ígéretet tett nekik, hogy a városuk környéke, egy mérföldnyi távolságba eső minden nemesi birtok, a jelenlegi tulajdonosok magvaszakadtával, Somorja városára szálland. Mivel pedig most hírt vették, hogy némely tejfalusi, becskészházi és kigutori, fiúörökös nélkül szűkölködő nemeseik javaikat idegen kézre akarják adni, mindenkit eltiltanak e javak megvásárlásától. Volt-e a város eme tiltakozásának gyakorlati értéke vagy sem, azt adatok hiányában felderíteni egyelőre nem tudjuk...”⁶

Félezer esztendő pergett le azóta az idő homokórájában, de azóta sem halványul népünk egyik legnagyobb királyának emléke. Míg szentté avatott királyaink feje fölé az egyház font glóriát, addig Mátyás tetteinek és uralkodásának emlékét — itt a Csallóközben is — a nép tartotta fenn.

N. László Endre

K. Nagy Sándor bihari helytörténetíróról

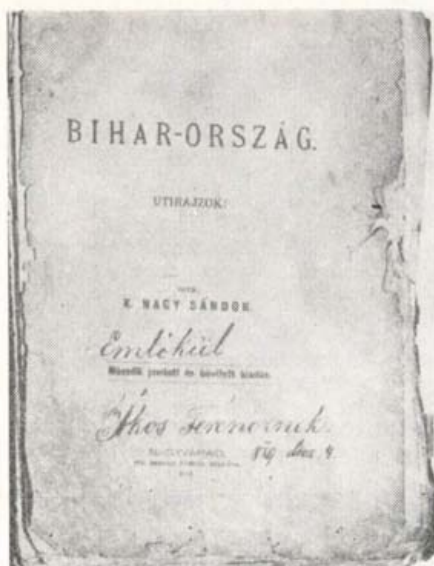
A Honismeret 1979. évi 1. számában *Haranghy György* cikkét olvasva, kollégámmal, *Lugosi Istvánnal* elhatároztuk, hogy közreadjuk eddigi kutatási eredményeinket a bihari helytörténetíróról, *K. Nagy Sándorról*. Célunk az volt, hogy megkeressük sírját és olyan tárgyakat gyűjtsünk, melyek a kissé elfeledett jogász-író személyes tárgyai, vagy vele kapcsolatosak. Igaz, személyes tárgyakat nem sikerült találnunk, de mégis nyugodtan mondhatjuk, sikeres volt a II. megyei honismereti táborban végzett munkánk. A berettyóújfalui Szabó Pál Kollégiumban megrendezett kéthetes tábor helytörténeti szekciója kapta azt a feladatot, hogy három nap alatt kutassa fel Nagykerékben K. Nagy Sándor rokonait, ismerőseit és — ha sikerülne — a sír helyét. Az úttörők rendkívüli lelkesedéssel fogtak hozzá a kutatáshoz. Bejárták szinte az egész falut és felkeresték három közeli rokonát: *Ákos Lajost*, *Nagy Istvánt* és *Csörsz Gyulát*.

Ákos Lajostól megtudtuk, hogy két éve látta utoljára a sirt, nem tudja, azóta mi történt, de szívesen kijön velünk a régi temetőbe és segít a keresésben. Nagy szerencsénk volt, mert félnapos keresés után az akácfahajtásokkal benőtt, szinte áthatolhatatlan bozóterdőben megtaláltuk a síremlék talpa-

zatát. Majd a környéket még jobban átvizsgálva megkaptuk a síremlék többi részét is. Megkönnyítette a dolgunkat, hogy Ákos Lajos már a síremlék talpazatra ráismert, mondván: „ez Sándor bátyám sírkövének darabja.”

⁶ Pozsony vármegye monográfiája. 1901.

(Lugosi István felvételei.)

A következő nap Csörsz Gyulát és Nagy Istvánt kerestük fel. Csörsz Gyulától rendkívül értékes fotót kaptunk az íróról, valamint négy könyvet: a Bihar vármegye földrajzát, az Ügyes-Bajos ember könyvét, Az ember és a kutya-t, valamint a Ne bántsát az állatot. Nagy Istvántól értékes történeteket jegyeztünk fel K. Nagy Sándorról. Az összegyűjtött emlékekből kiállítás

rendeztünk az író szülőfalujában, Nagykerekében, a Bocskai várkastély egyik termében.

Természetesen ezzel nem fejeztük be a munkát. Ebben az évben a bihareresztesi kollégiumban táborozó úttörők július 16-tól július végéig tovább folytatják a kutatást, hasonló sikert remélve.

Szöllösi Kálmán

„Az iskola és az általános tankötelezettség betöltötte a hivatását: megtanította a népet olvasni. Azonban nem gondoskodott olyan olvasmányokról, amelyek a nép lelki igényeit kielégítenék.”

*

„A nagyközönség a magyar népművészet felől igen tájékozatlan. Az iskolában ez irányban alig kap nevelést. Ha a közönség a népművészet szót hallja, rendszeren valami hímezés, festett bútort, faragott fa- vagy cseréptárgy jut eszébe. Pedig a népművészet rendkívül sokoldalú, éppúgy, mint, mint a népi tudás.”

*

„...rendkívül fontos volna, hogy a néptanító a hagyományos népi művelődést jól ismerné, azt megbecsülne és értékelné. Az iskolai műveltséget ne a megbolygatott vagy feldúlt néphagyomány romjaira, hanem annak szilárdan álló falaira építené. Csak így lenne a munkájából igazi nemzeti műveltség, mely a hagyományos alapokon állva, magasabb fokon az európai műveltséget is tartathatná.” (Györffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés, 1942.)

SZLOVÁKIA ENCIKLOPÉDIÁJA¹

Encyklopédia Slovenska

Veda vydavateľstvo SAV, Bratislava,

I. köt. A—D, 1977. 617 old.; II. köt. E—J, 1978. 531 old.

A szlovák tudományosságunk kétségtelesen jelentős eredménye a mű kiadása. A szlovák nép ez ideig nem rendelkezett hasonló kiadvánnyal, és szlovák nyelvű enciklopédia vagy lexikon hiányában cseh és magyar nyelvűeket használt. 1932-ben megjelent ugyan *Pavol Bujnák* szerkesztésében egy háromkötetes lexikon, a *Slovenský slovník naučný* (Szlovák lexikon), de az magán viselte a szlovák tudomány akkori elmaradottságának és a szlovák múlt és jelen feltáratlanságának jegeit. Csak a második világháború után történtek először kísérletek marxista-leninista szellemben szerkesztett lexikonok kiadására, de a kitűzött célt egyik sem érte el. Eppen ezért kell pozitívan értékelni ezt a vállalkozást.

Mint az eddig megjelent két kötet tanúsítja, az *Encyklopédia Slovenska* lényegében honismereti mű: az első olyan enciklopédia, amely egységes képet ad Szlovákia történelmi fejlődéséről és jelenéről. A hat kötetre tervezett munka lexikonszerűen, szócikkekben tárja fel a tudományágak jelenkori ismeretanyagát Szlovákia vonatkozásában, és mint ilyen, magában foglalja a természet (táj), a nép, a gazdaság, a politika, a tudomány, a művelődés és a művészet címszavakhoz tartozó adatokat. A lexikon szerkesztői emellett tekintettel voltak a legfontosabb nemzet- és államközi vonatkozásokra is, amelyek keretében Szlovákia fejlődése lezajlott, valamint minden olyan jelentős eseményre, amely fejlődését meghatározta. Ebből a szempontból

nagy figyelmet fordítottak a cseh és magyar kapcsolatok feltárására, illetve ismertetésére.

A vállalkozás fontosságára mutat az a körülmény, hogy az enciklopédia előkészítésére és szerkesztésére a Szlovák Tudományos Akadémia keretében Enciklopédiai Intézetet hívtak életre, amely ezernél több belső és külső munkatársat foglalkoztat. A hat kötet 1977—1982. között folyamatosan jelenik meg és kb. 20 000 szócikket és 10 000 illusztrációt fog tartalmazni.

Az eddig megjelent két kötet szerkezete, szempontjai, szócikkei sejtetni engedik a további kötetek jellegét. Ez már most — a teljes mű megjelenése előtt — módot ad az eddig végzett munka értékelésére és bizonyos következtetések levonására.

A kiadvány legnagyobb értéke nyilván adatgazdagságában van. Használója jöszerevel megtalál benne mindent, ami a feldolgozott tudományágak körébe tartozik. Az enciklopédia szerkesztői valóban nagy igyekezettel gyűjtötték össze az olvasók érdeklődésére számoltartó anyagot, olyannyira, hogy jónéhány tucat kevésbé fontos szócikk is bekerült az eddig megjelent kötetekbe. Ilyenek például: *Antonius*, *Pius* római császár (a germánokkal és kvádokkal volt csupán kapcsolata), *Baloghy György* polgári jogász (a mi lexikonainkban nem szerepel), *Burgio*, *Giovanni* egyházi tisztségviselő (semmi kapcsolata nem volt a Felvidékkel) stb. Ezzel szemben az eddig megjelent kötetekből hiányzanak olyan személyek és fogalmak, amelyeknek az enciklopédiában lett volna a helyük, mert ilyen vagy olyan formában kapcsolódnak Szlovákia történetéhez vagy művelődéséhez. Nem került be az enciklopédiába például *Ady Endre*, bár

¹ A szövegben nyomdatechnikai okok miatt a szlovák betűket nem tudtuk jelölni. (Szerk.)

kapcsolattörténeti szempontból indokolt lett volna, hiszen hatása a szlovák költészetre közismert. Érthetetlenül hiányzik a névsorból *Balogh Edgár*, akinek nemcsak mozgalmi múltja, hanem irodalmi munkássága is jelentős mértékben kötődik Szlovákiához. De hiába keresné a használó *Batsányi János* nevét, aki — mint közismert — *Kazinczyval* és *Baróti Szabó Dáviddal* (ő viszont szerepel!) együtt Kassán 1787-ben megalapította és szerkesztette az első magyar irodalmi folyóiratot, a *Magyar Museumot*. Nem szerepel az enciklopédiában *Dayka Gábor* sem, aki 1784—96. között Kassán, Lőcsén és Ungvárott működött. Erősen kifogásolható még *Barta Lajos*, a marxista szellemű *Új Szó* egykori szerkesztője, a kommunista *Bányai Pál* író, továbbá *Czabán Samu*, a szocialista tanítómozgalom és az *Új Korszak* pedagógiai folyóirat szerkesztője, továbbá *Darvas János*, *Darkó István*, *Dobossy László*, *Dömötör Teréz*, *Háber Zoltán*, *Ilku Pál*, *Jócsik Lajos* író, valamint *Gerő Gusztáv* és *Hermély Viktor* festőművész kimaradása. *Gombaszög* szerepel ugyan, mint cikk, de egy fél mondatnyi utalás sem történik arra, hogy közelében alakult meg 1928-ban a *Sarló*.

Még inkább kifogásolható, hogy az enciklopédia bizonytalanságban hagyja használóit a tárgyalt személyek jelentős részének nemzetiségét illetően. Ez abban nyilvánul meg, hogy nem tünteti fel a nem szlovák nemzetiségű személyek esetében nemzeti hovatarozandóságukat, mi több, utónevüket szlovákuul írja, tehát a kevésbé tájékozott olvasó szlováknak tarthatja őket. Pár százra tehető ezek száma. Íme néhány példa: *Alapi, Julius* (helyesen: *Alapy Gyula*); *Angyal, Vojtech* (Béla); *Aranyossy, Achác* (Ákos); *Asbóth, Ján* (János); *Bajusz, Michal* (Mihály); *Bakóc, Tomás* (Tamás); *Bókai, Ján* (*Bókay János*) stb. A magyar királyok, fejedelmek és főúri családok származása tekintetében is bizonytalanságban hagyja az enciklopédia a gyanútlan használót, mert nemzeti hovatarozandóságuk jelölésére az „uhorsky”, azaz „magyarországi” jelzöt használja, amely az első világháború végéig Magyarország valamennyi népét-nemzetiségét, tehát a szlovákokat is magában foglalta. Ráadásul utónevüket szlovákuul tünteti fel. *Apponyi György* például így szerepel: *Apponyi Juraj, Andrássy Gyula* — *Andrássy Julius, Bethlen Gábor* — *Bethlen Gabriel* stb.

Az utónevek használatában leginkább az a megtevesztő, hogy az enciklopédia a nyilvánvalóan magyar nemzetiségűek utónevét is javarészt szlovákuul (pl. *Czegledi, Stefan*; *Dugonics, Andrej* stb.), s csak kivételesen magyarul (*Bartók Béla, Czuczor Gergely, Győry Dezső* stb.) írja. Viszont más nemzetiségűek — például csehek, németek, oroszok — esetében az illető nemzet nyelvén szerepel az utónév: *Aleš, Mikolaš; Berté, Heinrich; Beethoven, Ludvig van; Bogatyryov, Peter Grigorjevics* stb.

Nem mentes az enciklopédia a helytelen meghatározásoktól, téves adatoktól sem, elég sűrűn elmulasztja a fontos adatok közlését. Így *Berkó Sándorral* kapcsolatban azt állapítja meg, hogy 1939-ben *Ez nem legenda* címmel verskötege jelent meg, holott ilyen című kötete nem látott napvilágot. *Csák Máté* mint *Matuš Cák* szerepel, s nemzetisége nincs feltüntetve. Vele kapcsolatban ezt „állapítja meg” az enciklopédia: „Csák Máté a szlovák történetírás és irodalom legendás alakjai közé tartozik.” A Stúr korának és a Matica nemzedéke számára a szlovák múlt romantikus hősvé, „Csák Máté földje pedig a szlovák fejedelemség prototípusává vált”. (Ld. I. köt. 351. old.) *Bocskai István* mint *Bocskay Stefan* szerepel, nemzetisége nincs feltüntetve. *Gvadányi József* nevét szlovákuosan írja (*Gvadáni, Jozef*) és nem szól fő művéről, az *Egy falusi notárius budai utazásáról*. *Greguss Ágost* nevét ugyancsak szlovák helyesírással írja (*Greguš, Augustin*) és elhallgatja, hogy magyar nemzetiségű. *Hajnóczy József* esetében is ez történik, azonkívül az enciklopédia nem mondja ki világosan, hogy *Hajnóczy* a magyar jakobinusok mozgalmanak tagja volt. *Hatvani István* is mint *Hatvani Stefan* szerepel az enciklopédiában, és a szócikkből csak közvetve derül ki, hogy magyar nemzetiségű volt. *Hvozdzik Ján*, alias *Juhász Jánossal* kapcsolatban nincs tudomása a szócikk szerzőjének arról, hogy nevezettnek Budapesten, 1956-ban a csehszlovák—magyar könyvkiadás keretében *Pókhálóban* címmel gyilkos pamfletje jelent meg az első Csehszlovák Köztársaság polgári politikásairól. A *Gáspár Imréről* szóló irodalom felsorolásából sajnálatosan kimaradtak a róla szóló magyar monográfiák és tanulmányok.

Nem hagyható szó nélkül az sem, hogy az enciklopédia szerkesztői helytelen írásmódot használnak a magyar hírlapok, folyóiratok címének, valamint

a magyar egyesületek, társaságok stb. nevének írásában. A több szóból álló címeknek, illetve neveknek következetesen csak az első betűjét írják nagybetűvel, a többit pedig kisbetűvel (pl. Bars megyei népszava, Gömöri munkás, Felvidéki nemzetőr, Magyar figyelő, Csehszlovákiai magyar tudományos, irodalmi és művészeti társaság), holott valamennyit nagybetűvel kell írni. Zavarólag hat az is, hogy a megengedettnél több a sajtóhiba a magyar könyvcímekben. Ez vonatkozik elsősorban György Dezső műveire (A láthatatlan gázda — gárda, Fűfiének — Férfiének, Viharvilág — Viharvirág stb.), de nem mentesek a sajtóhibáktól Babi Tibor, Illés Béla, Jarnó József, Jókai Mór, Juhász Árpád és mások könyvcímei sem. Persze akad egyéb sajtóhiba is. Egy cseh író, Tilschová neve például egymás után kétszer Tischlovának van szedve.

Végül, de nem utolsósorban szólni kell az enciklopédia mintaszerű megformálásáról. A francia modellekre emlékeztető kiadványnak mind tipográfia, mind grafikája valóban nagy szakszerűségről és magas ízléskultúráról tanúskodik. Az ofszetnyomással készült köteteknek kitűnő a papírja, kötése és borítója, jók a fekete és a színes illusztrációk, és nagy hozzáértésről tanúskodik a képszerkesztés. A szlovák könyvművészet igazi remeklése az *Encyklopedia Slovenska*.

Sándor László

KERESZTURINÉ PINTÉR Mária:

ADALÉKOK FELSŐCSATÁR TÖRTÉNETÉHEZ

(Kiadja: Felsőcsatár Községi Tanács V. B. Szombathely, 1978. 139 old.)

Ez a sokoldalúan tartalmas könyv nemcsak a hazai honismereti irodalmat gazdagítja, hanem értékes dokumentuma a horvát településtörténetnek és néprajznak is. Kereszturiné Pintér Mária a Vas megyei Felsőcsatár (amelyhez a szomszédos Alsócsatárt is hozzácsatolták) természeti viszonyainak ismertetése után vázolja a község tör-

ténetét. A horvátok a XV. században települtek le Felsőcsatáron. A szerző főleg gazdaságtörténeti adatokkal szemlélteti a lakosság életét, szolgáltatásait, amelyek között a szőlőművelés és a kenderfonás is szerepel. A lelkésznek kereszteléskor, vízkeresztkor kenyeret és lenvászont kéztörölt adtak. A XVII. század második felében a jobbágyok két-két napot szolgálnak a hajdinaratásnál, ami ennek a gabonafélének folyamatos termesztésére utal. A XVIII. század végén a tanítónak külön megfizetik, ha a gyermekeket az írásra és az olvasásra megtanítja. A temetési szolgálatnál a tanítónak is jár egy kenyér.

A szerző tanulságosan jellemzi a mai Felsőcsatár életének kibontakozását. Szól a földosztásról, a termelészövetkezetekről, a talkumbányáról, a kulturális életről, a nemzetiségi jogokról. Majd részletesebben ismerteti a falu néprajzát. Az egykori borona- vagy sövényfalú házak magja a kemencés konyha volt. Megemlékezik néhány ruhafélétről, bútorról, a len- és kenderfeldolgozásról. Bővebb figyelmet fordít a szokásokra — így a komálásra, a lakodalomra, az öreg legényeket és leányokat kicsúfoló rönkhúzásra, az eddig alig ismert rozmaringszedésre, amelynek az a lényege, hogy a legények farsang utolsó keddjén énekelve, zenezővel meglátogatják a leányos házakat, ahol a leányok rozmaringot tűznek a legények kalapjára, s meg is vendégelik őket. A farsang végét Felsőcsatár horvátjai egy szalmabáb eltemetésével jelzik. Egész csokorra valótlót találunk a könyvben az emberhez, az állatokhoz fűződő hiedelmekből. A népdalokat, a betlehemes énekeket, egy balladaszerű történet szövegét magyar és horvát nyelven is közli a szerző. Tanulságos lenne azt a csak említett, kézirat, horvát nyelvű énekes könyvet kiadni, amelyben különböző alkalmakra szánt dalok találhatók. A fényképek jól kiválasztottak és néprajzi szempontból is értékesek. Mándics Mihály körültekintő előszava hozzájárul a kiadvány értékéhez.

Gunda Béla

Szemponatok a paraszt önéletrajz írásához

Bevezető

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára Gyűjtésszervező Csoportja 1971-ben, illetve 1976-ban sokszorosította, majd terjesztette a *Csalog Zsolt* író és néprajzkutató által összeállított *Parasztéletrajz*, egy parasztcsalád története című útmutatót. Ez a kitűnően összeállított segédlet rövid idő alatt elfogyott és részben ennek, részben pedig *Nagy Gyula* ny. orosházi múzeumigazgatónak az önkéntes néprajzi gyűjtők 1977. évi községi találkozóján, az általa irányított paraszt önéletrajzírók munkájáról elhangzott előadásának köszönhető, hogy az utóbbi időben az idősebb parasztemberek körében országwide fokozódó érdeklődés nyilvánul meg az önéletrajz írás iránt. Tágabb környezetben: Hódmezővásárhelyen, Orosházán önéletrajzíró csoportok alakultak, Szentesen és más városokban, községekben pedig jónéhányan egyéni módon próbálkoztak e szép és tudományos szempontból is fontos munkával. Újabb útmutatónk nekik kíván segítséget nyújtani.

Csalog Zsolt munkája elsősorban a paraszt önéletírás írói módszereit részletezte, néprajzi szempontból pedig a folklór kapott hangsúlyt. A vásárhelyi tanyavilágban az elmúlt évek során, mintegy két tucat parasztcsalád életrajzát gyűjtöttem össze. (A tanyá címmel, 1979-ben, a Gondolat Könyvkiadó gondozásában jelent meg.) Gyűjtő-feldolgozó munkám során tapasztaltam, hogy az idős parasztemberek nagyon fogékonyak környezetük anyagi kultúrája, az őket körülvevő természet és a társadalmi változások iránt is. Ennek megfelelően az útmutató kérdéseit elsősorban az alföldi tanyák, falvak és mezővárosok paraszt önéletrajzírói számára, a tárgyi néprajz és a történelem hangsúlyozottabb részletezésével állítottam össze.

Tapasztaltam, hogy az a parasztember, aki tollat fog sorsa megírásához, az átlag fölé emelkedő szellemi értékkel rendelkezik. Fogalmazása, szabatos kifejezése és tárgyi tudása olykor írói vénát és néprajzos ismereteket mutat. Ezért mertem a most közzétett útmutatóban az eddigieknél még pontosabban meghatározott és részletesebb szempontokat összeállítani a készülő munkájukhoz.

Egy-egy kérdést több szempont szerint is értenem kellett, ezért elkerülhetetlen volt, hogy az útmutatóban néhány helyen átfedésnek tűnő részletek ne legyenek. Az itt közölt útmutatót mind a vásárhelyi, mind az orosházi paraszt önéletrajz-írókhoz eljuttattam. A velük foglalkozó szakemberek véleménye alapján, a kérdéseket hasznosították.

A feudális és a kapitalista korszak; a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód évszázadai

I. Az elődök

1. Az apai és az anyai ágon: ük-, déd-, nagyszülők és szülők legfontosabb életrajzi adatai, családfájuk, származásuk, foglalkozásuk, bemutatásuk. 2. Anyagi és szellemi hagyatékuk. 3. A család összetartó ereje. 4. Az apa és az anya szerepe: a) a családi életben b) a nevelésben, és c) a gondozásban.

II. A gyermekkor

1. Az eszmélés korszaka, a gyermek mint kedvenc vagy mellőzött. 2. Az iskoláskor. 3. Játékok készítése. 4. A gyermekjátékok és a játszás leírása. 5. Ismerkedés a falusi, tanyai élettel járó könnyebb munkákkal, mint pl. libapásztorkodás, disznó-, marhaőrés stb.

III. Legényévek, nagylánykor

1. Teljes részvétel a gazdasági és a házkörűli munkákban. 2. Bálázás. 3. Katonászkodás. 4. Nőknél: az anya szerepének átvállalása a kisebb testvérek nevelésében; a háztartási- és a gazdasági munkák végzése. 5. Udvarlás, szerelem.

IV. A házasság

1. A párválasztás társadalmi, anyagi és érzelmi indítékai. 2. Nősülés és férjhezmenés. 3. A lakodalom leírása. 4. A „nászágó” és a nemi élet őszinte, de durvaságotól mentes feltárása. 5. Az összeszokás problémái. 6. A gyermekek születése. 7. A keresztelők leírása.

V. Az önállósulás

1. A szülők és a nagyszülők elhalála. 2. A temetés leírása. 3. A gazdálkodás színhelyének leírása: a tanya, a falusi ház és a telek részletes bemutatása. (A ház elrendezéséről és a telkéről vázlatrajz fontos lenne; ennek híján a berendezés pontos leírása, illetve az épületek, kút, fák elhelyezkedésének bemutatása. Mit, hol helyeztek el és mire használták?) 4. A tanya és a falusi, városi ház kapcsolata. 5. A termelés arculata: növénytermesztés, állattartás vagy tenyésztés, kertészkedés, egyéb. 6. Melyik, milyen arányban érvényesült a birtokon? 7. A termesztett növények és a tartott állatok darabszámának megadása, egy évet véve alapul.

VI. Hogyan gazdálkodtam?

1. Életrend. (Kelés, fekvés, étkezések időpontja, a nap, az év hasznos beosztása.) 2. A keléstől a fekvésig egy-egy nap leírása mind a négy évszakban. 3. Paraszti munkák az évszakok szerint: egy év termelésének leírása. (Mikor, milyen munkákat és kik végezték?) 4. Munka a házon belül: konyhában, nyárikonyhában, szobában, kamrában, ereszlán és a padlason stb. 5. Munka a gazdasági épületekben: istállóban, ólakban, színekben műhelyekben stb. 6. Kismesterségek üzése, javítgatások. (Szövés, fonás, kosárfonás, löszerszám javítás stb.) 7. Munka a ház körül: veteményezés, fűkaszás, épületjavítás stb. 8. Építkezés. Hogyan építtem föl a tanyát, a házat, egy-egy épületet? 9. Munka a földön, a határban. (Hány holdon és hány aranykoronás földön gazdálkodtam?) 10. Az értékesítés módszerei: piacozás, vásárolás, kereskedés, szövetkezeten (pl. 1945 előtt a „Hangya”) keresztül; sáphúzóknak közbejöttével: kofa, kepec bevonásával; szerződés-kötéssel, vagy közvetlenül a tanyából, háztól adta el az árut? 11. Hogyan hirdetett? (Az ablakba kirakott árulkal, fára, közkútra, falra kiszögezett írással, szóbeli közléssel stb.) 12. Bémunkák: fuvarozás, pálinkafőzés, bőr, gyapjú, kender, fa földolgozása stb., illetve földolgoztatása. 13. A földművelés, az állattartás, a háztartás és a műhely eszközei. 12. A gazdálkodás korszerűsítése: öntözés, legelőgazdálkodás, talajjavítás, nemesítés, tenyésztés, iparszerű termelés stb.

VII. Ünnepek és szokások

1. Családi események megünneplése és a hozzájuk fűződő szokások: a) menyegző, b) születés, c) keresztelő, d) legénybúcsú a bevonulás előtt és az esküvő előtt, e) temetés és halotti tor, f) születésnap és névnap, g) bémálás és konfirmálás, h) egyéb rendezvények, pl. tanya-, házszenelő leírása. 2. Nemzeti ünnepek megünneplése és a hozzájuk fűződő szokások. 1945 előtt: 1848. március 15. és 1849. október 6. megünneplése. 1945 után: április 4. május 1., az alkotmány és november 7. megünneplése a munkanelyi közösségekben. 3. Egyházi ünnepek: a nagyobb ünnepek közül megemlítiük az újév, a gyertyaszenelő, a húsvét, a pünkösd, Szent István, a karácsony, a szilveszter megünneplését, valamint a búcsúkat stb.

VIII. Élvezetek

1. Az evés, táplálkozás. (A mennyiség, az ízek: sós, édes, savanyú, könnyű és nehéz ételek kedvelése.) 2. Az ivás. 3. A dohányzás. 4. Közös szórakozások: kártyázás, biliárdozás, sakkozás stb. 5. Beszélgetés, komázás. 6. A pihenés élvezete. 7. Az alkotás és a befogadás élvezete: olvasás, éneklés, kézimunkázás, faragás, díszítés, népdal, népmese, betyártörténet stb. elmondása, eléneklése. 8. A tiltott gyönyör: a) állandó szerető tartása, b) alkalmi partner keresése.

IX. Kapcsolat az emberekkel

1. Kapcsolat a családdal. A déd-, a nagyszülők és a szülők tisztelete, a családban betöltött szerepük az előregedés különböző időszakaiban. 2. A családfő tisztelete. (Az asztalfő, a gondolkodószék szerepe a parasztcsaládoknál.) 3. Magázódás és tegeződés. 4. Kapcsolat a rokonokkal. 5. Kapcsolat a jóismerősökkel: barátokkal, szomszédokkal.

6. Vendégfogadás. (A vendég leültetése és elhelyezése a házban.) 7. A szomszédokkal való kapcsolat részletes leírása. 8. Kapcsolat a helyi értelmiséggel: tanítóval, pappal, orvossal, állatorvossal, ügyvéddel, egyéb hivatalos személyiséggel. 9. Kapcsolat a saját gazdasági munkásokkal: béressel, kanással, tanyással, alkalmi munkásokkal, libapásztorokkal. (Helyük az étkezésnél és a pihenésnél.)

X. Kapcsolat a természettel

1. A föld szeretete. Ragaszkodás a tájhoz, a szülőföldhöz, a tanyához. 2. Az állatokkal való kapcsolata. (A kezes állat.) 3. Kapcsolat a növényekkel. (Virágos kert.) 4. A beteg állat, növény gyógyítása. 5. A beteg ember: a) kuruzslás és házi gyógyítás, b) orvos, bába segítsége. 6. Az éghajlat és a parasztember viszonya: a) időjóslás, b) klimatikus megfigyelések. 7. Harc a vadvizekkel és az árvizekkel. 8. Harc a vízzért: az aszály. 9. Viharok, fagy, jégeső, villámcsapás.

XI. A társadalom szerepe

1. A haza fogalma és szeretete. 2. Nemzeti, politikai, népi hősök; eszményképeim. 3. Pártokban, gazdakörökben, tanácsban, olvasókörökben, egyéb szervezetekben való részvétel. 4. A kisgazdaság és a hivatalok kapcsolata. (Adózás, ügyintézés stb.) 5. A gazdasági válságok. (Az árak ingadozása.) 6. Gazdasági fellendülések. 7. Forradalmak és háborúk. 8. Az egyén sorsának bemutatása a behívóparancs átvételétől a leszerelést követő hazatérésig. 9. A vallás szerepe a családban. 10. Tanyai rendezvények. 11. A háborúk, a gazdasági válságok, az általános fejlődés, a nagyárutermelés, a kisparaszti termelés hanyatlásának jeleit idézi elő már 1945 előtt: a) áttérés a polgári életmódra; b) a gyermekek taníttatása. 12. Visszatekintés. (Mit tudtam az öröklött vagy induló vagyonhoz hozzáragasztani a saját erőmből; mit tettem rosszul, és min változtatnék?)

A szocialista társadalom; a hagyományos paraszti gazdálkodásról és életmódról való áttérés időszaka

XII. Az életmódváltás

1. 1944 őszétől 1950 tavaszáig. 2. A társadalmi változás hatásai a magángazdaság és a család életében. 3. Beszolgáltatás, rekvirálás. (A személyi kultusz éve.) 4. A szövetkezetek megalakulása. A tagtoborzás módszerei. 5. Áttérés a közös gazdasági termelésre. 6. Az egyéni gazdaság, a magánbirtok, a tanya sorsa. 7. A városi, falusi ház jelentőségének megnövekedése. 8. A gyermekek további sorsa: a) beilleszkedés a nagyüzemi termelésbe vagy b) elszakadásuk a mezőgazdaságtól. (Az ipar, a kereskedelem szívóhatása.)

XIII. Az öregedés

1. A gyermekek végleges különválása: a két szülő egyedül marad. 2. Családi összejövetelek az élet ezen új időszakában. 3. A gondozás problémái. (Az öregek elhanyagolása.) 4. Betegségek jelentkezése. 5. Elhalálózás: az egyik házastárs magára marad. 6. Csökkent munkavégzés. 7. A nyugdíjas kor gazdasági körülményei. (Összehasonlítás a szülők, nagyszülők sorsával.)

A paraszt önéletrajz legfontosabb követelményei

I. Elméleti kívánalmak

1. A paraszt önéletrajz legyen emberközpontú. 2. Legyen történeti és néprajzi hitelű. 3. Szépitgetéstől mentes, őszinte írás legyen. 4. Tárgyilagosan érzelemgazdag, de nem érzélgős. 5. Egyént, karaktert kell formálnia, de a családban, a társadalomban elhelyezve. 6. A leírások legyenek olyan pontosak és részletezők, hogy a tárgyban járatlan olvasó is megértse.

II. Technikai kívánalmak

1. A paraszt önéletrajz legyen jól olvashatóan leírva. 2. A szöveget igyekezzenek írásjelekkel: vesszőkkel, pontokkal, felkiáltójelekkel, kérdőjelekkel stb. könnyen érthető mondatokra elkülöníteni. 3. Az életrajz értékét fokozza, ha saját rajzokkal megmagyaráz egy-egy eszközt, épületet, családi ünnepet, családfát stb.; korabeli fényképpel, vagy mai fotókkal is illusztrálhatja. 4. Szempontjainkat ne tekintse kötelezően betartandónak! Ezek pusztán a figyelemfelkeltés céljából, azért készültek, hogy életének fontosabb eseményeire könnyebben visszaemlékezzenek.

Összeállította: Szentí Tibor

70 éve született és 35 éve halt meg Radnóti Miklós

Szabad szerettem volna lenni mindig
s örök kísértek végig az úton.

(Negyedik ecloga)

Radnóti Miklós

L. Árkai János

Ch...
2011

A láncséri (Lauchsee) vár (Marosi E. felvétele)